

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МІРОШНИЧЕНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 339.923:061.1ШОС(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**«РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН ШОС
У КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ»**

Спеціальність 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні
відносини»

(Економічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.М. Мірошніченко

Науковий керівник

Довгаль Олена Андріївна, доктор економічних наук, професор

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Мірошниченко Т.М. Розвиток економічного співробітництва країн ШОС у контексті світових інтеграційних процесів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини (Економічні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2019.

Проведений у роботі контент-аналіз визначень термінів «політична інтеграція» та «економічна інтеграція» дозволив визначити, що «політична інтеграція» є процесом, спрямованим на встановлення нових ефективних зв'язків і контактів між окремими країнами світу за рахунок делегування прийняття рішень новим центральним органам (наднаціональним об'єднанням) на основі очікувань на кращі зміни, що є частиною процесу глобалізації, а «економічна інтеграція» – процесом об'єднання ринків двох і більше економічних систем різних країн з метою вирішення проблем економічного розвитку на основі утворення міжнародних господарських комплексів.

Системний підхід, застосований до дослідження інтеграційної взаємодії держав, дозволив виокремити три типи інтеграційних процесів, що відбуваються в сучасному світі паралельно та взаємопов'язано: реальні інтеграційні процеси втілюються за допомогою розширення політичних і суспільних контактів, а також формування і поглиблення економічних зв'язків між національними економічними системами на різних рівнях; функціональна інтеграція передбачає формування механізмів взаємодії в економічній, політичній, інституціонально-правовій, соціальній та інших сферах; інституціональна інтеграція – процес встановлення та розширення інституціонально-інструментальних та адміністративних зв'язків, правового оформлення поглиблення взаємодії держав, тобто створення інституціонального середовища як базису суспільно-економічних відносин.

Дослідження сутності інтеграції та основних теоретичних концепцій сучасних інтеграційних процесів демонструє їх тісний взаємозв'язок з процесами регіоналізації і глобалізації. Наразі регіональна інтеграція є однією з основних тенденцій утворення глобального економічного простору, що спрямована на сприяння формуванню економічних зв'язків між різними країнами та регіонами з переважанням наднаціональних інтересів, вирівнюванням базових характеристик міжнародних ринків, створенням умов для проведення реформ у межах самого угруповання, взаємовідкритості економік його країн-членів. Проведений аналіз показав, що на сьогодні немає єдиної синтетичної теорії, що охоплює різні сторони процесу інтеграції через наявність великої кількості моделей та типів інтеграційних процесів, які розрізняються за функціями, цілями, напрямками та формами реалізації національних інтересів окремих держав або груп держав. Саме різноманітність інтеграційних моделей дозволяє більшості держав, незалежно від їх положення у світі, потенціалу та рівня розвитку, знаходити своє місце в цих загальних процесах. При цьому, участь в інтеграційних угрупованнях надає країнам-членам як економічні переваги, так і обмеження.

З урахуванням недоліків та переваг проаналізованих методів оцінки розвитку економічного співробітництва розроблено методичний підхід до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС, який включає п'ять етапів: дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС; визначення механізму економічної взаємодії країн ШОС; аналіз чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах; обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС; визначення потенціалу та векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку.

Дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС довело, що Шанхайська організація співробітництва пройшла довгий шлях розвитку з поступовим перенесенням акцентів у своїй діяльності з

проблем регіональної безпеки на проблеми регіонального співробітництва у широкому його розумінні. Наразі вона об'єднує вісім країн держав-членів, чотири країни, що мають статус держав-спостерігачів при ШОС, а також шість країн-партнерів по діалогу з ШОС і є однією з найбільш представницьких світових організацій міжнародного співробітництва.

Обґрунтовано, що економічні відносини між державами-членами ШОС є найважливішим аспектом їхньої співпраці. Ретроспективний аналіз діяльності об'єднання показав, що реалізація програм розвитку за різними напрямками економічного співробітництва стикається з труднощами, обумовленими суттєвими відмінностями в структурах і особливостях функціонування господарських систем різних країн-учасниць ШОС, які мають різний економічний потенціал, історичні традиції та орієнтири подальшого розвитку, а тому в різному ступені зацікавлені в економічному співробітництві.

Узагальнено специфічні риси економічної взаємодії країн ШОС, серед яких те, що необхідність економічної взаємодії виступає фактором економічної безпеки, вирішення завдання щодо формування на азійському просторі нової економічної інтеграційної структури як відповіді на виклики економічної глобалізації західного типу; через диференціацію країн за рівнем розвитку, масштабами економіки, геополітичним та економічним інтересам існують суттєві відмінності в розподілі економічних вигод і витрат, пов'язаних з економічною інтеграцією; практично всі країни, що є учасницями, спостерігачами або ж партнерами по діалогу, є членами інших регіональних інтеграційних об'єднань або ж мають обов'язки в межах СОТ, що впливає на швидкість та легкість прийняття та виконання програмних рішень щодо економічної взаємодії в межах ШОС тощо.

На підставі дослідження інструментів економічного співробітництва країн ШОС розроблено інституційно-функціональний формат економічної взаємодії країн ШОС, у якому на основі задекларованої ШОС мети визначено її суб'єкти (країни-члени, країни-спостерігачі, країни-партнери по діалогу, а також інші країни, міжнародні організації та інтеграційні об'єднання світу), об'єкти

(торговельно-економічні відносини, інвестиційна сфера, фінансова сфера, паливно-енергетичний комплекс, транспортно-комунікаційна інфраструктура, охорона здоров'я, освіта, наука, інформаційна безпека тощо), інститути (на вищому рівні та на рівні певних сфер та напрямів діяльності) та важелі впливу (організаційні та економічні), що мають бути спрямовані на успішну реалізацію спільних проектів ШОС. Запропоновано алгоритм оцінювання економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах за такими етапами: 1) Визначення тенденцій розвитку країн-членів ШОС та організації в цілому у порівнянні з іншими економіками світу. 2) Визначення глибини та динаміки інтеграційних процесів у ШОС. 3) Оцінка економічної та секторальної конвергенції в межах ШОС. 4) Висновки щодо тенденцій розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах.

Проведений у роботі аналіз реалізації діючої наразі «Стратегії розвитку ШОС до 2025 року» за основними сферами співробітництва (торгово-інвестиційною, міжбанківською, транспортно-логістичною та енергетичною) довів, що зростання ШОС, посилення її впливу на регіональному і глобальному рівнях не усуває існування диспропорцій у розвитку окремих країн-членів, пов'язаних з протиріччями цілей та мотивів економічного розвитку окремих країн, що й ускладнює реалізацію стратегічних напрямів поглиблення економічної інтеграції в ШОС. З метою обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, а також цілей та мотивів країн-членів ШОС розроблено механізм формування стратегічних напрямів поглиблення економічної інтеграції з урахуванням її співпраці з Україною, що включає чотири основних блока: зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, моделювання товаропотоків між країнами-учасницями, визначення інтеграційного потенціалу її розвитку; обґрунтування векторів перспективної взаємодії, спрямованих на поглиблення інтеграційної активності в ШОС, а також визначення можливостей і обґрунтування доцільності та пріоритетних напрямів її співпраці з Україною.

Аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища ШОС у коротко- та довгостроковій перспективах, проведений у відповідності з запропонованим механізмом, та зіставлення їх факторів за допомогою SWOT-матриці, зокрема, довів, що в довгостроковій перспективі доцільною буде реалізація стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, що відповідає використанню можливостей зовнішнього середовища для розвитку сильних боків внутрішнього середовища: розширення низки країн-учасниць ШОС, зростання впливу об'єднання за рахунок збільшення масштабів його діяльності, розвиток транспортно-логістичних систем, підвищення глобальної конкурентоспроможності, тобто реалізація заходів щодо формування статусу світового лідера. На основі регресійного аналізу у роботі проведено комплексне оцінювання зовнішньоторговельних потоків країн ШОС у межах інтеграційного об'єднання та ступеня впливу на них рівня економічного розвитку, масштабів економіки, інвестиційної активності та існуючих тарифних інструментів, що дозволило зробити загальний висновок про високу залежність обсягів експорту та імпорту окремих країн від визначених показників країн-партнерів по ШОС, але з різним ступенем еластичності.

За результатами проведеного дослідження з метою покращення торговельно-економічних зв'язків країн-членів ШОС запропоновано вектори перспективної економічної взаємодії: транспортно-логістичну взаємодію, спрямовану на зменшення вартості й тривалості здійснення зовнішньоторговельних операцій (розвиток транспортно-логістичного забезпечення стиковок транспортних вузлів на кордонах країн-членів ШОС; гармонізація та уніфікація транспортно-логістичних операцій, введення єдиних норм їх проведення; здійснення митної оптимізації тощо), та інноваційно-інвестиційну взаємодію, спрямовану на забезпечення стимулювання інвестиційної активності країн ШОС (визначення пріоритетних напрямків фінансування актуальних проектів та сприяння науково-технічному розвитку та фінансуванню високотехнологічних проектів, що відповідають цілям більшості

країн-учасників ШОС; забезпечення контролю за реалізацією виконання всіх етапів реалізації проектів тощо).

Доведено, що в цілому розвиток співпраці України з ШОС необхідно розглядати не як альтернативу європейському вектору, а як розширення можливостей зовнішньополітичної стратегії України, перспективний напрямок співпраці з потужним об'єднанням, що відкриває доступ до динамічних ринків євразійського континенту і створює сприятливі умови для забезпечення її сталого економічного розвитку і диверсифікації джерел енергопостачання. Результати комплексного аналізу динаміки їх спільної зовнішньоторговельної діяльності за допомогою регресійного аналізу гравітаційної моделі експортних та імпорتنих операцій України з країнами ШОС свідчать, що в структурі експорту та імпорту України країни ШОС займають не таке важливе місце від загального товарообігу та є менш значущими, ніж торговельні відносини з іншими країнами та регіонами, наприклад, з країнами ЄС. За результатами дослідження обґрунтовано пріоритети економічного співробітництва України з країнами-членами ШОС з метою створення умов для успішного розвитку та підвищення міжнародного статусу України.

Практичні рекомендації та пропозиції, викладені в дисертації, використані в роботі Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації у ході підготовки при підготовці аналітичних матеріалів з питань розробки напрямків зовнішньоекономічної діяльності регіону (довідка № 05-30/1206 від 17.04.2019 р.), Управління інноваційного розвитку та іміджевих проектів Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради при підготовці проекту «Стратегія розвитку міста до 2030 року», що дозволило визначити стратегічні напрями розвитку міста (довідка № 952/05-03-29 від 21.05.2019 р.), а також у практичній діяльності АТ Мегабанк (довідка № 112-10285 від 25.07.2019 р.).

Ключові слова: регіональна інтеграція, світовий інтеграційний процес, економічне співробітництво, Шанхайська організація співробітництва, глобалізований світ, пріоритети економічного співробітництва.

ABSTRACT

Miroshnychenko T.M. Development of Economic Cooperation of SCO Countries in the Context of World Integration Processes. – Qualification research paper as a manuscript.

The dissertation for a Candidate Degree in Economics. Speciality 08.00.02 – World Economy and International Economic Relations. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The dissertation is devoted to deepening of theoretical and methodological foundations of research of development of economic cooperation of SCO countries in the context of world integration processes and substantiation of priorities of economic cooperation of Ukraine with SCO countries.

The content analysis of the definitions of the terms "political integration" and "economic integration" made it possible to determine that "political integration" is a process aimed at establishing new effective contacts and contacts between individual countries of the world by delegating decision-making to new central bodies (supranational unification) based on expectations for better change, which is part of the process of globalization, and "economic integration" - the process of integrating the markets of two or more economic systems of different countries for the purpose of solving economic development problems on the basis of the formation of international economic complexes.

The systematic approach applied to the study of the integration of states has made it possible to distinguish three types of integration processes occurring in the modern world in parallel and interconnectedly: real integration processes are embodied through the expansion of political and social contacts, as well as the formation and deepening of economic ties national economic systems at different levels; functional integration implies the formation of mechanisms of interaction in economic, political, institutional, social, and other spheres; Institutional integration is the process of establishing and expanding institutional-instrumental and

administrative ties, and the legal formulation of deepening state interaction, that is, creating an institutional environment as the basis of socio-economic relations.

The study of the essence of integration and the basic theoretical concepts of modern integration processes demonstrates their close relationship with the processes of regionalization and globalization. At present, regional integration is one of the main tendencies of creation of the global economic space, aimed at facilitating the formation of economic ties between different countries and regions with supremacy of supranational interests, alignment of basic characteristics of international markets, creation of conditions for carrying out reforms within the grouping, interconnection of its Member States. The analysis has shown that there is no single synthetic theory that covers different sides of the integration process due to the large number of models and types of integration processes that differ in the functions, goals, directions and forms of realization of national interests of individual states or groups of states. It is the diversity of integration models that allows most countries, regardless of their position in the world, their potential and their level of development, to find their place in these common processes. At the same time, participation in integration groups gives member states both economic advantages and limitations.

Taking into account the shortcomings and advantages of the analyzed methods of assessing the development of economic cooperation, a methodological approach to the study of the development of economic cooperation in the context of global integration processes based on the SCO example was developed, which includes five stages: study of the preconditions and stages of development of economic integration within the SCO; determination of the mechanism of economic cooperation of SCO countries; analysis of factors of development of economic cooperation of SCO countries in regional and global dimensions; substantiation of strategic directions of SCO development; determination of the potential and vectors of perspective cooperation of SCO countries in regional and global development.

The study of the preconditions and stages of development of economic integration within the SCO has shown that the Shanghai Cooperation Organization has come a long way in its development, with a gradual shift of emphasis in its

activities on regional security to the problems of regional cooperation in its broad sense. It currently brings together eight Member States, four SCO Observer States, and six SCO Dialogue Partner Countries, and is one of the world's most representative international cooperation organizations.

It is justified that the economic relations between the SCO member states are the most important aspect of their cooperation. A retrospective analysis of the association's activities showed that the implementation of development programs in different areas of economic cooperation faces difficulties due to significant differences in the structures and features of the functioning of economic systems of different SCO member countries, which have different economic potential, historical traditions and landmarks, further therefore, they are interested in economic cooperation to varying degrees.

The specific features of the economic interaction of the SCO countries are summarized, including the fact that the need for economic interaction is a factor of economic security, the solution of the task of forming a new economic integration structure in the Asian space in response to the challenges of Western-style economic globalization; due to the differentiation of countries by level of development, scale of economy, geopolitical and economic interests, there are significant differences in the distribution of economic benefits and costs associated with economic integration; virtually all countries that are participating, observers or dialogue partners are members of other regional integration organizations or have responsibilities within the WTO, which affects the speed and ease of programmatic decisions on economic cooperation within the SCO. etc.

Based on the study of instruments of economic cooperation of the SCO countries, an institutional and functional format for the economic cooperation of the SCO countries was developed. international organizations and integration associations of the world), objects (trade and economic relations, investment sphere, financial sphere, fuel and energy complex, transport and communication infrastructure, health care, axis Ita, science, information security, etc.), institutions (at the highest level and at the level of certain areas and activities) and leverage (administrative and economic)

to be focused on the successful implementation of joint projects SCO. The algorithm of estimation of economic cooperation of SCO countries in the regional and global dimensions by the following stages is offered: 1) Determination of tendencies of development of SCO member countries and organization as a whole in comparison with other economies of the world. 2) Determination of the depth and dynamics of SCO integration processes. 3) Assessment of economic and sectoral convergence within the SCO. 4) Conclusions on the trends of economic cooperation of SCO countries in regional and global dimensions.

The analysis of the implementation of the current "SCO Development Strategy until 2025" by major areas of cooperation (trade, investment, interbank, transport, logistics and energy) proved that the growth of SCO, strengthening its impact at regional and global levels does not disprove the existence of SCO in the development of individual member states related to the contradictions of goals and motives of economic development of individual countries, which complicates the implementation of strategic directions of deepening economic integration in the SCO. In order to substantiate the strategic directions of the SCO development taking into account the factors of the external and internal environment, as well as the goals and motives of the SCO member countries, a mechanism for the formation of strategic directions of deepening economic integration was taken into account, taking into account its cooperation with Ukraine, which includes four main blocks: external factor comparison environment for determining the strategic priorities of SCO development, modeling the flows between the participating countries, determining the integration potential of its development Ku; substantiation of perspective cooperation vectors aimed at deepening integration activity in the SCO, as well as identification of opportunities and justification of expediency and priority directions of its cooperation with Ukraine.

The analysis of the SCO's external and internal environment in the short and long term, carried out in accordance with the proposed mechanism, and their comparison with the SWOT matrix, in particular, proved that in the long run it would be advisable to realize the strategic priorities of SCO development, which may be appropriate of the environment for the development of the strengths of the internal

environment: expansion of a number of SCO participating countries, increasing the impact of the association by increasing the scale of its activities spine, development of transport and logistics systems, enhancing global competitiveness, ie implementation of measures to create a world leader status. On the basis of the regression analysis, a comprehensive assessment of the foreign trade flows of the SCO countries within the framework of the integration association and the degree of impact on them of the level of economic development, economic scale, investment activity and existing tariff instruments, which allowed to make a general conclusion about the high dependence of exports and imports individual countries from certain SCO partner country indicators, but with varying degrees of elasticity.

According to the results of the study, in order to improve the trade and economic relations of SCO member countries, vectors of perspective economic interaction were proposed: transport-logistical interaction aimed at reducing the cost and duration of foreign trade operations (development of transport-logistical support at the junctions of the transportation and transportation bordering SCO members; harmonization and unification of transport and logistics operations, introduction of common rules for their implementation; customs optimization, etc.), t and innovation-investment interaction aimed at providing incentives for investment activity of SCO countries (identifying priority areas for financing current projects and promoting scientific and technological development and financing of high-tech projects that meet the goals of most SCO participating countries; ensuring control over the implementation of all stages of implementation etc).

It is proved that the development of cooperation between Ukraine and the SCO should be considered not as an alternative to the European vector, but as an extension of Ukraine's foreign policy strategy, a promising direction of cooperation with a powerful union, which opens access to the dynamic markets of the Eurasian continent and creates favorable conditions for it. sustainable economic development and diversification of energy sources. The results of a comprehensive analysis of the dynamics of their joint foreign trade activity by means of regression analysis of the gravitational model of Ukraine's export and import operations with the SCO countries

show that in the structure of exports and imports of Ukraine the SCO countries occupy no less important place in the overall trade and are less significant than trade relations. other countries and regions, such as the EU. According to the results of the research, the priorities of economic cooperation of Ukraine with SCO member countries were substantiated in order to create conditions for successful development and enhancement of Ukraine's international status.

Practical recommendations and suggestions, presented in the dissertation, used in the work of the Department of Economics and International Relations of Kharkiv Regional State Administration during the preparation of analytical materials on the development of directions of foreign economic activity of the region (reference # 05-30 / 1206 of 17.04.2019) , Department of Innovative Development and Image Projects of the Department of Family, Youth and Sports of Kharkiv City Council in preparation of the project "City Development Strategy for 2030", which allowed to start strategic directions of city development (reference № 952 / 05-03-29 from 21.05.2019), and also in practical activity of Megabank JSC (reference № 112-10285 від 25.07.2019 р.).

Keywords: regional integration, world integration process, economic cooperation, Shanghai Cooperation Organization, globalized world, priorities of economic cooperation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Miroshnychenko T. M., Dovgal O. A. Specific features, results and prospects of integration activities of the SCO as a regional organization // Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine: monograph / edited by authors. 1st ed. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2019. P. 97-115. URL: http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science-2/all-science_part_1.pdf (дата звернення 29.05.2019).

Особистий внесок здобувача: визначено перспективи інтеграційної діяльності ШОС як регіональної організації.

2. Мірошніченко Т. М. Імперативи сучасного розвитку співробітництва в рамках ШОС // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. №5-6 (70-71). С. 47-53. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/5-6\(70-71\)/uazt_2013_5-6_10.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/5-6(70-71)/uazt_2013_5-6_10.pdf) (дата звернення 29.05.2019) (Index Copernicus).

3. Мірошніченко Т.М. Шанхайська організація співробітництва (ШОС) в системі зовнішньоекономічних відносин України: теоретичний аспект // Економічний форум. 2013. №2. С. 188-195.

4. Мірошніченко Т. М. Напрями інтеграційної діяльності країн ШОС // Бізнес Інформ. 2019. № 3. С. 332-36 (Index Copernicus).

5. Мірошніченко Т. М. Співпраця країн ШОС в межах проекту «Економічний пояс на Великому шовковому шляху» // Ефективна економіка 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7014>. (дата звернення 29.05.2019). (Index Copernicus).

6. Мірошніченко Т. М. Економічні напрями і пріоритети китайської ініціативи Економічного поясу Шовкового шляху і Морського шовкового шляху XXI століття // «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2019. № 4. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-4-4887> (дата звернення 29.05.2019).

7. Miroschnychenko T. Conceptual bases for the development of world integration processes // The scientific heritage. 2019. № 33. Vol. 2. P. 23-27. (Index International Scientific Indexing, General Impact Factor, Scientific Indexing Services).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Мірошниченко Т. М. Проблеми зростання добробуту в країнах групи ШОС // Добробут націй в умовах глобальної нестабільності: мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції, 25-26 жовтня 2013 р. Ч. I. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. С. 23-25.

9. Мірошниченко Т. М. Інвестування в країнах ШОС // Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри: мат-ли наук.-практ. інтернет-конференції, 27 березня 2014 р. Черкаси : Черкаський державний технологічний університет, 2014. С. 105-106.

10. Мірошниченко Т. М. Особливості та проблеми ШОС як регіонального інтеграційного об'єднання // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: мат-ли ІХ наук.-практ. конференції молодих вчених, 4 квітня 2014 р. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 284-286.

11. Мірошниченко Т. М. Особливості зовнішньої торгівлі Китаю в рамках інтеграційного об'єднання ШОС // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: мат-ли Х наук.-практ. конференції молодих вчених, 3 квітня 2015 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 220-222.

12. Мірошниченко Т. М. Інтеграційні об'єднання та їх конкурентоспроможні підприємства // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: мат-ли четвертої міжнар. наук.-практ. конференції, 18 вересня 2015 р. Одеса : Одеський національний економічний університет, 2015. С. 61-62.

13. Мірошніченко Т. М. Перспективні проекти в енергетиці на просторі ШОС в умовах економічної інтеграції // Глобальні проблеми економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт III Міжнар. наук.-практ. конференції, 30 вересня 2015 р. Київ–Прага–Відень: Фінансово-економічна наукова рада, 2015. С. 120-122.

14. Мірошніченко Т. М. Варвашенко В. А. Інституційна матриця в інтеграційному об'єднанні // Перспективи розвитку галузей економіки з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів: мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції, 21-22 квітня 2017 р. Дніпро : НО «Перспектива», 2017. С. 22-24.

Особистий внесок здобувача: розроблено інституційну матрицю в інтеграційному об'єднанні ШОС.

15. Мірошніченко Т. М. Новий економічний порядок та перспективи інтеграційного об'єднання ШОС // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: мат-ли XIII міжнар. наук.-практ. конференції молодих вчених, 29 березня 2019 р. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 80-83. URL: <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/bb37decbb0268b11578c773bffbe4f8b6.pdf> (дата звернення 29.05.2019).

16. Мірошніченко Т. М. Проблеми та перспективи економічної ролі ШОС у системі світового господарства // Сучасні перетворення міжнародного бізнесу: мат-ли II Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 16 квітня 2019 р. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 155-157. [Електронний ресурс]. URL: <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/daf7cc9f944109b6a284e7e74e0319a0.pdf> (дата звернення 29.05.2019).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН В УМОВАХ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	26
1.1. Концептуальні засади формування та розвитку світових інтеграційних процесів.....	26
1.2. Регіональна інтеграція як форма економічного співробітництва в умовах глобалізованої економіки.....	43
1.3. Методичні підходи до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів.....	60
Висновки до першого розділу.....	77
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН ШОС НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ГЛОБАЛЬНОМУ РІВНЯХ.....	79
2.1. Передумови та етапи розвитку економічної інтеграції в межах ШОС..	79
2.2. Економічна взаємодія країн ШОС: інститути та специфіка.....	95
2.3. Тенденції розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах.....	112
Висновки до другого розділу.....	139
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ.....	142
3.1. Стратегічні напрями поглиблення економічної інтеграції в ШОС.....	142
3.2. Інтеграційний потенціал та вектори перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку.....	154
3.3. Пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС..	174
Висновки до третього розділу.....	191
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	236

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Процеси міжнародної економічної інтеграції відносяться до ключових у сучасному світі, що обумовлено прагненням країн у різних регіонах протистояти процесам глобалізації. Дані процеси впливають на трансформацією всіх сфер світового розвитку і вимагають оновлення форм та моделей співпраці між країнами заради національної безпеки, отримання переваг від участі в міжнародному поділі праці і створення нових ринкових можливостей. Саме від особливостей економічного співробітництва національних економік, його цілей, масштабів та характеру, а також рівня економічного розвитку окремих учасників інтеграційних процесів залежать, передусім, результати регіональної інтеграції.

Однією з найбільш масштабних сучасних інтеграційних структур євразійського регіону є Шанхайська організація співробітництва (ШОС), розвиток і успішне функціонування якої має велике значення як для самих учасників, так і для всього міжнародного співтовариства. Саме позитивний досвід і потенціал економічного розвитку країн-учасниць ШОС на тлі існуючих проблем і розбіжностей між ними обумовлюють актуальність досліджуваної теми.

Фундаментальні теоретичні напрацювання у сфері досліджень світових інтеграційних процесів представлені в роботах таких учених, як Б. Баласса, О. Бей, Дж. Бентам, А. Беттлер, М. Біє, Р. Дарендорф, К. Дейч, А. Етціоні, Г. Кремер, Р. Купер, Л. Ліндберг, К. Мейер, Д. Мітрані, В. Моле, Ж. Моне, Г. Мюрдаль, Дж. Пієно, Дж. Піндер, К. Поппер, Х. Робін, Дж. Сарторі, Р. Соланд, Т. Сцитовські, Я. Тінберген, Х. Уоллас, Е. Хаас, С. Харріс, Ф. Шміттер та інших.

Сучасні розробки в напрямку оцінювання рівня розвитку світових інтеграційних процесів ґрунтуються на теоретичній і методологічній базі досліджень таких дослідників, як Дж. Андерсон, А. Голіков, В. Гончаренко, Н. Гончаренко, О. Довгаль, М. Кизим, Т. Клебанова, А. Кнобель, О. Курушина,

О. Лібман, І. Матюшенко, Н. Мешко, М. Мікік, В. Перський, В. Сідоров, І. Тимошенко, А. Філіпенко, В. Харламова, С. Циганов, С. Якубовський та інші.

Дослідженню проблем та перспектив формування та розвитку ШОС присвятили свої наукові праці М. Алієв, С. Аріс, Д. Гордієнко, І. Журба, А. Єсембекова, С. Карганов, В. Кулешова, С. Лавров, С. Лузянін, В. Міхєєв, М. Москальов, І. Оніщенко, Ся Гуаньюань, М. Титаренко, С. Чжуанчжи, М. Шиліна та інші.

Однак, незважаючи на велику кількість досліджень щодо проблем та перспектив розвитку економічного співробітництва різних інтеграційних об'єднань країн світу, а також етапів формування та розвитку взаємозв'язків країн-членів ШОС, щодо розвитку економічного співробітництва у контексті світових інтеграційних процесів. Але, приділено недостатньо уваги визначенню векторів їх перспективної взаємодії у напрямку економічного зростання всіх учасників об'єднання та налагодженню співпраці з іншими країнами світу, зокрема України. Ці обставини обумовили вибір теми дисертаційної роботи, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та науково-дослідної теми «Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин» (№ державної реєстрації 0116U001990), у межах якої здійснено дослідження особливостей економічного співробітництва країн ШОС на регіональному та глобальному рівнях (довідка № 131-05/19 від 02.05.2019 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є поглиблення теоретико-методичних засад, дослідження розвитку економічного співробітництва країн ШОС у контексті світових інтеграційних процесів та визначити пріоритети економічного співробітництва України з даними країнами.

Відповідно до мети дослідження в дисертаційній роботі поставлені й вирішені наступні **завдання**:

- дослідити концептуальні засади формування та розвитку світових інтеграційних процесів;
- охарактеризувати сутність регіональної інтеграції, як форми економічного співробітництва в умовах глобалізованої економіки;
- узагальнити методичні підходи дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів;
- проаналізувати передумови та етапи розвитку економічної інтеграції в межах ШОС;
- охарактеризувати інститути та специфіку економічної взаємодії країн ШОС;
- дослідити тенденції розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах;
- визначити стратегічні напрями поглиблення економічної інтеграції в ШОС;
- оцінити інтеграційний потенціал та запропонувати вектори перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку;
- обґрунтувати пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС.

Об'єктом дослідження є процеси економічного співробітництва країн в умовах світових інтеграційних процесів.

Предметом дослідження – передумови, особливості та стратегічні вектори перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: історико-логічний метод (для дослідження концептуальних засад формування та розвитку світових інтеграційних процесів – п. 1.1, під час дослідження регіональної інтеграції як форми економічного співробітництва в умовах глобалізованої економіки – п. 1.2, при аналізі передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС – п. 2.1, при визначенні специфіки економічної взаємодії країн ШОС – п. 2.2); контент-аналіз (при дослідженні сутності «інтеграції» в

економічному та соціально-політичному контекстах – п 1.1); порівняльний аналіз (при дослідженні методичних підходів оцінки ступеня розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів – п. 1.3); структурно-компаративний, структурно-факторний, індексний та графічний аналізи (для систематизації тенденцій розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах – п. 2.3, при дослідженні інтеграційного потенціалу країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку – 3.2, при аналізі динаміки торговельно-економічних операцій України та країн ШОС – п.3.3); SWOT-аналіз (при визначенні факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на розвиток ШОС – п.3.1); методи аналізу і синтезу, кількісного і якісного порівняння, логічного аналізу, кореляційно-регресійний аналіз, гравітаційне моделювання (під час обґрунтування векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку – п. 3.2, при обґрунтуванні пріоритетів економічного співробітництва України з країнами ШОС – п.3.3).

Інформаційною та фактологічною базою дослідження роботи стали результати власних наукових досліджень, монографічні та інші публікації зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів, офіційні статистичні й аналітичні матеріали міжнародних організацій (групи Світового банку, СОТ, МВФ, ОЕСР, Європейської Комісії, UNCTAD тощо) та низки рейтингових агенцій, дослідних центрів, аналітичних установ, матеріали й аналітичні звіти статистичних відомств країн-членів ШОС, а також Державної служби статистики України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико-методичних засад дослідження розвитку економічного співробітництва країн ШОС у контексті світових інтеграційних процесів та обґрунтуванні пріоритетів економічного співробітництва України з країнами ШОС.

Нові наукові результати, отримані особисто автором, що характеризують новизну проведеного дослідження, полягають у такому:

удосконалено:

– науково-методичний інструментарій дослідження тенденцій розвитку економічного співробітництва країн ШОС через розробку алгоритму оцінювання їх економічного співробітництва у регіональному та глобальному вимірах, що дозволило проаналізувати тенденції розвитку даної групи країн та організації в цілому, оцінити глибину та динаміку інтеграційних процесів, а також визначити місце ШОС на регіональному та глобальному рівнях;

– методичний підхід до комплексного оцінювання зовнішньоторговельних потоків країн ШОС у межах інтеграційного об'єднання та ступеня впливу на них рівня економічного розвитку, масштабів економіки, інвестиційної активності та існуючих тарифних інструментів за рахунок побудови системи мультигравітаційних моделей зовнішньої торгівлі країн ШОС та їх регресійного аналізу, за результатами якого запропоновано вектори перспективної транспортно-логістичної та інноваційно-інвестиційної взаємодії, спрямовані на подальший розвиток інтеграційної активності країн ШОС;

– теоретичний підхід у дослідженні розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС, який включає п'ять етапів, а саме: дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції у ШОС; визначення механізму економічної взаємодії країн ШОС; аналіз чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах; обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС; визначення потенціалу зовнішньоторговельної діяльності країн ШОС, що надає можливість обґрунтування векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку;

– характеристика інституційних засобів регіонального економічного співробітництва в межах ШОС, а саме обґрунтовано інституційно-функціональний формат економічної взаємодії країн даного інтеграційного об'єднання, в якому на основі задекларованої мети визначено суб'єкти, об'єкти, інститути економічної взаємодії на вищому рівні та на рівні певних сфер та напрямів діяльності, а також важелі впливу за двома групами (організаційні та

економічні), що мають бути спрямовані на успішну реалізацію спільних проектів ШОС;

дістали подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження, авторським уточненням терміну «політична інтеграція», як процесу спрямованого на встановлення нових ефективних зв'язків та контактів між окремими країнами світу за рахунок делегування прийняття рішень новим центральним органам (наднаціональним об'єднанням) на основі очікувань на кращі зміни, що є частиною процесу глобалізації, та «економічна інтеграція» як процесу об'єднання ринків двох і більше економічних систем різних країн з метою вирішення проблем економічного розвитку на основі утворення міжнародних господарських комплексів;

– організаційно-економічні засади дослідження економічного співробітництва ШОС за рахунок розробки механізму формування стратегічних напрямів поглиблення економічної інтеграції в межах даного об'єднання з урахуванням її співпраці з Україною, що включає чотири основних блока: зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, моделювання товаропотоків між країнами-учасницями, визначення інтеграційного потенціалу її розвитку; обґрунтування векторів перспективної взаємодії, спрямованих на поглиблення інтеграційної активності в ШОС, а також визначення можливостей і обґрунтування доцільності та пріоритетних напрямів її співпраці з Україною;

– обґрунтування пріоритетів економічного співробітництва України з країнами-членами ШОС на підставі комплексного оцінювання динаміки їх спільної зовнішньоторговельної діяльності за допомогою регресійного аналізу гравітаційної моделі експортних та імпорتنих операцій України з країнами ШОС.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що викладені автором у дисертаційній роботі теоретичні положення й практичні рекомендації забезпечують основу для подальших досліджень у

напрямку аналізу передумов, особливостей та стратегічних перспектив економічного співробітництва країн ШОС на регіональному та глобальному рівнях і можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо напрямів розвитку економічного співробітництва України з країнами ШОС. Основні результати дисертаційної роботи доведені до рівня концептуальних положень, стратегічних напрямів, моделей, заходів і пропозицій регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Практичні рекомендації та пропозиції, викладені в дисертації, використані в роботі Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації при підготовці аналітичних матеріалів з питань розробки напрямків зовнішньоекономічної діяльності регіону (довідка № 05-30/1206 від 17.04.2019 р.), Управління інноваційного розвитку та іміджевих проектів Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради при підготовці проекту «Стратегія розвитку міста до 2030 року», що дозволило визначити стратегічні напрями розвитку міста (довідка № 952/05-03-29 від 21.05.2019 р.), а також у практичній діяльності АТ Мегабанк (довідка № 112-10285 від 25.07.2019 р.).

Основні наукові положення та отримані результати дослідження використовуються на факультеті міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна при розробці методичного забезпечення і викладанні дисциплін «Міжнародні економічні відносини» та «Світова економіка», що дозволило збагатити лекційний матеріал та розширити знання студентів, що вивчають відповідні курси (довідка № 129-04/19 від 19.09.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Наукові положення, висновки й рекомендації, які викладені в дисертації та публікаціях і виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та висновки, отримані в результаті дисертаційного дослідження, доповідалися автором і

отримали схвалення на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема на: науково-практичній конференції «Добробут націй в умовах глобальної нестабільності» (25-26 жовтня 2013 р., м. Одеса); науково-практичній інтернет-конференції «Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри» (27 березня 2014 р., м. Черкаси); ІХ науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин» (4 квітня 2014 р., м. Харків); Х науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин» (3 квітня 2015 р., м. Харків); четвертій міжнародній науково-практичній конференції «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (18 вересня 2015 р., м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції «Глобальні проблеми економіки та фінансів» (30 вересня 2015 р., м. Київ – Прага – Відень); міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку галузей економіки з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів», (21-22 квітня 2017 р., м. Дніпро); ХІІІ науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин» (29 березня 2019 р., м. Харків); ІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні перетворення міжнародного бізнесу» (16 квітня 2019 р., м. Харків).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладені автором у 16 наукових працях, із яких 5 статей опубліковані в наукових фахових виданнях (у тому числі 4 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 1 – у закордонному періодичному виданні), розділ у монографії, 9 тез доповідей – у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 6,8 д.а., із яких здобувачеві належить 6,1 д. а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (358 найменувань на 37 сторінках) та 10 додатків. Загальний обсяг дисертації

складає 321 сторінку друкованого тексту, із яких основний зміст роботи – 197 сторінок друкованого тексту, зокрема 58 таблиць та 20 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН В УМОВАХ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Концептуальні засади формування та розвитку світових інтеграційних процесів

Починаючи з середини ХХ ст., у світі зросла тенденція до міждержавної взаємодії. Поширеною формою такої взаємодії є інтеграційне об'єднання, під яким розуміють певну, зафіксовану в установчому документі, групу держав, об'єднаних для досягнення певної мети за допомогою виконання стратегічних завдань [141].

Інтеграційні процеси в економіці розвиваються протягом століть. Ще в XVI-XVII ст. в Європі спостерігалася економічна інтеграція країн: у 1664 р. була висунута пропозиція про створення митного союзу між провінціями Франції, в XIII ст. були підписані угоди між Австрією й сусідніми країнами, економічною основою колоніальних імперій були численні преференційні торговельні угоди. У низці випадків саме митні союзи передували створенню цілих держав або ставали їх елементами (Італія, Німеччина, США). Все це свідчить про те, що задовго до того, як з'явилися теоретичні дослідження інтеграційних процесів, у світовій економіці вже був накопичений його певний практичний досвід. Безумовно, що розвиток теорії інтеграції відстає від її практичних проявів [99 с. 159].

Аналіз підходів до визначення сутності поняття «інтеграції» є багатозначним, що й обумовлює неможливість чітко визначити його зміст. Сам термін «інтеграція» походить від латинського «integratio» – виникнення. Іншими словами, інтеграція – це створення нової, більш великої одиниці або спільності, що складається з декількох частин [130]. Новоутворене внаслідок об'єднання ціле набуває ознак єдиного об'єкту, який функціонує самостійно.

Словник англійської мови М. Вебстера визначає інтеграцію, як «дію або процес, при якому різні групи (або раси) об'єднуються на рівних засадах в єдине суспільство або організацію» [308]. Синонімом терміну «інтеграція» називається «об'єднання», таким чином, інтерпретуючи інтеграцію як процес об'єднання в напрямку формування єдиного цілого [308].

Відзначимо, що термін «інтеграція» був запозичений із галузі природничих наук, але наразі використовується багатьма науками [177]. За думкою Т. Парсонса, взагалі інтеграція є базовим поняттям органічної еволюції, яке може бути застосованим для вивчення як соціальних, так і культурних об'єктів [320].

Поширення в науковій термінології поняття «інтеграції» почалося з середини ХХ ст. Хоча теоретичні обґрунтування необхідності економічної інтеграції були запропоновані ще у 70-80-х рр. ХІХ ст. представниками німецької історичної школи – Ф. Лістом (1891) [78, с. 155-156], Г. Шмолером (1902) [231 с. 82] та іншими. Але Ф. Махлуп в результаті проведеного ретроспективного аналізу довів, що в сучасному вигляді використання даного поняття в міжнародних економічних відносинах почалося не раніше 1942 р. (сам феномен, безсумнівно, набагато раніше). При цьому, термін «економічна інтеграція» з'являється в 30-х рр. ХХ ст. в роботах Р. Шмеда, Х. Кельзена, Д. Шиндлера [38 с. 212], а термін «політична інтеграція» – на початку 50-х рр. минулого століття [225, с. 15].

Інтеграція в найзагальнішому сенсі є утворенням єдиного цілого з розрізнених частин, внаслідок чого виникає нова якість, якої окремі його частини раніше не мали. Інтеграція також може розглядатися як поява нових інтеграційних якостей окремих елементів, які взаємодіють один з одним і утворюють загальне ціле, що характеризується новими властивостями, не існуючими в них до процесу взаємодії чи співпраці [130].

Інтеграція охоплює і політичні, і економічної процеси. З політичної точки зору це об'єднання зусиль кількох регіонів з метою співпраці в певній сфері життя, внаслідок чого виникає самостійна сфера, що має ознаки цілого в певних територіальних межах або без прив'язки до території [130]. Політична

інтеграція, що формується на певній території, призводить до наднаціонального утворення в будь-яких формах, що мають зовнішні кордони, а тому мають регіональне, а не глобальне значення. Якщо ж учасники процесу інтеграції об'єднані не стільки спільністю території, скільки єдністю культур, духовних цінностей, звичаїв і норм, то інтеграція може вважатися глобальною.

Оксфордський словник термін «економічна інтеграція» трактує як комбінацію частин економічної системи в одному цілому. Відповідно до розуміння сутності процесів інтеграції, їхньої природи, специфіки і спрямованості виділяються наступні ознаки інтеграції: широкий розвиток міжнародної кооперації й спеціалізації в науці, виробництві, техніці на основі прогресивних форм взаємопроникнення національних виробничих процесів; необхідність цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, координації економічної стратегії та політики; глибина структурних зрушень в економічних системах країн-учасниць; регіональність територіальних масштабів [190]. Наведені ознаки характеризують процес інтеграції за різними аспектами – від економічних до соціально-політичних. При цьому кожен тип інтеграції має власні специфічні функціональні характеристики, які безпосередньо впливають на теоретико-методологічні підходи до її дослідження.

Розглянемо існуючі підходи до визначення терміну «інтеграція», які існують у вітчизняній та зарубіжній літературі більш детально. Розбіжності в розумінні та тлумаченні цього терміну потребують урахування змісту та сутності інтеграційних процесів, виходячи з контексту його визначення [326]. В Додатку А.1 наведено існуючі визначення терміну «інтеграція» в соціально-політичному контексті.

Контент-аналіз сутності політичної інтеграції дозволив визначити основні підходи до дослідження цієї дефініції. Так, політична інтеграція авторами розглядається як процес, кінцевий стан, функція; контакти щодо взаємної співпраці; делегування процесу прийняття рішень новим центральним органам; очікування на кращі зміни; орієнтація на наднаціональне об'єднання; частина процесу глобалізації (Додаток А.2).

Виходячи з проведеного контент-аналізу визначень терміну «політична інтеграція» можна зробити висновок, що перш за все це процес, спрямований на встановлення нових ефективних зв'язків та контактів між окремими країнами світу за рахунок делегування прийняття рішень новим центральним органам (наднаціональним об'єднанням) на основі очікувань на кращі зміни, що є частиною процесу глобалізації.

Аналіз літературних джерел довів, що також не існує єдиного підходу до визначення сутності терміну «економічна інтеграція». В Додатку А.3 наведено існуючі визначення терміну «інтеграція» в економічному контексті.

Контент-аналіз сутності економічної інтеграції дозволив визначити основні підходи до дослідження цієї дефініції. Так, економічна інтеграція авторами розглядається, як процес усунення дискримінації; об'єднання ринків двох і більше країн у зону вільної торгівлі; вирішення проблем економічного розвитку; умова збереження національної автономії; процес на рівні економічних систем різних країн; міжнародний поділ праці; єдиний механізм регулювання; координація системи; утворення міжнародних господарських комплексів; лібералізація торгівлі (Додаток А.4).

Виходячи з проведеного контент-аналізу визначень терміну «економічна інтеграція» можна сформулювати його уточнене визначення як процесу об'єднання ринків двох і більше економічних систем різних країн з метою вирішення проблем економічного розвитку на основі утворення міжнародних господарських комплексів.

Таким чином, в основу інтеграції закладено міжсистемну взаємодію соціально-економічної, науково-технологічної, суспільно-політичної та соціокультурної сфер суспільного життя, які в цих умовах, з одного боку, зберігають національну ідентичність, а з іншого – стають зовнішньозалежними, схильними до саморуйнування.

Різноманіття трактувань терміну «інтеграція» дозволяє визначити декілька підходів до його визначення. Найбільш поширеним серед них є інтегрально-державний підхід, який відносить її до сфери створення новітніх структур,

спрямованих на забезпечення регулювання взаємовідносин між різними державами на основі інституціоналізації міждержавних відносин [190]. Згідно з економіко-географічним підходом інтеграція розуміється як природний процес розвитку співробітництва між країнами однієї географічної зони, тоді як інституціонально-управлінський підхід ототожнює інтеграцію з процесами створення наднаціональних органів, що супроводжується зменшенням ролі національних органів у прийнятті рішень. Функціонально-макроекономічний підхід, який був запропонований Я. Тінбергеном, розглядає інтеграцію в аспекті розвитку світового господарства, визначаючи її як процес створення бажаної структури світового господарства завдяки усуненню штучних перепон щодо функціонування суб'єктів господарської діяльності на базі уніфікації та координації всіх елементів цієї структури [190].

Наукові дискусії щодо напрямків та шляхів інтеграції почалися ще з 50-х рр. ХХ ст., що отримало своє вираження в низці концепцій та теорій, які дозволяють систематизувати шляхи розвитку інтеграційних утворень. Аналіз наукової літератури показав, що існують розбіжності у їх визначенні різними теоріями та концепціями [190, 14, 27, 82, 93, 60, 58, 36, 25, 11]. Наразі все ще не існує єдиної теорії, яка б ураховувала всі внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на процес формування інтеграційних об'єднань країн світу.

Проведене дослідження дозволило виділити наступну типізацію теорій та концепцій світових інтеграційних процесів:

- теорії федералізму, функціоналізму та неофункціоналізму, транснаціоналізму;
- ринкова, інституційна, ринково-інституційна теорії;
- теорії економічного лібералізму та державного регулювання економіки;
- кейнсіанська та неокейнсіанська концепції;
- неолібералізм, корпоративізм, структуралізм, неокейнсіанство, дирижизький напрямок тощо;
- структурна (структуралістська) концепція інтеграції;

- ринкова концепція інтеграції (економічний лібералізм);
- ринково-інституційна (неолібералізм) концепція інтеграції;
- теорії міжнародної інтеграції;
- концепція «позитивної і негативної інтеграції»;
- концепція дирижизму (інтергаверменталізму);
- теорії інституціоналізму та нового інституціоналізму, неінституціоналістська теорія режиму (неінституціоналізм), теорія ліберальної міжурядовості (інтергаверменталізм), теорії взаємозалежності, організації взаємодії, конструктивізму, порівняльної публічної політики, внутрішньої політики, координації політики, взаємодії (транзакціоналізму або комунікацій), меж політики;
 - багаторівневе управління, політичні мережі, конструктивізм;
 - концепції ринкової інтеграції, керованої інтеграції, компромісів;
 - концепція «Європи змінних геометрій», альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції (моделі двошвидкісної та багатошвидкісної Європи, багаторівневого врядування, часткового членства) тощо.

Найбільш відомими у дослідженнях проблем інтеграції є наукові теорії, що сформувавали відповідні школи: федералізм, функціоналізм та неофункціоналізм, транснаціоналізм (плюралістична школа). Ці школи мають потужний потенціал щодо формування науково-теоретичного дослідження інтеграційних процесів на основі сприйняття та переосмислення базових ідей, в межах яких розвиваються сучасні теоретичні парадигми інтеграції (Додаток. А.5).

Федералісти (А. Етціоні, Ч. Пентланд) вважають, що головним призначенням європейської інтеграції є утворення «Європейської федеративної держави», яка повинна стати наднаціональною структурою, що функціонує за принципами централізації та передачі політичних повноважень на найвищий рівень. Кінцева ж мета полягає у створенні певного порядку, надання загальних прав для автономій країн, які входять до неї. Може бути виділено два основних методи досягнення федералістичних цілей: кооперативний та інтеграційний [109], різниця між якими полягає в

інституційно-юридичній формі регіонального об'єднання. Наприклад, кооперація є спільними діями держав, спрямованими на узгодження питань спільного інтересу. При цьому, класична теорія федералізму має суттєвий недолік – хибне допущення щодо можливості інституційно-конституційного оформлення об'єднання держав в обмежений термін.

В основі функціоналізму покладено ідею «функціональної альтернативи», метою якої стає світова єдність [315]. Отже, міжнародна інтеграція повинна мати деполітизований характер, обумовлювати формування ефективності на спільних зусиллях для країн в напрямку зростання всесвітнього і національного добробуту. Деполітизована інтеграція повинна створити функціональні організації з делегованими повноваженнями від окремих держав, а її кінцевою метою є утворення «функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати й без загальної політичної надбудови» [322]. Але практика свідчить, що забезпечити позбавлення надмірної політизованості в таких утвореннях, що заважає вирішувати функціональні завдання, неможливо [315].

Представники концепції функціоналізму вважають, що найбільш прогресивною є інтеграція не за географічною ознакою, а за функціональною, а керуючим елементом такої інтеграції повинні стати ТНК.

Як визначають В. Бондаренко та Ф. Ващук [190], функціоналізм та федералізм – базові ідеалістичні теорії з полярно протилежними поглядами на європейську інтеграцію. Так, функціоналізм ґрунтується на співробітницькій моделі, а федералізм – на моделі зі створенням наднаціональних інститутів. Прихильники функціоналізму вказують на необхідність функціоналістичного зв'язку між державами, тоді як федералісти вважають більш прийнятною модель ринкової інтеграції, яка набула популярна на початку 80-х рр ХХ ст. (Додаток А.6).

Незважаючи на свій потужний вплив на процеси інтеграції в країнах світу, модель функціоналізму не задовольняє ті держави, які бажають більш сильної супернаціональної інтеграції. Тому в 50-х–60-х рр. ХХ ст. виникають ідеї

неофункціоналізму, які визначили один з основних напрямів теорії європейської інтеграції в межах теорій міжнародної інтеграції.

Основною суттю теорії неофункціоналізму є теоретичне обґрунтування механізму розвитку поступового інтеграційного процесу як концепції «переливу» [127]. Так, Е. Хаас особливу перевагу в процесах європейської інтеграції віддає фахівцям, інтересам, наднаціональним інституціям і технічній експертизі у сфері національної політики. Концепція «переливів», за Е. Хаас, полягає у виділенні основних елементів, за допомогою яких процес європейської інтеграції має бути перспективним:

- «технічний/ функціональний перелив» – процес, за допомогою якого співробітництво в одній сфері вимагає подальшого співробітництва в інших;
- «політичний перелив» – зміни в очікуваннях і діях індивідуумів, що з'являються у відповідь на нову європейську політику;
- «географічний перелив» – вплив інтеграційного об'єднання на держави, які не є членами угруповання [275, с. 10].

У розвитку теорій міжнародної економічної інтеграції чітко виділяються два основних підходи: 1) той, що ґрунтується на ідеях власне економічного лібералізму, 2) той, що ґрунтується на ідеях державного регулювання економіки.

Згідно з першим підходом економічна інтеграція розглядається скрізь призму процесу злиття ринків, що потребує врегулювання торговельних та валютних бар'єрів, уніфікації ринкових механізмів, які відповідним чином впливають на механізми вільного ціноутворення та вільної конкуренції [4, с. 122].

Інший підхід впливає з визначення, що дії ринкових механізмів недостатньо для економічної інтеграції, а злиття ринків має доповнюватися злиттям економік в цілому, а відтак – необхідна спільна економічна політика та відповідне регулювання розвитку економічних структур, як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Таким чином, інтеграція визначається як складний процес, що поєднує, з одного боку, інтегруючу дію ринкових сил і механізмів, а з іншого – передбачає поступове узгодження

відповідної політики країн, що залучені до інтеграційного процесу [99]. Коротка характеристика наведена в Додатку А.7.

Традиційна теорія, представниками якої є Ж. Руефф, Р. Шуман, В. Хальштейн, М. Панич [325], Е. Бенуа, Ж. Моне [300, 314], П. Робсон та інші [242, с. 541], виходить практично тільки з економічних передумов формування регіональних об'єднань, що має на увазі впровадження певного координуючого регламенту та ліквідацію торговельних бар'єрів. У межах даної теорії були введені поняття «tradedecreation» (створення торгових потоків) і «tradediversion» (відхилення торгових потоків) [75 с. 124]. Згідно теорії в процесі інтеграції формуються нові товарні потоки між країнами-членами інтеграційного угруповання, які усувають виробництво більш дорогих аналогічних товарів всередині конкретної країни. Наступний крок – товари, що виробляються всередині угруповання, заміщають товари, імпортовані з третіх країн. Отже, результатом створення нових товарних потоків в межах інтеграції є зростання виробництва шляхом поглиблення виробничої спеціалізації, внаслідок чого зростає добробут в країнах-учасниках угруповання та ємність інтегрованого ринку.

Розглянемо розвиток теорій міжнародної економічної інтеграції в межах концепцій ринкової інтеграції, «керованої інтеграції» та компромісів.

Так, згідно поглядів представників першої концепції (Б. Баласса [259], Г. Кремер, М. Біє, Т. Сцитовські [337], Б. Олін) суть інтеграції полягає в лібералізації економічного обміну між країнами, у скасуванні національних бар'єрів з метою створення спільного ринку і забезпечення повної свободи конкуренції. Представники концепції ринкової інтеграції вважають, що лише ринкова інтеграція може надати економічний ефект країнам, що інтегруються.

Представники другої концепції – концепції «керованої інтеграції» (Я.Тінберген [179], А. Філіп, Дж. Піндер [324]) вважають, що лише активне втручання інтеграційних органів у сферу міжнародних економічних відносин і внутрішнього економічного розвитку країн, що інтегруються, може бути запорукою ефективною інтеграції, і роблять висновки про неминучість

створення економічного, а потім і політичного союзу держав, який буде наділено наднаціональними повноваженнями.

Представники третьої концепції – концепції компромісів (Х. Уоллас [352], Е. Хаас [289, 291] та інші) розглядають інтеграцію, як процес створення різних коаліцій, заснованих на компромісах.

Коротка характеристика цих концепцій наведена в Додатку А.8.

Схожа типізація міжнародної економічної інтеграції згадується у роботі А. Бикова, який визначає існування основних теоретичних концепцій: ринкова, інституційна та ринково-інституційна. Умовно їх можна об'єднати в один напрямок – лібералізм, на базі якого в подальшому виник неолібералізм [11, с. 218].

Представники ринкової концепції (Ж. Руефф, Р. Шуман, В. Хальштейн, М. Панич, Е. Бенуа, Ж. Моне, П. Робсон та ін.) передбачають можливість об'єднання лише за рахунок створення спільного ринку. Представники інституційної концепції (Б. Борхард, М. Дювантріон, Ст. Краснер, Л. Кеохані, М. Олсон, К. Ойе, П. Робсон та ін.) пояснюють існування об'єднаних країн «спільною керуючою силою». Ринково-інституційна (неоліберальна) концепція, засновниками якої є Ж. Вайхер, Б. Баласса, М. Біє, Г. Кремер, М. Алле та ін., об'єднує положення обох попередніх концепцій.

Форми інтеграції за ринково-інституційною концепцією поділяються на дві групи: інституційна та неінституційна. Інституційна форма – створення спільних органів управління, усі ж інші форми інтеграції – не інституційна. Представники ринково-інституційної школи вперше запропонували визначення «регіональної економічної інтеграції» як процесу та як певного стану економіки й господарської політики. Вони визначали, що процес економічної інтеграції потребує проведення системи заходів, спрямованих на зникнення дискримінації між суб'єктами господарювання, що суттєво відрізняє його від звичайного співробітництва [45, с. 216, 190].

Представники раннього неолібералізму (В. Репке, М. Алле) під повною інтеграцією розуміли створення єдиного ринкового простору в масштабі

декількох країн. Його функціонування забезпечують стихійні ринкові сили і вільна конкуренція незалежно від економічної політики держав та існуючих національних і міжнародних правових актів. Тобто, формування регіонального ринкового простору розвивається незалежно від державного і міждержавного регулювання, оскільки має об'єктивну основу – дію ринкового механізму. Втручання держави в сферу міжнародних економічних відносин приводить, на їх думку, до таких негативних явищ, як інфляція, розбалансованість міжнародної торгівлі тощо. Представник пізнішого неолібералізму Б. Баласса [260], розглядає проблему інтеграції в контексті інтенсивної участі держави в економічних справах.

Протилежністю лібералізму стає кейнсіанська концепція, яка об'єднує дирижизм та структуралізм [11, с. 250].

Представник дирижизму Я. Тінберген [344] заперечує вирішальну роль ринкового механізму в інтеграційних процесах і вважає, що створення і функціонування міжнародних економічних структур можливе на основі розробки на міждержавному рівні спільної (узгодженої) економічної політики, узгодження соціального законодавства, координації кредитної лінії.

Представник структуралізму Г. Мюрдал [316] вважав, що вільне функціонування ринкового механізму може привести до певних диспропорцій в розвитку та розміщенні виробництва, поглибленню нерівності в доходах. Економічна інтеграція розглядається ним як глибокий процес структурних перетворень в економіці країн, що інтегруються, внаслідок чого виникає якісно новий інтегрований простір, більш досконалий господарський організм.

Взагалі, представники кейнсіанської концепції регіональної інтеграції (Г. Мюрдал [316], Я. Тінберген [344], Е. Хаас [289, 291]), аналізуючи розвиток інтеграційних процесів, особливо звертають увагу не на виключну роль приватного капіталу, а на інституційно-політичний механізм, який створюється в межах інтеграційної структури. Кейнсіанці вважали, що лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків не приведе до вирівнювання рівнів економічного розвитку країн-учасниць (Додаток А.9).

Заслуговує уваги концепція «позитивної і негативної інтеграції», запропонована Я. Тінбергеном [344] і Дж. Піндером [325], яка по суті поєднує концептуальні підходи лібералізму та державного регулювання (дирижизму) і виходить з того, що екзогенні фактори економічного зростання можуть бути ефективними лише у поєднанні з внутрішньою системою господарювання. Негативна інтеграція полягає в тому, що злиття ринків передбачає відмову від торгових і валютних бар'єрів (лібералістичний підхід), однак поступове зняття обмежень в торгово-економічній співпраці неминуче призведе до взаємного узгодження та гармонізації політики в різних сферах господарської діяльності (дирижизм), тобто до формування і застосування координованої і спільної політики та регулювання (позитивна інтеграція).

У 70-ті рр. ХХ ст. отримали поширення ідеї неокейнсіанства, представниками якого (Ф. Модільяні [42, с. 58], Д. Хікс [195, с. 14], П. Самуельсон [154, с. 76]) доводиться, що центральна проблема міжнародного економічного співробітництва полягає у збереженні максимальної для кожної держави свободи в міжнародній економічній взаємодії. В межах неокейнсіанства обґрунтовано два можливих варіантів розвитку міжнародної інтеграції. Перший характеризується повною інтеграцією з подальшою втратою національної свободи, але обов'язковим узгодженням економічних цілей і політики, тобто пов'язаний з втратою суверенітету, внаслідок чого відбувається делегування повноважень центральним регулюючим органам. Інший варіант інтеграційного розвитку передбачає інтеграцію за умов збереження національної автономії. Передбачаючи, що жоден з цих варіантів не може бути представлений у чистому вигляді, представники цього напрямку вважали за необхідне їх оптимальне поєднання шляхом узгодження внутрішньої і зовнішньої господарської політики країн, що інтегруються [190].

У 60-х рр. ХХ ст. посилення ролі транснаціональних корпорацій в розвитку світового господарства сприяє виникненню концепції корпоративізму. Представники цієї теорії інтеграції (С. Рольф, Ю. Росту [333]) вважають, що, на противагу ринковому механізму і державному регулюванню, саме

функціонування ТНК здатне забезпечувати інтегрування світової економіки, її раціональний і збалансований розвиток перш за все на регіональному рівні. На практиці підтверджено, що імпульс розвитку регіоналізму задають саме ТНК, зацікавлені в делокалізації свого виробництва з метою зменшення витрат [287].

Д. Мітрані та інші прихильники функціоналізму обґрунтовували недоцільність «державного догматизму» і доводили необхідність формування відповідних інститутів, які б не прив'язувались до національних територій і виконували б функції, які залежатимуть від потреб єдиного співтовариства [312]. Таким наднаціональним інститутам і має бути передана частина регуляторних функцій країн, що утворюють інтеграційне об'єднання, що і є свідченням ефективної інтеграційної взаємодії та підтвердженням зміни форми та змісту державного регулювання. Така зміна викликана об'єктивним процесом еволюції економічної співпраці, що неминуче призводить до переростання економічних форм інтеграції у політичні (А. Хаас) [290].

В процесі розвитку інтеграції відбувається повне об'єднання господарств країн-учасниць, в результаті чого вони фактично починають діяти як федерація або конфедерація, зазначає В. Молле [313]. А. Ругман також зв'язує цю завершальну стадію розвитку інтеграції із створенням міжнародної конфедерації [334], а Л. фон Мізес, виділяючи необхідність досягнення гармонії «інтересів всіх націй», пов'язує даний етап інтеграції з військово-політичним союзом, який має характер оборонного і наступального альянсу [94, с. 157]. Проте наразі жодне інтеграційне угруповання не лише не досягло такого рівня розвитку, але навіть і не ставить перед собою подібних завдань, оскільки фактично це означало б втрату суверенітету окремими державами.

Представники іншої школи «державного догматизму» (Л. Кеохане, П. Робсон [331], М. Дюватріон [335]) зробили спробу виділити в якості домінуючих фактори неекономічного характеру. Участь країни в інтеграційному угрупованні дозволяє підвищити національний престиж та забезпечити своєрідну елітність.

Також відомим є підхід, прихильники якого (Ж. Вайхер [354], М. Біє, Г. Кремер, М. Алле [249, с. 390], Р. Бар, Д. Піндер [325], А. Ругман, В. Репке [336]) вважають, що створення інтегрованої системи дозволяє ставити спільну мету і спільно її досягати (зростання зайнятості, виробництва, соціальна стабільність тощо). Робиться спроба довести, що переваги митного союзу для держав-учасниць вище, ніж проведення цими державами політики вільної торгівлі. Відзначається, що промислова політика держав дозволить спільно виробляти корисні товари і забезпечувати ними населення. Критики цього напрямку відзначали, що в ході розвитку даного сценарію неминуче виникнення державних протиріч через «гонку держав за досягненням національного ефекту», хоча можливість виникнення досить високого рівня кооперації не заперечується.

Ще однією концепцією інтеграції є концепція транснаціоналізму, в межах якої процес інтеграції розглядається в термінах комунікаційних мереж [132]. Її представниками (Р. Кеохейн і Дж. Най) обґрунтовано ідею щодо виходу міжнародних відносин за межі міждержавних взаємодій, що призводить до втрати державою монополії у вирішенні багатьох питань. На основі поєднання положень теорії інтеграції та взаємозалежності вони обґрунтовують посилення взаємозв'язку в сучасному світі спільною дією проблем та загроз людству. За їх думкою, посилення взаємозалежності країн світу сприяє формуванню нової моделі міжнародних відносин, в якій відбувається втрата державного суверенітету та поглиблюються процеси глобалізації [5, с. 117].

В. Шаховим і В. Мадіссоном стверджується, що концепція взаємозалежності в межах транснаціоналізму є своєрідною інновацією теорії конвергенції. В ній визначається, що процеси інтеграції мають супроводжуватися підвищенням лояльності населення до нових політичних інститутів, які виникають, та усвідомленням своєї єдності [132].

На особливу увагу привертає теорія ліберального інтергаверменталізму, обґрунтована А. Моравчиком, що передбачає значний вплив внутрішньополітичних процесів прийняття рішень на формування спільних інтересів держав-членів об'єднань на протилежність впливу наднаціональних

інститутів [54]. Наближеною до ліберальних теорій є запропонована Р. Коеном та Ф. Ріттбергером неінституціоналістська теорія режиму (теорія неінституціоналізму), яка доводить, що співпраці необхідні інститути, саме існування яких оптимізує державні витрати і результати [175, с. 14].

Однією з компромісних інтеграційних стратегій є концепція «Європи змінних геометрій», автори якої пропонують практичні шляхи та методи реалізації регіональних інтеграційних процесів. Так, в межах зазначеної концепції запропоновано наступні проекти:

– «Карткова Європа» (Дж. Мейджор) – модель інтеграції, що передбачає самостійне прийняття рішення державами щодо участі в інтеграційних ініціативах;

– «Європа концентричних кіл» (Е. Балладюр, Ж. Делор) – модель інтеграції, що передбачає подальше інтегрування в напрямі «центру» Євроспільноти;

– «Європа різних швидкостей» (К. Ламмерс, В. Шобле) – модель інтеграції, що обґрунтовує неможливість усіх держав-членів одночасно інтегруватися у певних сферах, що вимагає впровадження спеціальних заходів щодо погодження інтересів різних груп держав [66].

Однією з сучасних концепцій економічної інтеграції є концепція багаторівневого врядування, яка розвивається в працях таких авторів, як К. Бланк, Л. Гуг, Б. Колер-Кох, Г. Маркс, Ф. Шарпф, та трактує європейську інтеграцію як процес, що повинен відбуватися одночасно на наднаціональному, національному та регіональному рівнях [190, с. 148].

Викликає інтерес інтеграційна концепція співтовариства безпеки, запропонована К. Дойчем, за яким співтовариство безпеки – це група держав, які досягли значного рівня інтеграції у контексті вирішення питань забезпечення миру та мирних відносин між державами [272]. На відміну від інших концепцій, концепція співтовариства безпеки ґрунтується на тезі, що політична інтеграція розкривається не в інституційних утвореннях держав, а в наддержавних (міждержавних) інституціях [273].

У межах існуючих наукових шкіл виникають альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції, що диференціюються залежно від цілей та часу протікання цього процесу. Наприклад, моделі двошвидкісної (союз Росія – Білорусь) та багатошвидкісної Європи (теорія концентричних кіл, що пов'язана з формуванням високоінтегрованого ядра країн, які складають перше коло на протилежність іншому колу – менш інтегрованим країнам) [66]. Альтернативною є концепція часткового членства, яка передбачає можливість організації співробітництва країн в окремих напрямках (наприклад, спільної зовнішньоекономічної або оборонної політики) і має спільні риси з популярною в 50-х рр. ХХ ст. теорією секторальної інтеграції, запропонованою М. Шуманом.

Сучасні дослідження теорій інтеграції у сукупності складають дві основні школи західноєвропейської інтеграції – реалістичну та ідеалістичну. Представники реалістичної школи виступають за те, що найважливішим завданням суверенної держави є зберігання свого впливу та його поширення на інші країни світу. Представниками ідеалістичної школи відзначається, що традиційні підходи щодо формування національної політики з позиції сили втрачають своє значення в умовах політичної взаємозалежності від економічно розвинених держав у таких сферах як інноваційна економіка, нові технології та забезпечення збереження екології [232, с. 9].

Ще одною відомою теорією інтеграції є «економічна інтеграційна модель», що базується на ідеї зовнішньоекономічної політики, орієнтованої на вільну торгівлю. О. Шнирков відмічає, що скасування внутрішніх митних тарифів може призвести до низки економічних інтеграційних переваг за рахунок ефекту відкритості, пов'язаним з економічним зростанням і підвищенням добробуту взагалі [125, с. 11].

Інші сучасні моделі інтеграції: міжурядового співробітництва (передбачає поступове угруповання держав); «європейської держави» (передбачає утворення спільної держави на федеративних засадах); «європейської державної федерації» та «європейської держави» – дві схожі між собою моделі, тощо, ґрунтуються передусім на правових, а не економічних принципах.

Таким чином, системний підхід, застосований до дослідження інтеграційної взаємодії держав, дозволяє виокремити три типи інтеграційних процесів, що відбуваються в сучасному світі паралельно та взаємопов'язано: реальні, функціональні та інституціональні. Реальні інтеграційні процеси втілюються за допомогою розширення політичних та суспільних контактів, а також формування та поглиблення економічних зв'язків між національними економічними системами на різних рівнях. Функціональна інтеграція передбачає формування механізмів взаємодії в економічній, політичній, інституціонально-правовій, соціальній та інших сферах. Інституціональна інтеграція – процес встановлення та розширення інституціонально-інструментальних та адміністративних зв'язків, правового оформлення поглиблення взаємодії держав, тобто створення інституціонального середовища (політичних, соціально-економічних, юридичних правил для зниження затрат ресурсів) як базису суспільно-економічних відносин [232, с. 10].

Проведений аналіз сучасних теорій та концепцій інтеграції вимагає окреслення основних підходів до дослідження цього складного процесу, серед яких соціологічний, економіко-теоретичний, економіко-політичний, правовий та глобально-системний підходи (Додаток А.10) [190].

Таким чином, проведене дослідження сутності поняття «інтеграція» та основних теоретичних концепцій та теорій сучасних інтеграційних процесів демонструє їх тісний взаємозв'язок з процесами регіоналізації та глобалізації. Перетворення світової економіки із сукупності національних економік, пов'язаних потоками товарів та капіталів, в єдину виробничу зону і єдиний ринок, в яких вільно перемішуються капітал, товари, послуги та робоча сила доповнюється уніфікацією законодавчих актів, що регулюють міжнародні економічні відносини. Глобалізація наразі розглядається як швидка всесвітня інтеграція економіки через торгівлю, фінансові потоки, передачу технологічних досягнень, інформаційні мережі і культурні процеси. Розрізнені національні економіки зливаються у глобальну економіку із взаємозалежними компонентами. При цьому, процеси глобалізації не реалізуються стихійно,

оскільки одночасно здійснюються процеси формування наднаціональних механізмів управління глобалізацією [59, с. 124].

Саме різноманітність інтеграційних моделей дозволяє більшості держав, незалежно від їх положення у світі, потенціалу та рівня розвитку, знаходити своє місце в цих загальних процесах. Світові та регіональні держави бачать в інтеграції потужний інструмент свого політико-економічного домінування, а країни, що розвиваються, розглядають її як можливість зміцнення своїх позицій на світовій економічній арені і кращого захисту національних інтересів в умовах глобалізації світової економіки [190, с. 431; 172, с. 56; 11].

1.2. Регіональна інтеграція як форма економічного співробітництва в умовах глобалізованої економіки

Процеси економічної інтеграції у світі спостерігаються протягом декількох століть. Так, ще в XIII–XVII ст. в Європі економічна інтеграція країн спостерігалася у вигляді спроби створення митного союзу між провінціями Франції (1664); підписання угоди Австрії з сусідніми державами про торгівлю (XIII ст.); складання преференційних торгових угод в колоніальних імперіях; у Німеччині, Італії, США підписувалися угоди між країнами, які передували виникненню митних союзів [77, с. 40-45].

Сучасний світ характеризується тим, що майже всі країни світу є членами різноманітних регіональних об'єднань, які захищають інтереси країн-учасниць відповідного угруповання. Країни, які залишаються поза інтеграційними процесами, опиняються в менш сприятливих умовах, втрачаючи конкурентні позиції на світовому глобальному ринку. Інтеграційні процеси у глобальному економічному середовищі можуть відбуватися на різних рівнях (табл.1.1).

Сучасні процеси економічної інтеграції відбуваються як на регіональній, так і на глобальній основі. Глобалізація – це процес формування цілісного світового господарства, пов'язаний з глибокою взаємозалежністю

національних економік в результаті інтенсифікації міжнародного поділу праці та лібералізації економіки [7, с. 268; 67].

Таблиця 1.1

Рівні та компоненти інтеграційних процесів у глобальному економічному середовищі*

Рівень інтеграції	Компоненти інтеграційних процесів
Локальний	Інтеграція на рівні фаз виробничого-реалізаційного процесу в межах мікроекономічної (однієї господарської) одиниці
Мікроекономічний	Інтеграція на рівні фаз виробничого-реалізаційного процесу в межах сукупності господарських одиниць
Регіональний	Інтеграція на рівні комплексу секторів регіональних економік (обласний рівень)
Національний	Інтеграція та взаємодія на рівні секторів господарських комплексів областей у межах національних економік
Мезорегіональний	Інтеграція та взаємодія на рівні прикордонних районів сусідніх країн
Макрорівень	Інтеграція та взаємодія на рівні країн, що утворюють певний регіон світу
Мегарівень	Інтеграція та взаємодія на рівні секторів глобального економічного середовища

* Складено за даними: [214]

В якості характерної особливості сучасних інтеграційних об'єднань можна назвати їхній розвиток на регіональному рівні: створюються цілісні регіональні господарські комплекси зі спільними наднаціональними і міждержавними органами управління. Регіоналізація передбачає спільну діяльність кількох держав, об'єднання їх економік в міжнародний господарський комплекс, формування міждержавних регіональних інтеграційних економічних угруповань [67].

Наразі економічна регіоналізація є однією з основних тенденцій утворення глобального економічного простору, що спрямована на сприяння формуванню економічних зв'язків між різними країнами та регіонами з переважанням наднаціональних інтересів, вирівнюванням базових характеристик міжнародних ринків, створенням умов для проведення реформ у межах самого угруповання, взаємовідкритості економік його країн-членів.

Основними передумовами формування сучасних інтеграційних процесів на регіональному рівні є такі [192, с. 78]:

1. Відповідний ступень ринкової зрілості та економічного розвитку країн, які інтегруються.
2. Відповідна географічна наближеність країн, які інтегруються, одна до одної, наявність спільних кордонів та історично сформованих економічних зв'язків.
3. Спільність чи схожість проблем, які постають перед країнами в економічному розвитку, регулюванні економіки, фінансуванні, політичному співробітництві тощо.
4. Демонстраційний ефект – позитивні зміни, що спостерігаються у більшості країн, які належать до окремих інтеграційних утворень (наприклад, прискорення темпів зростання, зниження рівнів інфляції та безробіття тощо), зумовлюють позитивні психологічні впливи на інші країни регіону.
5. Ефект доміно – після об'єднання більшості країн відповідного регіону, інші країни, які залишилися за його межами, відчувають деякі труднощі, пов'язані з втратою конкурентоспроможності, необхідністю переорієнтування економічних зв'язків з країнами, які належать до цього угруповання.

Схематично процеси, що ведуть до економічної інтеграції та глобалізації, представлено на рис. 1.1.

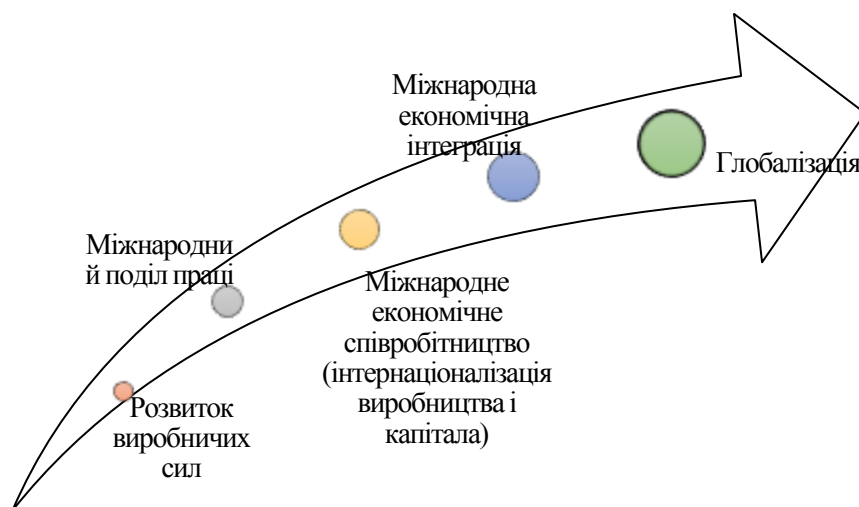

Рис. 1.1. Етапи інтернаціоналізації господарської діяльності*

* Складено за матеріалами: [85, 112, 123, 239]

Економічна інтеграція цілком вміщується в процес глобалізації, складаючи його ядро, а сама глобалізація є вищою стадією інтернаціоналізації. Її подальший розвиток, в процесі якого йде накопичення кількісних змін, призводить до якісного стрибка: світова економіка постає у вигляді єдиного ринку для більшості світових акторів, діяльність яких поширюється також на більшість регіонів світу.

Сучасний розвиток економіки не дозволяє країнам, активно залученим у процеси інтеграції, залишатися ізольованими від глобальних процесів. Активізація глобалізаційних процесів вплинула і на трансформацію типів регіоналізації: крім традиційно досліджуваних типів (відкрита і закрита регіоналізація), наразі необхідно враховувати феномен появи різноформатної і трансконтинентальної інтеграції (створення зон вільної торгівлі між країнами, що не мають спільних кордонів, розташованими на різних континентах тощо) [18]. Але ж насамперед інтеграційні процеси охоплюють країни, що територіально входять до одного регіону. Економічна інтеграція країн означає формування регіональних економічних блоків, тобто регіоналізацію світової економіки, для чого, як правило, необхідне не тільки географічне сусідство, а й господарська, соціально-політична, культурно-релігійна та етнічна схожість.

Головною передумовою реальної економічної інтеграції країн є приблизно однаковий рівень економічного розвитку, сумісність господарських механізмів, соціально-економічна та правова однорідність (гомогенність), оскільки об'єднання різних за багатьма макроекономічними показниками країн не дозволяє здійснювати спільні проекти на паритетних підставах. Саме тому найбільш ефективною є інтеграція економічно розвинених країн.

Загальною метою економічної інтеграції є нарощування обсягів виробництва та взаємної торгівлі, розширення набору пропонованих товарів та послуг, забезпечення ефективності господарської діяльності в міжнародних масштабах тощо.

Основними зовнішніми чинниками, що зумовлюють розвиток інтеграційних процесів, є такі:

1. Зростання інтернаціоналізації господарського життя як об'єктивний процес посилення взаємозалежності країн. Розвиток стійких економічних зв'язків між країнами на основі поглиблення міжнародного поділу праці прийняв глобальний характер. Все більша взаємозалежність національних економік, поширення діяльності ТНК, інтенсифікація трудової міграції, міжнародного руху капіталу, міжнародної торгівлі, формування сучасних систем транспорту, зв'язку та інформації сприяли переходу процесу інтернаціоналізації господарського життя на рівень утворення цілісного світового господарства з активною участю більшості підприємств всіх країн світу.

2. Глобалізація економіки, глобальна конкуренція. Міждержавна конкурентна боротьба, нові сфери конкуренції, суперництво на традиційних ринках – все це обумовлює необхідність кооперації як матеріально-фінансових, так і виробничих зусиль територіально наближених країн, зміцнення їх спільної позиції на глобальних ринках за рахунок використання потенціалу загального для них економічного простору.

3. Процеси лібералізації економіки і підвищення ступеня відкритості національних господарств у світовому масштабі об'єктивно стимулюють розвиток процесів регіональної інтеграції, оскільки складають певну частину її наповнення за рахунок залучення економіки країни в систему світогосподарських відносин, ослаблення або повної ліквідації обмежень на міждержавні переміщення товарів, капіталу, робочої сили та конвертовалості національних валют.

4. Науково-технічний прогрес та його сучасна форма – інформаційно-технологічна революція. Серед найбільш значущих чинників розвитку регіональної інтеграції – виникнення в світових країнах-лідерах так званої «нової економіки», що спирається на сучасні інформаційно-технологічні досягнення. Наразі відбувається зміна парадигми розвитку світового господарства переважно за рахунок використання інтелектуальних ресурсів, отримання конкурентних переваг від володіння знаннями і доступом до інформаційних технологій. Головний ресурс «економіки, заснованої на знаннях» (knowledge-based economy) –

люди, і завдання держави – розвивати його. Це потребує кошти на розвиток науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР), наукомістких виробництв, сучасних моделей освіти, яких у окремих країн не вистачає. Регіональна інтеграція дозволяє створити колективні фонди, розвивати науково-технічну і виробничу спеціалізацію і кооперацію, спільно вирішувати проблеми впровадження інновацій.

5. Спільність національно-державних інтересів країн одного регіону у сфері безпеки. Окремій країні складно самотійно протистояти глобальним викликам і загрозам, звідси виникає необхідність регіонального об'єднання. Ситуація у сфері безпеки у світі характеризується нестійкістю та психологічною напруженістю, що й обумовлює потребу у спільному забезпеченні сприятливих умов для безпеки, співробітництва та всебічного розвитку країн і народів.

Узагальнення основних зовнішніх чинників розвитку інтеграційних процесів наведено на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Основні зовнішні чинники розвитку інтеграційних процесів*

*Складено за матеріалами: [85, 112, 123, 239]

Реалізація інтеграційних процесів надає країнам-членам як економічні переваги, так і деякі обмеження або ж додаткові витрати (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Характеристика переваг і обмежень (додаткових витрат) від членства
країн в інтеграційних структурах***

Переваги	Обмеження (додаткові витрати)
Розширення ємкості внутрішніх ринків країн за рахунок об'єднання розрізнених національних ринків в єдиний, що стимулює зростання сукупного ВВП об'єднання	Скорочення бюджетних надходжень внаслідок скасування мит
Збільшення купівельної спроможності населення, зростання середньодушових доходів, зниження цін на окремі товари	Витрати, пов'язані зі зміною зовнішньоекономічного клімату країни та супутніми йому короткостроковими витратами регулювання у формі звільнення працівників, більш раціонального розміщення окремих галузей і підприємств
Підвищення ефективності та конкурентоспроможності окремих виробництв	Витрати, пов'язані з нерівномірним розподілом переваг між окремими країнами з урахуванням національних порівняльних переваг
Реалізація «ефекту масштабу» виробництва та поглиблення форм спеціалізації	Економічно більш розвинені країни отримують переваги за рахунок менш розвинених країн-членів
Підвищення ефективності структури виробництва з урахуванням порівняльних конкурентних переваг кожної країни-партнера	
Підвищення інвестиційної привабливості за рахунок об'єднання ринків, підвищення продуктивності і зростання доходів в кожній державі	
Прискорення темпів економічного зростання	

* Складено за матеріалами: [67]

Але, не зважаючи на додаткові витрати, що виникають в процесі функціонування інтеграційних структур, переваги країн переважають. Як правило, всередині інтеграційного об'єднання з метою досягнення більш рівномірного розподілу переваг між країнами-членами різного рівня розвитку проводиться адаптаційна політика, що включає асиметричну за термінами лібералізацію взаємної торгівлі, сприяння підвищенню конкурентоспроможності експортоорієнтованих виробництв і

підприємств мен розвинених країн та полегшення доступу їхніх товарів і послуг на ринки збуту в розвинених країнах тощо.

Погляд на інтеграцію як на процес, що розвивається від простих до більш складних форм, дозволив Б. Баласса здійснити класифікацію стадій інтеграційного процесу за схемою, що стала класичною, яку прийняли на озброєння міжнародні економічні організації [259].

Інтеграційні регіональні об'єднання різняться за глибиною процесів, що в них відбуваються. Історично інтеграція еволюціонує через декілька основних форм, кожна з яких свідчить про ступінь її зрілості [98, с. 365-366]. Це твердження лише доводить, що теорія Б. Баласса щодо етапів розвитку інтеграційного об'єднання є вірною. Він розрізняє 5 форм інтеграції: 1. Зона вільної торгівлі, де скасовані тарифи та кількісні обмеження між країнами-учасницями. 2. Митний союз, де, крім того, введений єдиний тариф у торгівлі з третіми країнами. 3. Загальний ринок, де взагалі усунені торгові обмеження на рух факторів виробництва. 4. Економічний союз, де свобода руху товарів і факторів виробництва доповнюється координацією національних політик. 5. Повна економічна інтеграція, при якій уніфіковано національні економічні політики і засновуються органи наднаціональної влади [238, с. 170].

Отже, кожна наступна форма містить у собі якісно нові інтеграційні прояви, які забезпечують розвиток інтеграції на принципово новому рівні (рис. 1.3).

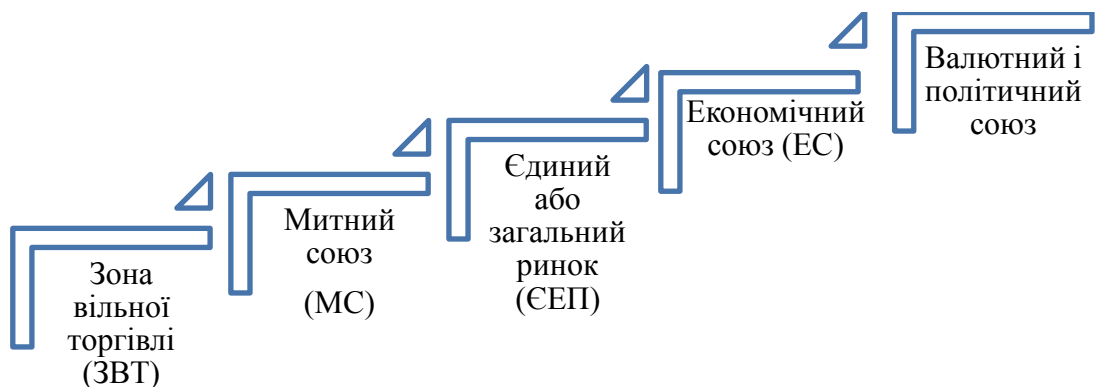

Рис. 1.3. Форми послідовного розвитку інтеграції*

*Складено за матеріалами: [76, с. 468]

Зміст форм регіональної економічної інтеграції за моделлю Б. Баласса наведені в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Зміст форм регіональної економічної інтеграції за моделлю Б. Баласса*

Форми інтеграції	Заходи щодо усунення дискримінації				
	Скасування тарифів і квот	Загальний зовнішній тариф	Забезпечення вільного руху факторів виробництва	Гармонізація економічної політики	Уніфікація політики, створення наднаціональних політичних інститутів
Зона вільної торгівлі	+	-	-	-	-
Митний союз	+	+	-	-	-
Спільний ринок	+	+	+	-	-
Економічний союз	+	+	+	+	-
Повна економічна інтеграція	+	+	+	+	+

*Складено автором за матеріалами: [260]

Наразі лише одна міжнародна інтеграційна група країн – Європейський Союз, пройшла реально перші чотири форми і частково п'яту форму інтеграції. Інші інтеграційні угруповання світу пройшли у своєму розвитку першу і частково другу форму [76, с. 36].

Деякі вчені доповнюють модель Баласса, пропонуючи виділити інші етапи (форми) розвитку регіональної економічної інтеграції. Так, Е. Молчанова стверджує, що інтеграційні процеси між країнами починаються ще з підписання преференційних угод між окремими країнами світу (перша форма), потім формується зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок економічний союз та повна економічна інтеграція [111]. При цьому, автор визначає, що «досить складно усвідомити, що таке «повна економічна інтеграція», оскільки, наприклад, якщо аналізувати практичний інтеграційний досвід ЄС, то після економічного союзу відбулося формування валютного союзу в ЄС і виникли передумови для створення політичного союзу або федерації. А наступним етапом може стати континентальна інтеграція» [111].

На нашу думку, для того, щоб визначити чи можливо надалі говорити про Шанхайську організацію співробітництва (ШОС), як про повноцінну регіональну економічну структуру, необхідно розглянути особливості кожної з форм інтеграційного розвитку, визначити її основні особливості й механізми.

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) – перший етап, форма економічної інтеграції, при якій всі торговельні бар'єри усуваються серед її членів, однак кожна країна зберігає свої митні бар'єри в торгівлі з третіми країнами [17, с. 275].

У сучасному розумінні це преференційна зона, в межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля товарами і послугами. Певні угоди про відповідні зони передбачають створення ЗВТ промисловими товарами шляхом поступового взаємного скасування мит та інших нетарифних обмежень. Угоди про ЗВТ засновані на принципі взаємного мораторію на підвищення мит (Standstill), відповідно до якого партнери не можуть в односторонньому порядку вводити нові торгові бар'єри або підвищувати мита. До переваг таких угод слід віднести стабільний і передбачуваний характер торгової політики країн-учасниць. Функціонування ЗВТ дозволяє країнам чітко виконувати прийняті на себе зобов'язання, удосконалювати всю систему зовнішньоекономічної діяльності, гнучкіше пристосовуватися до міжнародної практики. В умовах ЗВТ зростає взаємна торгівля країн-членів. ЗВТ може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, що діє в якійсь з країн-членів. Наприклад, Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), Балтійська зона вільної торгівлі, угода про свободу торгівлі країн АСЕАН тощо [71, с. 25].

При створенні ЗВТ можна знайти і негативні моменти, які уповільнюють процес зближення та мають навіть руйнівний характер. Так, створення ЗВТ призводить до посилення конкуренції на внутрішньому ринку, лібералізація імпорту створює серйозну загрозу для національних виробників товарів, збільшує небезпеку банкрутства тим, які не витримують суперництва з більш якісними та конкурентоспроможними товарами із-за кордону. Без підтримки їх

з боку держави є великою небезпека того, що іноземні виробники витіснять вітчизняних зі свого ж ринку, незважаючи на засоби захисту, що вживаються.

Наступною формою міжнародної економічної інтеграції є митний союз (МС). Його можна визначити як угоду двох або більше держав про скасування мит у торгівлі між ними, він є формою колективного протекціонізму. У МС діє безмитна торгівля між країнами-членами і загальний митний тариф по відношенню до країн, що не входять до союзу. Інакше кажучи, якщо країни-члени ЗВТ продовжують слідувати своїй власній зовнішньоторговельній політиці, то країни-члени МС координують її відповідно до загальноприйнятої політики в межах союзу [13, с. 94].

Наявність у складі однієї або двох великих держав має велике значення для МС: в такому випадку проблеми ресурсів чисто технічно вирішуються простіше, ніж у межах МС, який об'єднує країни, бідні на ресурси. «Гра» з митним тарифом створює сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій, що має безпосередній вплив на економічне зростання всіх країн-членів [7].

Діяльність у межах ЗВТ не потребує створення постійно діючих органів, тоді як в МС виникає необхідність у спільних інститутах регулювання: переходу до єдиних митних зборів, перегляду підходів до розвитку багатьох галузей національної економіки в кожній країні; виникнення потреби у масштабних переговорах за погодженням не тільки митно-тарифної політики, а й адаптації внутрішніх ринків до функціонування в нових обставинах; постановка питання про створення наднаціональних органів, які розроблятимуть, координуватимуть і контролюватимуть діяльність окремих сфер зовнішньої торгівлі і виробництва в усіх країнах-членах [83, с. 51].

Наступною формою розвитку інтеграції є єдиний або загальний ринок. До теперішнього часу цей етап інтеграційного розвитку реалізований лише в ЄС, на основі досвіду якого можуть бути зроблені певні висновки та оцінки. Не виключено, що в перспективі, у процесі розвитку інших подібних інтеграційних структур, з'являться нові моменти, властиві цьому етапу інтеграції.

Переростання МС до загального ринку обумовлюється як чисто економічними, так і політичними факторами. Крім тарифних перешкод в обміні товарами та послугами, які в МС в певній мірі зникають, існують ще й нетарифні бар'єри у сучасній міжнародній торгівлі, які, передусім є наслідком захисту національних марок товарів на законодавчому рівні. Тому створення дійсно єдиного внутрішнього ринку вимагає гармонізації великої кількості законодавчих норм, які стосуються широкого кола сфер діяльності [228 с. 312].

Наразі створення єдиного ринку передбачає реалізацію обов'язкових завдань, які неможливо здійснити в межах МС. Скасування митних зборів між державами-членами, розробка єдиної торгової політики стосовно третіх країн створює передумови переходу до єдиного економічного простору, але для подальшої інтеграції цього недостатньо. Необхідна розробка спільної політики розвитку окремих галузей і секторів економіки. Важливо яким буде соціальний резонанс після вживання відповідних заходів, як це позначиться на потребах конкретного споживача. Не випадково в ЄС при переході до цієї форми інтеграції були вибрані певні сфери (сільське господарство та транспорт). Крім того, найважливішим є створення умов для вільного руху капіталу, послуг та інформації, робочої сили [75].

При створенні загального ринку необхідно визначити шляхи вирішення таких завдань, як формування загальних фондів сприяння соціальному та регіональному розвитку, що передбачає поворот до інтересів і потреб безпосередньо споживача, орієнтацію на задоволення потреб на місцях, і дозволяє реально відчувати переваги інтеграційних процесів. Ці економічні кроки обумовлюють узгодження заходів з гармонізації та уніфікації національного законодавства. При цьому особливе місце відводиться запровадженню системи заходів, що запобігають порушенню норм, регулюючих конкуренцію. Тим самим визначається необхідність формування соціальних, у тому числі наднаціональних, механізмів управління і контролю. У ЄС – це Європарламент, Рада Міністрів, Єврокомісія, Суд, Європейська рада. Такий етап розвитку пройшов ЄС, Карибський спільний

ринок (КАРІКОМ), на стадії практичної реалізації перебуває договір про створення Спільного ринку Південної Америки (МЕРКОСУР) [72, с. 128].

Формування єдиного ринку має завершуватися створенням єдиного економічного, правового та інформаційного простору й надати імпульс для переходу інтеграційного угруповання до наступної форми розвитку – економічного союзу (ЕС).

На сьогодні теоретичних розробок щодо сутності, механізмів та інструментів ЕС небагато, практично відсутній досвід для узагальнень і висновків. Функціонування ЕС в теорії можна описати таким чином: зняття наявних між країнами-членами протиріч шляхом узгодження економічної політики, що проводиться кожною з них. Варто звернути увагу, що як тільки процес узгодження економічної політики доходить до певного рівня, він починає підкорятися власній логіці й вимагати, особливо в тому випадку, якщо країна характеризується високим ступенем відкритості своєї економіки, все більш тісного ув'язування, що охоплює все більше коло питань. На цьому етапі виникає потреба в установах, наділених правом не тільки координувати дії та спостерігати за економічним розвитком, а й приймати рішення від імені угруповання. Даний процес отримує своє певне логічне завершення в межах комплексної і більш складної форми – економічного і валютного союзу.

Прикладом економічного союзу є ЄС, Союз арабського Магрибу, Західноафриканський економічний та валютний союз [77, с. 22].

Валютний союз характеризується створенням єдиної регіональної валютної системи, запровадженням єдиної валюти, створенням єдиного центрального банку, коли забезпечується проведення єдиної валютно-кредитної політики в усіх країнах-членах. Прикладом валютного союзу є Європейський валютний союз та Західноафриканський валютний союз.

Подальший розвиток здійснюється в напрямку переходу до повної економічної й політичної інтеграції, що передбачає проведення уніфікованої, фактично єдиної економічної політики, повну уніфікацію законодавчої бази.

На цьому етапі визріває необхідність створення наднаціональних органів управління і поступово формується новий багатонаціональний суб'єкт міжнародних економічних і політичних відносин.

Коротка характеристика особливостей, сутності та обмежень окремих форм міжнародної економічної інтеграції наведена в Додатку Б.1.

Сучасні регіональні інтеграційні об'єднання знаходяться на різних рівнях розвитку інтеграційного процесу (рис. 1.4).

Що стосується Шанхайської Організації Співробітництва (ШОС), то наразі мова йде про створення в її межах зони вільної торгівлі. ШОС має за мету досягти вільного переміщення капіталу, товарів, послуг і технологій між членами-державами до 2020 року [78, с. 69; 142].

Практичний досвід регіональної інтеграції показав колосальні складності створення єдиного економічного простору та різний ступінь зацікавленості країн-партнерів. А різноманіття моделей інтеграції в Північній Америці, Латинській Америці, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Африці, на Близькому Сході ілюструє значну диференціацію регіональних і субрегіональних економічних систем, механізмів відтворення, дозволяє побачити часткову модифікацію класичної схеми інтеграційного процесу на прикладі одних моделей та її істотну трансформацію – на прикладі інших. Історія свідчить, що послідовність та зміст етапів розвитку процесів регіональної інтеграції залежить від конкретних історичних умов їх реалізації, а також від соціально-економічних і політичних пріоритетів окремих країн.

Наразі процес інтеграції не є набором вивірених шаблонів, а живим рухомим процесом, до якого підключилися народи і країни всіх континентів. Оголошуються інтеграційні програми, зростає кількість економічних блоків, збільшується низка концепцій та теоретичних обґрунтувань створення різних за типом об'єднань. Регіональні об'єднання відрізняються не тільки за ступенем зрілості, а й за напрямком діяльності, яку вони здійснюють відповідно до мандату та операційних механізмів, які вони використовують. Вони можуть бути націлені на конкретні функції, включаючи співробітництво в галузі

безпеки, політики, торгівлі, інфраструктури, фінансів і соціально-економічної сфери (включаючи охорону здоров'я, освіту і науку), або ж комплексно підходити до виконання всіх цих функцій [2 с. 32].

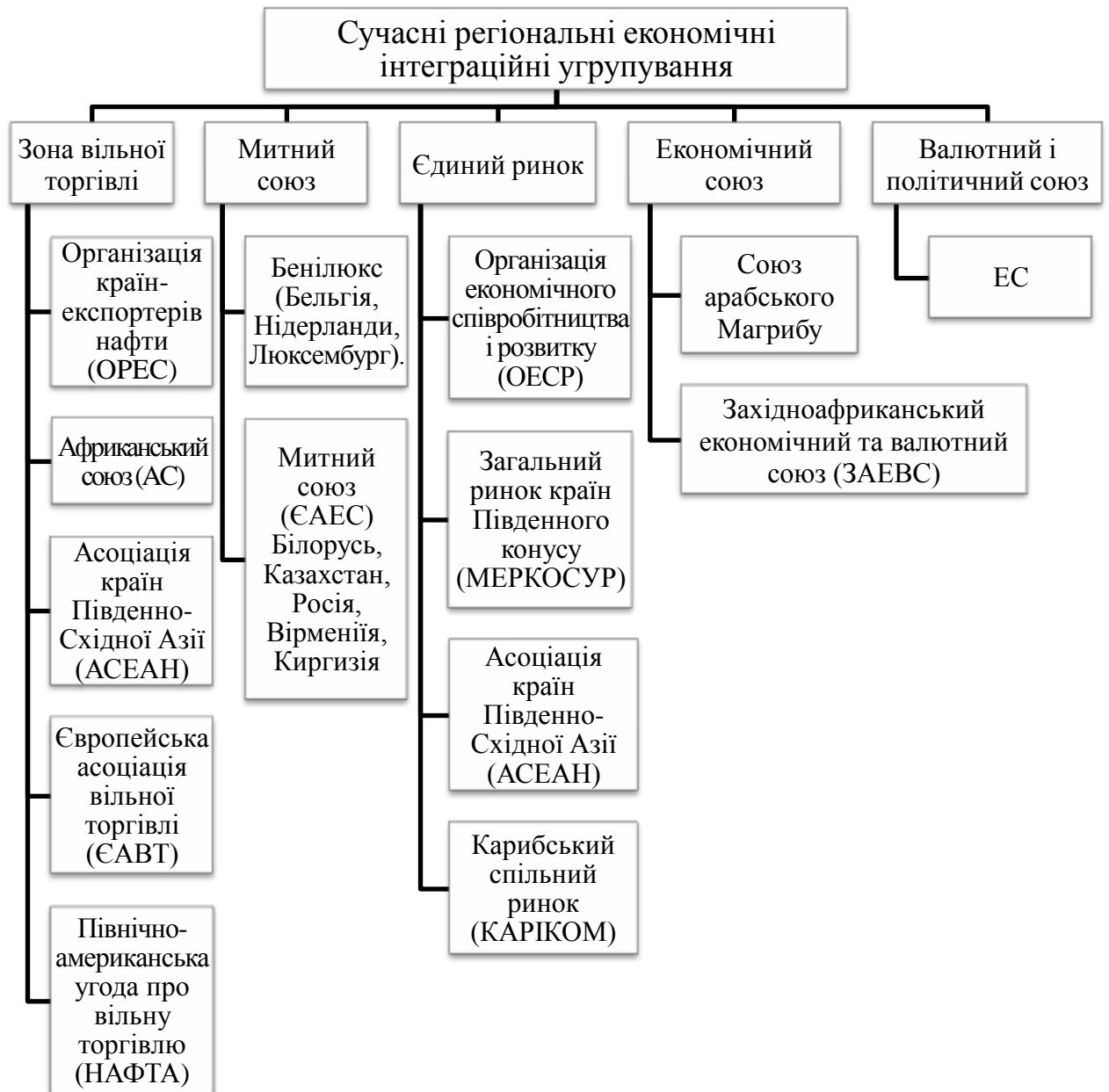

Рис. 1.4. Розподіл сучасних регіональних інтеграційних об'єднань по рівням розвитку інтеграційного процесу*

*Складено автором за матеріалами: [248, с. 47; 298, 297, 248,]

Регіональні об'єднання можуть бути формальними і неформальними. Формальні ґрунтуються на договорі або юридичних угодах з певними правами і обов'язками країн-учасниць, а неформальні – можуть існувати у формі програм і форумів, де учасники співпрацюють між собою, ґрунтуючись лише на спільних інтересах. Крім того, вони можуть функціонувати як фінансові інститути, маючи власні фінансові ресурси та інструменти, як у випадку з регіональними банками розвитку, можуть працювати на рівні глав держав, міністрів та інших високопоставлених осіб тощо.

Порівняльна характеристика основних міжнародних регіональних економічних інтеграційних об'єднань світу наведена в Додатку Б.2.

Перейдемо від загальної типології форм міжнародної інтеграції до характеристики існуючих основних моделей у світових інтеграційних процесах. Класифікація основних моделей організації світових інтеграційних процесів наведена в табл. 1.4.

Таким чином, існують різні моделі організації інтеграційних процесів, які в тій чи іншій формі охопили весь світ. Розрізняються також рівні й цілі інтеграційних співтовариств, їх реальне місце в загальній структурі світових інтеграційних процесів і ступінь впливу на еволюцію міжнародних відносин. При цьому, визначальним, універсальним типом інтеграції є політико-економічна модель, в якій міжнародна співпраця знаходить не тільки якісно нову, більш зрілу форму, а й нові сутнісні форми імплементації інтернаціонального регулювання та управління на політичному та економічному рівнях. В кінцевому рахунку інтеграційні процеси, які переростають рівень торговельно-економічного обміну, неминуче тяжітимуть до універсальних моделей інтеграційних структур.

Прикладом тому може служити Азіатсько-тихоокеанський регіон, який охопив кілька континентів з величезним економічним потенціалом, невичерпним ринком робочої сили і споживання. Останнім часом зусилля регіональних організацій в ньому спрямовуються на те, щоб допомагати країнам-учасникам угруповань взаємодіяти не тільки один з одним, а й з рештою країн світу.

Класифікація основних моделей організації світових інтеграційних процесів*

Класифікаційна ознака	Приклади об'єднань країн
Моделі політико-економічної інтеграції (з урахуванням соціальних аспектів)	Європейський союз (ЄС). Андська група (Латинська Америка). Карибський загальний ринок (КАРИКОМ). Спільний ринок країн Південного конусу (МЕРКОСУР). Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). Союз арабського Магрибу. Західноафриканський економічний та валютний союз (ЗАЕВС). Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС). БРИКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай та ПАР). Шанхайська організація співробітництва (ШОС).
Моделі торгово-економічного співробітництва	Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ). Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА). Організація арабських країн-експортерів нафти (ОАПЕК). Африканський союз (АС). Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК).
Моделі міжнародних економічних надурядових організацій, що регламентують торгівлю, тарифну політику і виробляють економічну стратегію	Світова організація торгівлі (СОТ). Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД).
Моделі політичних союзів і військових блоків	Європейська Рада. Організація африканської єдності (ОАЄ). Організація Північноатлантичного договору (НАТО)

*Складено автором за матеріалами: [67]

Виходячи з методології міжнародної економічної інтеграції, вже у XXI ст. саме на його трансконтинентальному просторі, який об'єднує країни та регіони, які найбільш інтенсивно інтегруються, може бути створено універсальне суперугруповання, що буде ідеологічно ґрунтуватися на так званих загальнолюдських та гуманістичних цінностях [228].

Таким чином, в економічній літературі на сьогодні немає єдиної синтетичної теорії, що охоплює різні сторони економічної інтеграції, через наявність великої кількості моделей та типів інтеграційних процесів, які розрізняються за функціями, цілями, напрямками та формами реалізації

національних інтересів окремих держав або груп держав. Ці розбіжності виникають як завдяки об'єктивному підґрунтю, так і внаслідок суб'єктивних прагнень та дій окремих правлячих груп і національних режимів.

При цьому, регіональна інтеграція в різних її формах націлена на формування загального ринкового простору в межах країн-учасниць з вільним переміщенням товарів, послуг, капіталів і осіб, з організацією єдиної валютно-фінансової та правової систем і тісною координацією внутрішньо- і зовнішньоекономічної політики. Загальносвітовий процес інтеграції відрізняється поступальним розвитком, еволюцією від нижчого (зони вільної торгівлі) до найвищого (повної інтеграції, або формування єдиного союзу) його рівня, а для ефективного реалізації інтеграційних цілей велике значення мають об'єктивні передумови, в тому числі щодо рівня економічного розвитку і взаємодоповнюваності країн, схожості їх політичних систем, спільності культурологічних витоків та географічної близькості. Тому подальше дослідження особливості їх розвитку має базуватись на визначенні методичних підходів до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів.

1.3. Методичні підходи до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів

Зростання ролі інтеграційних процесів у світовій економіці викликає необхідність відповідної оцінки вигід та витрат від економічної інтеграції, його критичного аналізу, виявлення чинників реалізації інтеграційних ефектів та методичних підходів, які дозволяють дослідити ці процеси як на рівні окремих країн, так і на рівні інтеграційних угруповань.

Сучасні економічна теорія і дослідницька практика використовують декілька методологічних підходів для дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів та для оцінки інтеграційних ефектів.

Аналіз існуючих методичних підходів до дослідження інтеграційних процесів почнемо з роботи О. Курушиної, яка пропонує використання різних підходів теорії пізнання для вивчення сутності поняття «інтеграція». Так, вчений пропонує розглядати інтеграцію: як зв'язок – згідно ситуаційного підходу; як характеристику стану системи (структуру, елементи системи, функції) – згідно структурного, системного та функціонального підходів; як процес – згідно процесного підходу; як середу – згідно просторового підходу; як динамічне явище – згідно динамічного підходу; як проект – згідно проектного підходу; як стратегію – згідно стратегічного підходу; як результат самоорганізації складних систем – згідно синергетичного підходу. Класифікація видів економічної інтеграції згідно запропонованим підходам теорії пізнання за О. Курушиною наведена в Додатку Б.3 [69].

О. Лібман пропонує досліджувати інтеграційні процеси через визначення окремих факторів та рушійних сил. Так, він виокремлює фактори формування моделей формальної та фактори формування неформальної інтеграції. Серед ключових факторів формальної інтеграції фактори соціальної дилеми (наприклад, економічна взаємозалежність держав, формування довіри), різномірність та кількість гравців, перерозподіл ресурсів, гармонізація та конкуренція юрисдикцій, правила переговорів (*bargaining rules*) і асиметрія переговорної влади, політичні інститути, лобіювання, «м'які чинники» (наприклад, ідентичність, ментальні моделі гравців або риторика). До факторів неформальної інтеграції вчений відносить процеси інвестиційної і торгової взаємодії бізнес-структур, міграцію трудових ресурсів і проекти транскордонного співробітництва на рівні субнаціональних органів влади (наприклад, прикордонне співробітництво) тощо [74].

М. Кашинцев та О.Миронов пропонують досліджувати процеси інтеграції на основі оцінки окремих кількісних показників [50], а М. Мікік та Дж.Гілберт – на базі сукупності показників, які можна застосувати для попереднього аналізу можливого об'єднання країн або наслідків вже сформованих союзів [309]. С. Светуньков, І. Светуньков, М. Кизим та Т.

Клебанова для оцінки процесів інтеграції пропонують використання комплексних моделей, що дозволяють розрахувати інтегральний показник рівня розвитку відповідного регіону (наприклад, індекс сумісної торгівлі суб'єктів інтеграції) [156].

Чинники розвитку економічного співробітництва країн можуть оцінюватися через групу показників інтеграції та конвергенції. Конвергенція (в широкому розумінні) є стійким у часі процесом зближення структури економік різних країн (зниження міжкраїнових відмінностей в економічних показниках), а також національних правових системах і заходах політики [91]. Наявність конвергенції в широкому розумінні необхідно як для переходу на більш вищий рівень інтеграційного співробітництва, так і при прийнятті нових членів до об'єднання. В частині економічної політики держав це означає, що для досягнення конвергенції необхідна її координація.

Є. Сабельникова наполягає, що на попередньому етапі оцінки інтеграційних ефектів доцільно використовувати прості інформативні методи, що базуються на розрахунках різноманітних індексів, а задля цього використовувати наступні групи показників:

- показники, що характеризують значущість зовнішньої торгівлі для економік окремих країн об'єднання (рівень зовнішньоторговельної відкритості, індекси концентрації торгівлі за окремими товарами (групами товарів) і ринкам збуту, ступінь проникнення імпорту, індекси внутрішньогалузевої торгівлі);
- показники, що визначають рівень та динаміку розвитку ринків в країнах-учасницях (темпи зростання експорту товарів окремих країн-учасниць);
- ступінь комплементарності торгівлі між країнами (індекс комплементарності);
- показники, що характеризують окремі порівняльні переваги країн-учасниць (наприклад, структура експортного кошика в країнах, що входять до інтеграційного об'єднання, та інших країнах світу);

- розподіл виграву (переваг, ефектів) між країнами-учасницями інтеграційного об'єднання (наприклад, зростання торгівлі, зумовлене зміною обсягів поставок між країнами, питома вага країн-учасниць в експорті та імпорті всередині інтеграційного об'єднання);
- показники, що характеризують рівень інтенсивності торгівлі між країнами-учасницями (індекс інтенсивності торгівлі, скоригована з урахуванням країн-учасниць, регіональна частка експорту);
- наявність або відсутність географічної переорієнтації торгівлі після формування інтеграційного об'єднання [153].

А. Еатс пропонує методикау визначення ефекту відхилення при створенні інтеграційного об'єднання на основі оцінки простих показників динаміки торгівлі, яка включає розрахунок і зіставлення індексу виявлених порівняльних переваг, що характеризує наявність або відсутність у країни порівняльних переваг у торгівлі певними товарами з іншими країнами, як тими, що входять до об'єднання, так і тими, що не входять, та індексу інтенсивності торгівлі, що відображає зв'язок інтенсивності торгівлі між країнами з їх вагою у світовому експорті та імпорті. Порівняння значень цих індексів дозволяє зробити висновок про наявність ефекту відхилення при створенні інтеграційного об'єднання: якщо зростання індексу інтенсивності торгівлі узгоджується із зростанням індексу порівняльних переваг, то ефектів відхилення не спостерігається; якщо ж динаміка індексів не узгоджена, то спостерігається висока внутрірегіональна інтенсивність торгівлі товарами, за якими у країн немає виявлених порівняльних переваг, що свідчить про наявність високих бар'єрів доступу на ринок третіх країн (які є більш ефективними виробниками) [356].

Система індикаторів євразійської інтеграції також може виступати інструментом моніторингу та оцінки інтеграційних процесів. Так, оцінка інтеграції ринків здійснюється на базі двох блоків індексів (зведених індексів): індексу, що характеризує інтеграцію ринків (оцінюючи сферу торгівлі, інвестицій, трудової міграції, електроенергетики, сільського господарства і

освіти), та індексу, що характеризує конвергенцію економічних систем [202 с. 16].

Ще однією групою методів оцінки ефектів від інтеграційних процесів, що розглядаються в роботах науковців, є гравітаційні моделі. У загальному вигляді специфікація гравітаційної моделі є залежність експортних (імпортних) потоків від ВВП, відстані між країнами та набору додаткових змінних (які включають характеристики країн, внутрішні тарифи тощо). Розвиток гравітаційних моделей почався з робіт Дж. Тінбергена і Дж. Андерсона [346, 251].

У найбільш загальному вигляді гравітаційна модель для країн i та j має форму, подану в вираженні (1.1).

$$\ln x_{ij} = \alpha \cdot \ln(Y_i \cdot Y_j) + \beta \cdot \ln d_{ij} + \gamma \cdot \ln \tau_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (1.1) [299]$$

де x_{ij} – експорт з i в j ; $Y_i; Y_j$ – ВВП країн i та j ; d_{ij} – відстань між країнами i та j ; τ_{ij} – витрати на здійснення двосторонньої торгівлі, що можуть містити як постійні, так і змінні у часі складові.

В залежності від завдань дослідження і наявності необхідної інформації специфікації гравітаційних моделей можуть відрізнятися від загальної форми. Одночасно із гравітаційною моделлю можуть використовуватися функції, що описують поведінку економічних агентів країн, що торгують між собою. Зокрема, може вводитися передумова про те, що поведінка економічних агентів націлене на максимізацію корисності при наявності бюджетних обмежень. Функції корисності в цьому випадку служать для виведення функціональної форми гравітаційної моделі [299].

Так, у роботі О. Шепотіло за допомогою гравітаційної моделі аналізується вплив альтернативних стратегій міжнародної інтеграції України на обсяги українського експорту [338]. В роботі К. Атісі досліджується вплив вступу Туреччини до ЄС на підставі аналізу розширеної гравітаційної моделі, яка використовує в якості фактору інтеграції імпортні тарифи [258]. В роботі Г. Філіппідіса та А. Сеняна гравітаційна модель застосовується для розрахунку

галузових еквівалентів нетарифних бар'єрів, де ефекти від нетарифних бар'єрів розраховуються окремо для взаємодії МЕРКОСУР з ЄС та МЕРКОСУР з іншими країнами Південної Америки [324]. В роботі Б. Дімарана та Р. МакДоугала при оцінці економічних ефектів скасування нетарифних бар'єрів в ЄАЕС з використанням гравітаційної моделі розраховуються еквіваленти нетарифних бар'єрів на основі різниці між передбаченими і фактичними значеннями торгових потоків і галузових еластичностей заміщення [200, с. 35]. В роботі А. Леджора на основі гравітаційної моделі проведено аналіз двосторонніх торговельних потоків між провінціями Канади і країнами ЄС [302]. Р. Саркер та С. Джаясінге на прикладі країн НАФТА за 1985-2000 рр. для шести агрегованих товарних груп (червоне м'ясо, зернові, овочі, фрукти, цукор, олійні культури) також використовують гравітаційну модель з метою оцінки ефектів створення та відхилення торговельних потоків [335]. У роботі Г. Равішанкера та М. Стака для оцінювання гравітаційної моделі застосовується метод стохастичною кордону, тобто розраховується потенціал максимально можливого рівня торгівлі між двома країнами [327].

Перевагами гравітаційних моделей є можливість у простій формі врахувати в єдиному рівнянні ключові фактори розвитку взаємної торгівлі між країнами. Обмеженнями щодо використання гравітаційних моделей є неможливість оцінки впливу на розвиток зовнішньої торгівлі між країнами факторів, що не відбиваються безпосередньо в офіційних статистичних даних. Моделі описують можливе майбутнє, однак, відсутній зворотний зв'язок, що відбиває вплив розвитку зовнішньої торгівлі на економічне зростання. Ці моделі більше інших вразливі по відношенню до можливої невисокої кваліфікації і/або ангажованості експертів. Як правило, у гравітаційних моделях структура економіки є надто спрощеною.

Ще однією групою моделей оцінки ефектів від інтеграційних процесів є моделі міжгалузевого балансу, побудова яких ускладнюється їх поєднанням з даними про торговельні потоки, але вони містять важливу інформацію про внутрішні взаємозв'язки між товарами, що є дуже важливим. Детальний опис

методу міжгалузевого моделювання з використанням таблиць «витрати-випуск» можна знайти в цілій низці робіт [302, 264, 249].

Базовим елементом міжгалузевих моделей є таблиці «витрати-випуск», що встановлюють зв'язок не тільки між величиною випуску в окремій галузі і необхідними витратами на проміжну продукцію і фактори виробництва в ній, а й з необхідними величинами витрат та обсягами випуску в інших галузях, а також з обсягами кінцевого попиту (кінцеве споживання товарів і послуг населенням, валове нагромадження, експорт та імпорт). Облік міжгалузевих потоків продукції дозволяє будувати прогноз на основі припущень про швидкість і напрямок змін у галузевих технологічних процесах. Витрати галузей на фактори виробництва (праця, амортизація основних фондів, підприємницький дохід, сплата податків) є доданою вартістю, яку створюють галузі в процесі виробництва.

Необхідно додати, що сучасні міжгалузеві моделі не обмежені статичною моделлю міжгалузевого балансу, яка була запропонована В. Леонтьєвим. Всі елементи кінцевого попиту ендогенізуються за рахунок побудови економетричних рівнянь для елементів використання ВВП у галузевому розрізі. Крім того, будуються рівняння, що описують потоки продукції, спрямовані з галузі до галузі, тобто, моделюються технологічні зрушення. Екзогенними показниками в міжгалузевих моделях виступають параметри економічної політики і цільові показники сценарію.

Сучасні міжгалузеві моделі є динамічними, що пов'язують поточну економічну діяльність з результатами, отриманими в попередні періоди. Наприклад, дослідження «Україна і Митний союз. Комплексна оцінка макроекономічного ефекту різних форм глибокого економічного співробітництва України з країнами Митного союзу і Єдиного економічного простору в рамках ЄврАзЕС», націлено на оцінку інтеграційних ефектів при різних варіантах створення інтеграційних об'єднань на пострадянському просторі, використовує моделі міжгалузевого балансу [201 с. 41].

Перевагами цього методу є те, що міжгалузєва модель дозволяє уявити економіку як цілісну систему, де зміна параметрів функціонування будь-якої галузі або зміна поведінки домогосподарств автоматично впливають на результати діяльності всіх інших галузей. Міжгалузєві моделі дозволяють отримувати розрахункові результати з дуже високим ступенем деталізації. При оцінці наслідків економічної інтеграції ця властивість моделі дозволяє отримати докладні кількісні результати за виграшами чи програшів окремих галузей економіки. Також вкрай важливою властивістю міжгалузєвої моделі є її замкнутість, внаслідок якої виникає неможливість розбіжності результатів локальних розрахунків, що виконуються для різних блоків моделі. У той же час міжгалузєва модель фактично є моделлю рівноваги, так як порівнює кількість і ціни виробленої продукції з кількістю і цінами продукції, що споживається. До того ж міжгалузєві моделі точно враховують ресурсні обмеження, що дає можливість отримання кількісних оцінок з найширшого кола питань: від вибору заходів економічної політики до оцінки наслідків застосування законодавства щодо обмеження негативного впливу на навколишнє середовище і розрахунку ефектів зовнішньоекономічної інтеграції. Наявність міжгалузєвого балансу дозволяє оцінювати вплив технологічних змін на динамічні та структурні характеристики розвитку економіки. При цьому може використовуватися інформація, пов'язана і з міждержавними сопоставленнями. Коефіцієнти рівнянь оцінюються на основі часових рядів, що офіційно публікуються, внаслідок чого якість моделі можна перевірити за допомогою ретроспективного прогнозу, тобто здатності моделі описувати ретроспективу й особливості сучасної економічної ситуації [203, с. 61; 206, с. 132].

Критичні зауваження прогнозування на основі міжгалузєвої моделі торкаються побудови обґрунтованих гіпотез про характер зміни технологій виробництва у всіх галузях економіки, що є досить трудомістким завданням. Звітні таблиці «витрати – випуск», як правило, публікуються з перервами в кілька років, дані, які іноді важко зіставляти, містять інформацію «чистих» галузей (що випускають один вид продукції). Таким чином, якісна робота з

міжгалузевими моделями вимагає наявності великих дослідницьких колективів та великої об'ємної модельної інструментарію, який неможливо створити й налагодити в короткі терміни. Втім, якщо ці технічні завдання вирішуються, дослідники можуть повною мірою скористатися якісними перевагами міжгалузевих моделей над іншими популярними економіко-математичними інструментами.

З метою оцінки ефектів від інтеграції також широко використовуються моделі часткового рівноваги. Ціла низка емпіричних досліджень містить оцінку наслідків від вступу країни до інтеграційного об'єднання, що базуються на основі рівності попиту і пропозиції на ринку. Так, при дослідженні ефектів інтеграції в країнах НАФТА на сільськогосподарському ринку вчені використовують моделі приватної рівноваги, побудовані на основі аналізу часових рядів. Емпіричні результати свідчать, що підписання угод в межах НАФТА суттєво збільшило інтенсивність торгівлі сільськогосподарською продукцією між США, Канадою і Мексикою [317]. Однак ефект виявився різним для різних видів товарів. Крім того, моделі приватної рівноваги застосовуються для оцінки інтеграційних ефектів на ринку золота для країн НАФТА із застосуванням чинника визначення країни походження товару [288].

Серед інструментів оцінки ефектів від інтеграції для країн-учасників одним із широко розповсюджених кількісних методів є обчислення моделі загальної рівноваги (computable general equilibrium model, CGE-моделі). Теоретичними засадами цього інструменту кількісного аналізу є загальна теорія рівноваги [256]. П. Діксон і Б. Параментр виділяють такі основні властивості CGE-моделей: опис (моделювання) поведінки економічних агентів (максимізація корисності, максимізація прибутку, мінімізація витрат держави тощо); опис формування цін на низку товарів і факторів виробництва при рішеннях, прийнятих економічними агентами (використовується передумова досягнення ринкової рівноваги – попит всіх агентів на товар не перевищує обсягу його пропозиції всіма агентами на ринку); отримання кількісних результатів в якості рішення моделі [277].

Наразі відомо кілька обчислюваних моделей загальної рівноваги, зокрема Мічиганська модель світового виробництва і торгівлі (Michigan Model of World Production and Trade), модель MIRAGE (Modeling International Relationships in Applied General Equilibrium), модель GTAP (Global Trade Analysis Project). Так, на основі використання бази даних GTAP і бази даних федеральних округів Росії досліджуються ефекти від створення інтеграційних об'єднань між Росією та ЄС, Росією та Китаєм, Росією та Індією, Росією та Республікою Кореєю [203]. І. Точицькою та Л. де Саузал досліджено ефекти від можливої угоди про вільну торгівлю між Росією і ЄС, а також ефекти даної угоди для інших країн СНД [347]. Іншими вченими проводиться детальний порівняльний аналіз основних існуючих робіт по виявленню інтеграційних ефектів для країн, що входять до АСЕАН, і можливих потенційних членів зони вільної торгівлі [252]. Оцінка наслідків для світової торгівлі угод, прийнятих Світовою організацією торгівлі (СОТ) в межах Уругвайського раунду в 1995 р. також здійснювалася з використанням CGE-моделей [295].

Для емпіричної оцінки динамічних CGE-моделей найчастіше використовують базу даних GTAP6 і відповідну модель для її оцінки – GDyn, що дозволяє проводити аналізувати вплив змін в економічній політиці, державному регулюванні, чисельності населення, забезпеченості факторами виробництва, рівні технологій на економічний розвиток в динаміці. Використання динамічної CGE-моделі для оцінки інтеграційних ефектів запропоновано в роботі Т. Хертела, Т. Уилмслея, К. Ітакури, де досліджуються угоди про створення зон вільної торгівлі нового покоління, при утворенні яких будуть не лише усуватися тарифні бар'єри, а й гармонізуватися норми, що регулюють потоки іноземних інвестицій, електронну торгівлю, торгівлю послугами, технічні стандарти, санітарні та фітосанітарні норми і автоматизуватися митні процедури [294].

Науковці виділяють декілька переваг CGE-моделей, які дозволяють максимально повно врахувати положення економічної теорії при моделюванні поведінки економічних агентів і моделюванні формування рівноваги на всіх

виділених ринках. CGE моделі описують економіку як замкнуту цілісну систему, тобто враховують як зміна параметрів економічної діяльності однієї групи економічних агентів впливає на результати діяльності всіх інших економічних агентів, враховуючи структурні аспекти економічного розвитку [279].

Але в цих моделях є дуже важливий недолік, який пов'язаний з тим, що ідея рівноваги ринку має на увазі, що фірми працюють з нульовим прибутком. Крім того, для побудови CGE-моделей необхідно використовувати спеціально підготовлені набори даних, в яких фактичні дані коригуються так, щоб базовий період моделі описував рівноважний її стан [305]. Створення штучних баз даних для застосування CGE-моделей обумовлено тим, що розрахунок коефіцієнтів (або калібрування моделі) для базового періоду може бути проведений, якщо в певний момент часу економіка перебувала в стані рівноваги, чого в реальності ніколи не спостерігається. Тобто «побудова CGE моделі починається з розгляду теоретичних концепцій, до яких потім підбираються дані, що задовольняють цим концепціям. CGE-моделі засновані на результатах фундаментальних теоретичних досліджень, при цьому розробники таких моделей дуже вільно оперують даними статистичних спостережень» [323].

Це і призводить до того, що результати розрахунку за допомогою CGE-моделей сильно залежатимуть від суб'єктивних уявлень і переваг розробника. Крім того, досягнення рівноваги в CGE-моделях не має відношення до реального часу, що не дозволяє прогнозувати час отримання очікуваних ефектів, передбачених моделлю. Параметри функціональних залежностей в CGE-моделях часто засновані на дослідженнях в області мікроекономіки, що означає перенесення співвідношень, знайдених на мікрорівні на агреговані показники, що в багатьох випадках некоректно і може спричинити за собою серйозні помилки в оцінках [292]. Суб'єктивність у виборі функцій залежності може призвести до того, що результати CGE-моделей не будуть відповідати фактичній ситуації в економіці країн у ретроспективному періоді [306].

Ф. Клоцворг, А. Сухотин та Л. Чернова для оцінки інтеграційного потенціалу запропонували модель міждержавних взаємодій, що має форму задачі лінійного програмування і дозволяє визначити оптимальну структуру виробництва і розподілу продукції, значення основних макроекономічних показників з урахуванням ресурсних обмежень. Модель включає наступні блоки: основні макроекономічні показники, галузеві показники; виробництво і використання основних видів промислової і сільськогосподарської продукції зовнішнього світу [55].

Дослідження «Centre for Economic Policy Research» (CEPR) з використанням обчислюваної моделі загальної рівноваги оцінювали вигоди від створення Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства між країнами ЄС і США [348]. Запропонована модель істотно модифікована в порівнянні з базовими моделями, зокрема, в модель введено змінні недосконалої конкуренції, ефекту економії від масштабу, різного рівня кваліфікації (навичок) працівників. У дослідженні цього ж CEPR на замовлення Європейської комісії також використовувалася обчислювана модель загальної рівноваги за базою даних GTAP8 [328, 283].

Також наразі широко використовуються моделі множинної регресії для оцінки впливу економічної інтеграції на динаміку ВВП. Цей методичний підхід багато в чому ідентичний методиці використання гравітаційної моделі. Основною відмінністю є оцінка рівняння, яке має пояснювати не розвиток двосторонньої торгівлі, а динаміку ВВП. Відповідно, форма функціональної залежності в даному випадку близька до виробничої функції. Тобто в якості змінних, які пояснюють динаміку ВВП, використовуються показники факторів виробництва суспільного продукту (наприклад, капітал, праця, науково-технічний прогрес) і штучно сконструйовані змінні, які відображають процеси економічної інтеграції між країнами. Після оцінки подібного рівняння на певному періоді часу проводиться альтернативний розрахунок, коли показники економічної інтеграції залишаються незмінними в часі. Різниця між фактичними значеннями ВВП і значеннями,

розрахованими при незмінних показниках економічної інтеграції, є показником впливу інтеграційних процесів на динаміку ВВП.

Аналіз переваг та недоліків використання цього методичного підходу, збігаються з перевагами і недоліками застосування гравітаційних моделей. Разом з тим, до недоліків застосування даного підходу крім моментів, характерних для гравітаційної моделі, можна віднести критику на адресу самої виробничої функції [293].

Результати проведеного дослідження методичних підходів до оцінки інтеграційних процесів узагальнені в Додатку В.

Так, порівняльний аналіз основних підходів до оцінки інтеграційних процесів, дозволив виділити переваги і недоліки кожного з них. Безперечно, основною перевагою простих показників є простота розрахунків та доступність даних, а основними недоліками – неможливість оцінювати складні ефекти від інтеграційних процесів, взаємозв'язки між ринками, впливи на основні макроекономічні показники країн. Це дає підставу використовувати ці інструменти оцінки інтеграційних процесів на першому етапі аналізу вигод та додаткових витрат під час створення інтеграційних об'єднань, але не дає можливості застосовувати їх в якості єдиного підходу. Розглядаючи гравітаційні моделі, можливо дістатися висновку, що вони можуть бути корисними для проведення *ex-post* оцінок інтеграційних ефектів, однак мають обмеження щодо визначення ефектів на галузевому рівні.

Гравітаційні моделі, частіше за все, використовують в емпіричних дослідженнях із застосуванням панельних даних. Однією з можливих проблем при використанні гравітаційних моделей є їх складність та надмірність даних: необхідно дослідити велику кількість спостережень при малій кількості параметрів [336]. У низці робіт, крім того, досліджуються фактори варіації результатів оцінки ефективності інтеграції [264], що також ускладнює модель. Окремою проблемою є вплив змінності даних для оцінки коефіцієнтів гравітаційних моделей. Так, використання недостатньо коректних методів оцінювання гравітаційної моделі в разі варіативності вихідних даних може

призвести до неадекватної оцінки коефіцієнтів моделі, що, зокрема, завищує ефекти від вступу країни в інтеграційне об'єднання [357]. Таким чином, гравітаційні моделі надають широкі можливості для дослідження впливу різних контрольних змінних у регресії, для обліку тарифних заходів, але нетарифні заходи за їх допомогою оцінені бути не можуть. Важливим обмеженням щодо використання гравітаційних моделей для оцінки інтеграційних ефектів є також висока волатильність оцінок, пов'язана як з набором чинників, так і з вибором методу оцінювання. Ці моделі можуть бути застосовані лише для агрегованої галузевої розбивки, а не для сценарних розрахунків.

Моделі часткової рівноваги дозволяють оцінити наслідки від вступу в ті чи інші інтеграційні об'єднання для окремих ринків. Моделі часткової рівноваги мають найбільш важливу перевагу у порівнянні з більш складними обчислюваними моделями загальної рівноваги – простоту їх реалізації та більшу доступність вихідних даних. Основним обмеженням моделей часткової рівноваги є можливість розглядати лише одну галузь, що не дає можливість аналізувати важливі взаємозв'язки між різними ринками. Крім того, необхідно враховувати, що цей підхід оцінки інтеграційних ефектів базується на жорстких передумовах і не дає можливості розраховувати складні інтеграційні ефекти.

Обчислювані моделі загальної рівноваги, в свою чергу, надають широкі можливості для оцінки інтеграційних ефектів. Вони базуються на добре відпрацьованій теоретичній базі, що дозволяє розглядати різні сценарії, отримувати оцінки як для основних макроекономічних, так і для галузевих показників. Основними обмеженнями використання цього підходу є жорсткі передумови моделі, висока чутливість до вибору засобу калібрування і підбору параметрів, термін реалізації інтеграційних ефектів, який, як правило, не можна оцінити, а також неможливість оцінки вигод і витрат в процесі переходу від одного стану моделі до іншого.

Отже, кількісні оцінки інтеграційних ефектів можуть бути отримані на основі різних підходів, які, як правило, не працюють у разі галузевих даних на високому рівні деталізації. Якщо ж метою дослідження є оцінка

інтеграційних ефектів на галузевих даних високого рівня деталізації, то потрібна розробка більш детального підходу.

Таким чином, аналіз досвіду методичних підходів до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів показав, що наразі немає єдиної методики оцінювання їх інтеграційного потенціалу та ефектів від інтеграції. Аналіз літературних джерел, присвячених оцінці інтеграційних ефектів для різних інтеграційних об'єднань, дозволив виділити основні методичні підходи, які мають певні переваги та обмеження, а також сфери застосування. Вибір методу дослідження для оцінювання ефектів від функціонування тої чи іншої інтеграційної структури визначається доступністю та особливостями розрахунку її вихідних даних, часом існування інтеграційного об'єднання (з метою проведення *ex-ante* або *ex-post* аналізу) та іншими факторами.

Вочевидь, що при формуванні конкретного методичного підходу для дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів необхідно враховувати такі об'єктивні чинники і обставини, як придатність методики для досягнення цілей дослідження, аналіза конкретної ситуації та відповідної інтеграційної структури; можливість змістовно інтерпретувати отримані за допомогою запропонованої методики результати; надійність та адекватність отриманих результатів, мала ймовірність значних помилок; можливість отримати достовірні дані для аналізу та прогнозу розвитку; можливість використання методики для прогнозів розвитку, структурних зрушень і якісних змін в економіці країн-членів об'єднання; трудомісткість методики і витрати часу на інтерпретацію отриманих результатів та виконання аналітичних робіт.

Саме тому завдання вибору методики для оцінки ефекту від економічної інтеграції потребує комплексного підходу. Пропонується методичний підхід до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС, що включає наступні етапи (рис. 1.5):

1. Дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС.
2. Визначення механізму економічної взаємодії країн ШОС.

Рис. 1.5. Методичний підхід до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС*

*Розроблено автором

3. Аналіз чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах.

4. Обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС.

5. Визначення потенціалу та векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку.

Розглянемо основний зміст етапів методичного підходу до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС.

На першому етапі – дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС – необхідно проаналізувати основний стан розвитку країн-членів ШОС, визначити проблеми та перспективи, які передували

організації ШОС на підставі логічного аналізу. За допомогою причинно-наслідкового аналізу виявити взаємозалежність основних факторів впливу на створення ШОС, проаналізувати основні нормативно-правові акти, які було прийнято в процесі розвитку інтеграційного об'єднання, здійснити його періодизацію та визначити загальні тенденції розвитку.

На другому етапі – визначення механізму економічної взаємодії країн ШОС – дослідити основні структурні елементи ШОС, охарактеризувати його інститути та розробити механізм взаємодії в межах ШОС.

На третьому етапі – аналіз чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах – необхідно здійснити аналіз факторів впливу на інтеграційні процеси, дослідити динаміку основних чинників розвитку співробітництва країн ШОС, розрахувати показники динаміки, визначити рівень інтеграції та конвергенції країн-членів у динаміці, індекси інтеграції на регіональному та глобальному рівнях, а також перспективні тенденції розвитку ШОС.

На четвертому етапі – обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС – необхідно провести стратегічний аналіз розвитку країн-членів ШОС, визначити фактори зовнішнього та внутрішнього середовища (SWOT-аналіз), обґрунтувати стратегічні напрями розвитку ШОС на територіальному та глобальному рівнях.

На п'ятому етапі – визначення потенціалу та векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку – визначити рівень впливу показників, що характеризують торговельний обіг між країнами ШОС на підставі розрахунку коефіцієнту кореляції, оцінити вплив чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС на ВВП країн, побудувати регресійні моделі, розробити гравітаційну модель інтеграційного співробітництва країн-учасників ШОС, обґрунтувати пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС.

Таким чином, запропонований методичний підхід до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів дозволить визначити потенціал та вектори перспективної взаємодії

країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку, а також обґрунтувати пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС.

Висновки до першого розділу

1. Теоретичне узагальнення вітчизняних та зарубіжних наукових джерел свідчить, що інтеграційний процес розглядається більшістю дослідників як поява нових інтеграційних якостей окремих елементів, які взаємодіють один з одним і утворюють загальне ціле, що характеризується новими властивостями, не існуючими в них до процесу взаємодії чи співпраці. Проведений контент-аналіз визначень термінів «політична інтеграція» та «економічна інтеграція» дозволив визначити, що «політична інтеграція» є процесом, спрямованим на встановлення нових ефективних зв'язків та контактів між окремими країнами світу за рахунок делегування прийняття рішень новим центральним органам (наднаціональним об'єднанням) на основі очікувань на кращі зміни, що є частиною процесу глобалізації, а «економічна інтеграція» – процесом об'єднання ринків двох і більше економічних систем різних країн з метою вирішення проблем економічного розвитку на основі утворення міжнародних господарських комплексів.

2. Системний підхід, застосований до дослідження інтеграційної взаємодії держав, дозволив виокремити три типи інтеграційних процесів, що відбуваються в сучасному світі паралельно та взаємопов'язано: реальні інтеграційні процеси втілюються за допомогою розширення політичних та суспільних контактів, а також формування та поглиблення економічних зв'язків між національними економічними системами на різних рівнях; функціональна інтеграція передбачає формування механізмів взаємодії в економічній, політичній, інституціонально-правовій, соціальній та інших сферах; інституціональна інтеграція – процес встановлення та розширення інституціонально-інструментальних та адміністративних зв'язків, правового оформлення поглиблення взаємодії держав, тобто створення інституціонального середовища як базису суспільно-економічних відносин.

3. Дослідження сутності інтеграції та основних теоретичних концепцій сучасних інтеграційних процесів демонструє їх тісний взаємозв'язок з процесами регіоналізації та глобалізації. Наразі регіональна інтеграція є однією з основних тенденцій утворення глобального економічного простору, що спрямована на сприяння формуванню економічних зв'язків між різними країнами та регіонами з переважанням наднаціональних інтересів, вирівнюванням базових характеристик міжнародних ринків, створенням умов для проведення реформ у межах самого угруповання, взаємовідкритості економік його країн-членів.

4. Проведений аналіз показав, що на сьогодні немає єдиної синтетичної теорії, що охоплює різні сторони процесу інтеграції через наявність великої кількості моделей та типів інтеграційних процесів, які розрізняються за функціями, цілями, напрямками та формами реалізації національних інтересів окремих держав або груп держав. Саме різноманітність інтеграційних моделей дозволяє більшості держав, незалежно від їх положення у світі, потенціалу та рівня розвитку, знаходити своє місце в цих загальних процесах. При цьому, участь в інтеграційних угрупованнях надає країнам-членам як економічні переваги, так і обмеження.

5. З урахуванням недоліків та переваг проаналізованих методів оцінки розвитку економічного співробітництва розроблено методичний підхід до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС, який включає п'ять етапів и передбачає дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС; визначення механізму економічної взаємодії країн ШОС; аналіз чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах; обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС; визначення потенціалу та векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку.

Основні результати розділу висвітлено в наукових працях автора: [103, 107, 310].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН ШОС НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ГЛОБАЛЬНОМУ РІВНЯХ

2.1. Передумови та етапи розвитку економічної інтеграції в межах ШОС

Регіональне економічне співробітництво дозволяє країнам-членам ефективніше справлятися з глобалізаційними викликами та посиленням міжнародної конкуренції [172 с. 93]. Сучасний розвиток економічних зв'язків, політичні та економічні трансформації обумовлюють оперативне створення нових форматів регіональних організацій [241, с. 307].

Однією з яких регіональних організацій є Шанхайська організація співробітництва (ШОС), ініціаторами укладення договору про створення якої була Російська Федерація спільно з Китаєм. На сьогодні можливості ШОС на міжнародній арені визначаються, в першу чергу, участю в організації Росії та Китаю, як постійних членів Ради Безпеки ООН і країн із великим економічним і політичним потенціалом. Тому ШОС, яка спочатку створювалася з метою спільного захисту кордонів держав-учасників, досить швидко переорієнтувалася на економічний вектор своєї діяльності [211 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Розглядаючи передумови до створення ШОС, необхідно відзначити, що вони були закладені ще в 60-ті рр. ХХ ст., коли СРСР і КНР вступили у переговори з метою вирішення територіальних суперечок. З кінця 1980-х рр. між КНР і СРСР розвиваються контакти, які стосувалися, насамперед, заходів військової довіри і врегулювання прикордонних питань. Після розпаду Радянського Союзу з'являються нові учасники процесу переговорів в особі Росії та держав Центральної Азії, а вже після того, як КНР вирішила територіальні суперечки з сусідніми державами СНД (Росією, Казахстаном,

Киргизією і Таджикистаном), з'являється можливість подальшого розвитку регіонального співробітництва між ними [180 с. 214].

Прообразом виникнення ШОС стала так звана «Шанхайська п'ятірка», що служила механізмом зміцнення взаємодовіри, а також врегулювання питань щодо державних кордонів між КНР, Росією, Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном.

«Шанхайська п'ятірка» була створена в 1996 р., але її існування, як відмічалось раніше, почалося в 1964 р., з початком переговорів щодо прикордонних питань між КНР та Радянським Союзом. Ці питання залишалися невирішеними протягом наступних двадцяти років. Тільки на початку 80-х рр. ХХ ст. почали обговорюватися питання щодо зменшення військового протистояння двох ядерних держав: Радянського Союзу і КНР. Так, у 1982 р. китайська сторона висунула вимогу про скорочення радянських військ на радянсько-китайському кордоні. В 1983 р. СРСР було запропоновано підписати «Меморандум про заходи довіри в районі радянсько-китайського кордону», але КНР ухилилася від відповіді. У 1985 р. СРСР заявив про свою готовність, починаючи з 1 січня 1986 р. повідомляти на основі взаємності китайську сторону про великі військові маневри та переміщення військ поблизу кордону, а також запропонував обговорення таких питань, як зміст заходів довіри, збалансованих і взаємоприйнятних кроків щодо скорочення військового протистояння, поліпшення прикордонних контактів тощо [211, с.79].

Аналіз передумов створення ШОС дозволив виокремити три етапи, пов'язані з розвитком «Шанхайської п'ятірки».

Перший етап (листопад 1989 р. – грудень 1991 р.) – період розпаду Радянського Союзу та проведення двосторонніх радянсько-китайських переговорів. У травні 1989 р. відбулися переговори між М. Горбачовим та Ден Сяопіном у Пекіні, де було обговорено заходи довіри в районі кордону: китайська сторона висловила згоду створити групу військових і дипломатичних експертів, було укладено угоду про нормалізацію відносин. У листопаді 1989 р. у Москві відбувся перший раунд консультацій

дипломатичних і військових експертів сторін. 24 квітня 1990 р. було підписано Угоду між урядами СРСР і КНР про керівні принципи взаємного скорочення збройних сил і зміцнення довіри у військовій області в районі радянсько-китайського кордону. Ця подія може вважатися офіційним стартом процесу виникнення «Шанхайської п'ятірки» [241].

Другий етап (грудень 1991 р. – квітень 1997 р.). – двосторонні переговори п'яти країн. Після розпаду Радянського Союзу в 1991 р., радянсько-китайський кордон перетворився на кордон між Китаєм і чотирма новими суверенними державами – Казахстаном, Киргизією, Таджикистаном і Російською Федерацією, з якими він не забарився встановити дипломатичні відносини: 27 грудня 1991 р. уряди Китаю і Росії підписали «Протокол про двосторонні відносини». 3 січня 1992 р. було підписано угоду з Казахстаном, 4 січня 1992 р. – з Таджикистаном, а 6 січня 1992 р. – з Киргизією. У жовтні 1992 р. у Пекіні відбулася зустріч спільної делегації чотирьох держав з делегацією уряду КНР, на якій сторони підтвердили готовність «вирішувати питання прикордонних умов на основі колишніх російсько-китайських договорів про кордон...» [118, с.79]. 24 жовтня 1992 р. було підписано документи про основні принципи створення топографічної карти ділянок місцевості на кордонах Китаю з Росією, Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном.

3 вересня 1994 р. у Москві було підписано Угоду про російсько-китайський кордон на західній ділянці [43, с.77]. Угода набула чинності 17 жовтня 1995 р., в результаті чого вперше була юридично закріплена межа між Китаєм і Росією загальною протяжністю 4300 км. Надалі були укладені окремі угоди КНР з Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном. Отже, з розпадом Радянського Союзу з'явилися нові суб'єкти переговорів і сформувалася структура переговорів «4 + 1». З одного боку, Китай, а з іншого – спільна сторона, яка представляла чотири держави: Казахстан, Киргизію, Росію, Таджикистан.

26 квітня 1996 р. у Шанхаї відбулася перша зустріч лідерів Казахстану, Киргизії, Китаю, Росії і Таджикистану з метою обговорення можливих шляхів

врегулювання прикордонних питань між КНР і колишніми союзними республіками. В результаті було підписано перший спільний документ «Угоду про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону», наразі відомий як «Шанхайська Декларація» [80, с.77]. Відповідно до Ст.1 «Угоди про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону», «Збройні сили Сторін, що дислоковані в районі кордону ... не будуть використовуватися для нападу на іншу Сторону, вести будь-яку військову діяльність, яка загрожує іншій стороні ...» [117, с.78]. Взаємним обмеженням підлягали масштаб, межі і кількість військових вчень. Сторони зобов'язалися взаємно інформувати одна одну про важливі військові заходи, які вони проводять в межах стокілометрової зони, прилеглої до спільному кордону; запрошувати спостерігачів від супротивної сторони на свої вчення; попереджати про небезпечні військові дії, зміцнювати дружні контакти між військовослужбовцями армій, розміщених у прикордонній зоні. Підписання угоди не тільки сприяло миру, стабільності і спокою в районі кордону Китаю з Росією, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном, а й створило нову модель безпеки, яка була спрямована на підтримання миру і стабільності як в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, так і в усьому світі. Його підписання стало початком у справі підтримання регіональної безпеки.

На зустрічі лідерів п'яти країн у Шанхаї було прийнято рішення про проведення щорічних зустрічей «Шанхайської п'ятірки», що свідчило про створення механізму регулярних зустрічей і про початок його функціонування. Механізм зустрічей в межах п'ятірки країн-учасниць отримав назву форум (саміт) «Шанхайської п'ятірки» [43].

Друга зустріч «Шанхайської п'ятірки» відбулася 24 квітня 1997 р. у Москві. В ході зустрічі було підписано п'ятисторонню «Угоду про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону», яка конкретизувала і доповнювала шанхайський документ. У відповідність з Угодою було створено коридор на кордоні між збройними підрозділами армій відповідних держав глибиною в 100 км, де здійснювалися взаємні військові інспекції, а військові формування були відведені одне від одного на глибину 300 км.

Невід'ємною частиною Угоди від 24 квітня 1997 р. стали чотири протоколи: про географічні межі застосування угоди, про порядок скорочення, про обмін інформацією, про контроль і перевірки. У кожному з них детально розглядалися, конкретизувалися й фіксувалися відповідні положення згідно тематиці кожного протоколу. Термін дії було визначено на період до 31 грудня 2020 р. [237, с.77].

Після вступу в силу Угод 1996 і 1997 рр. держави-учасники приступили до їх послідовного і активного здійснення. Було запущено повномасштабний дієвий механізм взаємних інспекцій за взаємним дотриманням кількісних лімітів бойової техніки і збройного персоналу в межах дії Угод, проводиться щорічний обмін інформацією між Китаєм, з одного боку, і Росією, Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном, з іншого. Для сприяння виконанню Угод у відповідності зі Ст. 10, п. 7 «Сторони створюють Спільну контрольну групу. Склад, функції і порядок роботи Спільної контрольної групи були визначені в Протоколі про контроль і перевірки [197, с.77].

Ці дві угоди – Угода про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону (Шанхайська Декларація) та Угода про взаємне скорочення озброєних сил в районі кордону, які було підписано на перших двох самітах у Шанхаї (26 квітня 1996 р.) і Москві (24 квітня 1997 р.), стали важливим внеском у зміцнення миру і безпеки в регіоні. Принципи довіри на кордоні лягли в основу всіх подальших взаємин всередині «п'ятірки», сприяли створенню унікальної форми співпраці між країнами, «шанхайського духу», що включало вирішення всіх проблем на основі взаєморозуміння, рівності й довіри, поваги до інтересів і думок один одного, взаємні консультації, вихід на взаєморозуміння через консенсус і добровільну згоду виконувати те, про що досягнуті домовленості. Таким чином, цей етап діяльності «Шанхайської п'ятірки» з'явився реальним кроком на шляху ліквідації передумов конфліктних ситуацій на кордоні, а також заклав структури для подальшої співпраці держав [33].

Третій етап (з квітня 1997 р.) – формула переговорів «багатосторонні переговори п'яти країн – п'яти рівноправних учасників». У липні 1998 р. в

Алма-Аті відбулася третя зустріч лідерів країн «Шанхайської п'ятірки». У центрі її уваги перебували такі проблеми, як сприяння миру і стабільності в регіоні, а також активізація економічного співробітництва між п'ятьма країнами і в регіоні. Підсумком зустрічі стало підписання «Спільної заяви учасників Алма-Атинській зустрічі». Учасниками «Шанхайської п'ятірки» було домовлено «про скликання в міру необхідності зустрічей на рівні експертів, міністрів закордонних справ, глав урядів і глав держав для розгляду питань забезпечення безпеки та розширення співробітництва в Центральній Азії і на Азіатському континенті в цілому» [204].

«Спільна заява учасників Алма-Атинській зустрічі» включала принципи: дотримання взаємної поваги до суверенітету і територіальній цілісності, дотримання таких норм міжнародних відносин, як рівноправність, взаємна вигода, невтручання у внутрішні справи один одного; врегулювання міждержавних розбіжностей та конфліктів шляхом консультацій. Було досягнуто домовленості щодо спільної боротьби з сепаратизмом і ісламським радикалізмом, тероризмом, контрабандою і наркобізнесом. Одним з важливих підсумків Алма-Атинській зустрічі стало обговорення питань розгортання багатостороннього економічного співробітництва з підключенням до нього інших зацікавлених країн, перш за все суміжних.

На четвертій зустрічі «Шанхайської п'ятірки», яка відбулася 24 серпня 1999 р. у Бішкеку, взаємодію в межах «п'ятірки» було оголошено одним з головних позитивних чинників забезпечення безпеки, стабільності і розвитку Центральної Азії. Підсумковим документом саміту стало підписання «Бішкекської Декларації», в якій країни-учасники висловили намір щодо проведення регулярних контактів і консультації на різних рівнях, що займаються питаннями економічного і культурного співробітництва [241, с.76]. Керівниками п'яти країн була підкреслена важливість торговельно-економічного співробітництва на основі рівноправності і взаємної вигоди, розглянуто питання відновлення значення Великого Шовкового шляху, що

проходив територіями всіх держав «Шанхайської п'ятірки», в інтересах сталого економічного розвитку, зміцнення миру і стабільності в регіоні [2, с.76].

На п'ятому саміті «Шанхайської п'ятірки», що відбувся 5 липня 2000 р. у Душанбе, було підписано «Душанбінську Декларацію», в якій вперше прозвучала теза про перетворення «Шанхайської п'ятірки» на «регіональну структуру багатостороннього співробітництва в різних сферах» [70, с.76] з метою ефективної боротьби з різними проявами сепаратизму, тероризму та екстремізму, поглиблення взаємної співпраці в політичній, дипломатичній, торговельно-економічній, військовій та в інших сферах для зміцнення регіональної безпеки і стабільності [237, с.76]. Таким чином, на зустрічі в Душанбе було започатковано новий етап регіонального співробітництва.

14–15 червня 2001 р. у Шанхаї відбулася зустріч глав шести держав Казахстану, Киргизії, Китаю, Росії, Таджикистану та Узбекистану, який попередньо виступав із проханням про розгляд можливості його приєднання до «Шанхайської п'ятірки». Головним підсумком саміту стало перетворення «Шанхайської п'ятірки» на «Шанхайську Організацію Співробітництва» – нового регіонального об'єднання, що проголосило в якості своїх цілей «зміцнення ... взаємної довіри, дружби і добросусідства; ... підтримання та забезпечення миру, безпеки і стабільності в регіоні» [212, с.76].

Таким чином, приєднання Узбекистану до інших країн об'єднання означало формальний вихід шанхайського процесу за межі питань, пов'язаних з колишнім радянсько-китайським кордоном. Узбекистан не межує з КНР, з країнами «п'ятірки» його зближують зовсім інші інтереси, зокрема, стабілізація обстановки в Афганістані та вирішення гострої проблеми безробіття. Глави урядів шести держав підписали «Меморандум між Урядами держав-членів ШОС про основні цілі та напрямки регіонального економічного співробітництва та запуску процесу щодо створення сприятливих умов в галузі торгівлі та інвестицій», а також оголосили про офіційне створення в межах ШОС механізму регулярних зустрічей глав урядів. На зустрічі також

була підписана «Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом» [208].

В табл. 2.1 узагальнено основні етапи, що передували створенню ШОС.

Таблиця 2.1

Основні етапи, що передували створенню ШОС*

Етапи	Період	Коротка характеристика
Перший етап	Листопад 1989 р. – грудень 1991 р.	Період розпаду Радянського Союзу та проведення двосторонніх радянсько-китайських переговорів.
Другий етап	Грудень 1991 р. – квітень 1997 р.	Двосторонні переговори п'яти країн
Третій етап	Квітень 1997 р. – травень 2001 р.	Багатосторонні переговори п'яти країн – п'яти рівноправних учасників

*Складено автором за матеріалами: [97, 172, 180, 196, с. 36; 241]

«Шанхайська п'ятірка» не мала організаційної структури та відповідних атрибутів, що є однією з основних ознак, притаманних регіональній організації, а її правонаступниця Шанхайська організація співробітництва отримала цей статус. Вона є постійно діючою міжурядовою міжнародною організацією, про створення якої було оголошено 15 червня 2001 р. у Шанхаї Республікою Казахстан, Китайською Народною Республікою, Киргизькою Республікою, Російською Федерацією, Республікою Таджикистан та Республікою Узбекистан.

На підставі аналізу основних документів, які затверджувалися в межах діяльності ШОС, розглянемо системно-функціональну класифікацію основних етапів її розвитку.

Перший етап, ознаменований подіями регіональної активності протягом 2001–2004 рр., було присвячено становленню організації та визначенню основних умов та правил співпраці між країнами (табл. 2.2) [20, с.312].

Перш за все, у червні 2001 р. було підписано Декларацію про створення ШОС, у пункті 9 якої чітко сформульовано економічні аспекти співпраці: «ШОС буде використовувати величезний торгово-економічний потенціал держав-учасниць на двосторонній і багатосторонній основі з метою сприяння подальшого розвитку співробітництва» [41, с. 95].

Через рік, у червні 2002 р., главами держав-членів ШОС було підписано Хартію Шанхайської організації співробітництва – базовий статутний документ, що складається з 26 статей, в яких детально викладені цілі та завдання, напрями співробітництва, принципи, органи і структура, фінансування, членство та інші основоположні питання діяльності організації.

Таблиця 2.2

Основні документи та характеристика першого етапу діяльності ШОС*

Рік	Документи	Характеристика основних подій
2001	Заява глав урядів держав-членів ШОС	Президенти держав-членів підписали Декларацію про створення ШОС, а також Шанхайську конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом. В Алма-Аті у вересні відбулася перша зустріч глав урядів, в ході якої був підписаний Меморандум про основні цілі та напрями регіонального економічного співробітництва
	Декларація про створення ШОС	
	Шанхайська конвенція	
	Спільна заява глав Республіки Казахстан, Китайської Народної Республіки, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан	
2002	Спільне комюніке за підсумками засідання Ради міністрів закордонних справ держав-членів ШОС	Підписано Хартію ШОС, яка регламентує взаємодію між членами організації та визначає цілі, принципи, напрями співпраці, структуру управління, фінансування, співпрацю з іншими країнами, умови членства в організації, порядок прийняття рішень, офіційні та робочі мови, термін дії, процедуру вирішення суперечливих питань тощо
	Декларація глав держав-членів	
	Хартія ШОС	
	Угода про Регіональну антитерористичну структуру	
	Спільна заява міністрів закордонних справ	
2003	Спільне комюніке Ради глав урядів держав-членів ШОС	У Пекіні було підписано Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва держав-членів ШОС і прийнято перший бюджет організації
	Спільне комюніке Ради міністрів закордонних справ	
	Декларація глав держав-членів ШОС	
	Інформаційне повідомлення Ради міністрів закордонних справ	
2004	Спільне комюніке Ради глав урядів держав-членів ШОС	Керівниками держав-членів підписано Конвенцію про привілеї та імунітети ШОС, які розповсюджуються на майно організації, її керівників та експертів. Визначено, що привілеї та імунітети надаються представникам держав-членів для того, щоб забезпечити незалежне виконання ними своїх функцій, пов'язаних з роботою в ШОС
	Ташкентська декларація глав держав-членів ШОС	
	Конвенція про привілеї та імунітети	
	Угода про співпрацю в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів	
	Положення про статус спостерігача при ШОС	
	Інформаційне повідомлення Ради міністрів закордонних справ	

*Складено автором за матеріалами: [208, 196, с. 52; 254, 134, 26; 25, с.34]

Другий етап, який характеризувався подіями протягом 2004–2015 рр., було спрямовано на активізацію економічного напрямку та поширення євразійської співпраці держав-членів (табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Основні документи та характеристика другого етапу діяльності ШОС*

Рік	Документи	Характеристика основних подій
2005	Угода про взаємодію при наданні допомоги в ліквідації надзвичайних ситуацій	Створено Міжбанківське об'єднання, основним завданням якого є акумуляція фінансових ресурсів регіону і надання послуг першочерговим об'єктам співробітництва
	Декларація глав держав-членів ШОС	
2006	Заява глав держав-членів ШОС з міжнародної інформаційної безпеки	Утворена Ділова рада ШОС, що відповідає за розгортання багатостороннього економічного співробітництва
	Угода про співпрацю в галузі освіти	
2007	Угода про співпрацю і взаємодопомогу в митних справах	Підписано документи щодо зміцнення економічного й енергетичного співробітництва, Договір про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав-членів
	Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС і Секретаріатом ОДКБ	
	Бішкекська декларація	
2008	Договір про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав-членів ШОС	Рішенням Ради глав урядів було прийнято план заходів щодо виконання Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва
	Положення про статус партнера по діалогу ШОС	
	Душанбінська декларація	
2009	Угода про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин	Активізація багатостороннього економічного співробітництва з подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи та забезпечення подальшого розвитку економік держав-членів
	Спільна ініціатива щодо активізації багатостороннього економічного співробітництва з подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи та забезпечення подальшого розвитку економік держав-членів ШОС	
	Екатеринбургська декларація	
	Угода про співробітництво в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки	
2010	Конвенція проти тероризму	Підписано Положення про порядок прийому нових членів, завершується реалізація середньострокової стратегії розвитку економічної взаємодії держав-членів
	Декларація десятого засідання Ради глав держав-членів ШОС	
	Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинністю	
	Угода про співпрацю в галузі сільського господарства	
2011	Положення про порядок прийому нових членів в ШОС	Подальше розширення співробітництва з
	Астанінська декларація десятиліття	

2012	Декларація про побудову регіону довгострокового миру і спільного процвітання	державами-спостерігачами та партнерами по діалогу в межах ШОС (ООН, СНД, ОДКБ, ЄврАзЕС, АСЕАН, ОЕС і ЕСКАТО) на основі меморандумів про взаєморозуміння
------	--	---

Закінчення табл. 2.3

Рік	Документи	Характеристика основних подій
2013	Спільна заява глав урядів держав-членів щодо подальшого розвитку співпраці в сфері транспорту	Підписання угоди про науково-технічне співробітництво
	Угода про науково-технічне співробітництво	
	Бішкекська декларація	
2014	Угода щодо створення сприятливих умов для міжнародних автомобільних перевезень	Подальший розвиток економічної співпраці в пріоритетних галузях економіки
	Положення про символіку ШОС	
	Душанбінська декларація	
2015	Стратегія розвитку ШОС до 2025 року	Розробка Стратегії розвитку ШОС до 2025 року
	Угода про співпрацю та взаємодію з прикордонних питань	
	Уфімська декларація	

*Складено автором за матеріалами: [208, 196, 164, 135, 166, 176]

Підписана на першому етапі розвитку Хартія ШОС передбачала серед пріоритетних напрямків діяльності «підтримку і заохочення регіонального економічного співробітництва в різних формах, сприяння створенню сприятливих умов для торгівлі та інвестицій з метою поступового здійснення вільного пересування товарів, капіталів, послуг і технологій», активна реалізація якої почалася саме на цьому етапі [80].

Базовими документами на цьому етапі розвитку ШОС, що визначають сфери економічної взаємодії в рамках ШОС, стали Договір про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав-членів, Спільна ініціатива щодо активізації багатостороннього економічного співробітництва з подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи та забезпечення подальшого розвитку економік держав-членів, а також Стратегія багатостороннього торговельно-економічного співробітництва держав-членів ШОС до 2020 року і план її реалізації, які заклали основу для економічного співробітництва між країнами-членами та іншими країнами світу.

Саме на цьому етапі розвитку ШОС держави-члени дійшли консенсусу щодо необхідності співпраці на принципах повної рівності, взаємної поваги і взаємної вигоди, недопущення дискримінації, що сприятиме підвищенню рівня економічного розвитку держав-учасниць та встановленню

справедливого і раціонального міжнародного економічного порядку. Серед першочергових завдань в економічній сфері було визначено: розширення масштабів торгівлі та інвестицій, поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення взаємодоповнення економік держав-членів, гармонізація національних законодавств з метою спрощення зовнішньоекономічної діяльності, здійснення раціонального природокористування та ефективного використання транспортної та комунікаційної інфраструктури. Підкреслена важливість і актуальність налагодження співпраці в галузі освоєння нафтогазових родовищ і будівництва нафто- і газопроводів, а також необхідність розгортання взаємодії у сфері високих інформаційних і телекомунікаційних технологій [26]. В цей період активно розвивається галузеве співробітництво за такими напрямками, як енергетика, транспорт, телекомунікації, сільське господарство, туризм, безпека, кредитно-банківська сфера, водогосподарська і природоохоронна області тощо.

Крім того, одним з основних напрямків діяльності ШОС на цьому етапі стало економічне співробітництво з іншими міжнародними та регіональними організаціями на основі договірно-правової бази зовнішніх відносин ШОС, що склалася з наступних документів про співпрацю: Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС і Виконавчим комітетом СНД (2005); Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС і Секретаріатом АСЕАН (2005); Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС та Секретаріатом ОДКБ (2007); Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС та Секретаріатом ОЕСР (2007); Спільна декларація про співпрацю між Секретаріатами ШОС та ООН (2010); Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС та Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (2011); Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС та Секретаріатом Економічної і соціальної комісії для Азії і Тихого океану ООН (ЕСКАТО (2011); Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС та Секретаріатом Ради зі взаємодії і заходів довіри в Азії (НВЗДА) (2014);

Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС та Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) (2017).

Таким чином, у цей період відбулося остаточне формування ШОС як політичної та економічної організації з чітко вираженими політичними та економічними цілями, розширення економічних взаємозв'язків та напрямів співпраці з іншими міжнародними та регіональними організаціями.

Третій етап, який характеризується подіями з 2016 р. по теперішній час, спрямований на інтенсифікацію економічної діяльності та розширення організації шляхом включення нових держав, а також посилення її політичного впливу (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Основні документи та характеристика третього етапу діяльності ШОС*

Рік	Документи	Характеристика основних подій
2016	Ташкентська декларація п'ятнадцятиріччя ШОС	Задекларовано, що діяльність ШОС не спрямована проти інших держав або міжнародних організацій. Держави-члени готові розвивати контакти і співробітництво з іншими країнами, міжнародними та регіональними організаціями
	Програма з розвитку співробітництва в сфері туризму	
2017	Астанінська декларація ШОС	Завершені процедури прийому Республіки Індії та Ісламської Республіки Пакистан у члени ШОС і надання їм статусу держави-члена ШОС
2018	Спільне звернення глав держав-членів ШОС до молоді	Зміцнення ШОС в якості ефективної повноформатної регіональної організації, що відповідає вимогам поліцентричної моделі світоустрою і сприяє процесам демократизації міжнародних відносин, створення ефективної глобальної і регіональної архітектури безпеки і співробітництва
	Циндаоська декларація Ради глав держав-членів ШОС	
2019	Бішкекська декларація Ради глав держав-членів ШОС	Діяльність ШОС не обмежується питаннями безпеки, а стосується оптимізації економічних зв'язків, захисту навколишнього середовища, розвитку туризму та гуманітарних зв'язків тощо
	Низка документів, підписаних у ході засідання Ради глав держав-членів Шанхайської організації співпраці (м Бішкек, 13-14 червня 2019 р.)	
	Спільне комюніке за підсумками Наради міністрів оборони держав-членів ШОС	

*Складено автором за матеріалами: [208, 196, 254, 86, 176, 87, 18]

8-9 червня 2017 р. в Астані відбулося історичне засідання Ради глав держав-членів ШОС, в ході якого статус держави-члена Організації було надано Республіці Індія та Ісламській Республіці Пакистан.

За підсумками саміту ШОС у м. Циндао в червні 2018 р. було прийнято 17 документів, у тому числі затверджені Програма співробітництва щодо протидії тероризму, сепаратизму і екстремізму на 2019-2021 рр. та Антинаркотична стратегія держав-членів ШОС на 2018-2023 рр. [119].

Таким чином, на тлі політичних процесів і складної економічної ситуації, відходу від однополярного світоустрою, ШОС є регіональною організацією, що динамічно розвивається, демонструючи здатність об'єднати навколо себе держави, які володіють могутнім економічним потенціалом. Наразі ШОС об'єднує:

- вісім країн держав-членів – Республіка Індія, Республіка Казахстан, Китайська Народна Республіка, Киргизька Республіка, Ісламська Республіка Пакистан, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан;

- чотири країни, що мають статус держав-спостерігачів при ШОС – Ісламська Республіка Афганістан, Республіка Білорусь, Ісламська Республіка Іран, Монголія;

- шість країн-партнерів по діалогу з ШОС – Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Королівство Камбоджа, Федеративна Демократична Республіка Непал, Турецька Республіка, Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка [208].

Крім того, декілька країн подали заявку на участь у ШОС у статусі держав-спостерігачів: Бангладеш, Сирія, Єгипет, Ізраїль, Мальдіви, , Ірак, В'єтнам, Бахрейн, Катар. Україна також подала заявку ще у 2013 р. і досі її не відізвала.

Сучасна інтеграційна структура ШОС наведена на рис 2.1.

Основними цілями ШОС, закріпленими в Декларації, є зміцнення взаємної довіри і добросусідства між країнами-учасницями, розвиток співробітництва між ними, сприяння їх ефективній співпраці в політичній, торговельно-

економічній, науково-технічній і культурній сферах, у сфері освіти, енергетики, транспорту, туризму, захисту навколишнього середовища та інших, спільне забезпечення і підтримання миру, безпеки і стабільності в регіоні, просування до створення демократичного, справедливого і раціонального нового міжнародного політичного та економічного порядку [37].

Рис 2.1. Інтеграційна структура ШОС*

*Складено автором за матеріалами: [44].

У відносинах усередині організації держави-члени, виходячи з «Шанхайського духу», дотримуються принципів взаємної довіри, взаємної вигоди, рівності, взаємних консультацій, поваги до різноманіття культур і прагнення до спільного розвитку, а в зовнішніх зносинах дотримуються принципу неприєднання і відкритості [44].

Вищим органом для прийняття рішень в ШОС є Рада глав держав-членів (РГД), яка збирається раз на рік і приймає рішення щодо найважливіших питань Організації. Рада глав урядів (прем'єр-міністрів) держав-членів (РГУ) також збирається раз на рік для обговорення стратегії багатостороннього співробітництва та рішень щодо принципів і актуальних питань економічного розвитку, а також затверджує щорічний бюджет Організації. Крім того, діє механізм зустрічей на рівні керівників парламентів та галузевих міністерств тощо. Постійно діючим органом є Секретаріат ШОС, який здійснює організаційно-технічне забезпечення заходів, що проводяться в рамках ШОС. Організаційна структура ШОС представлена на рис. 2.2:

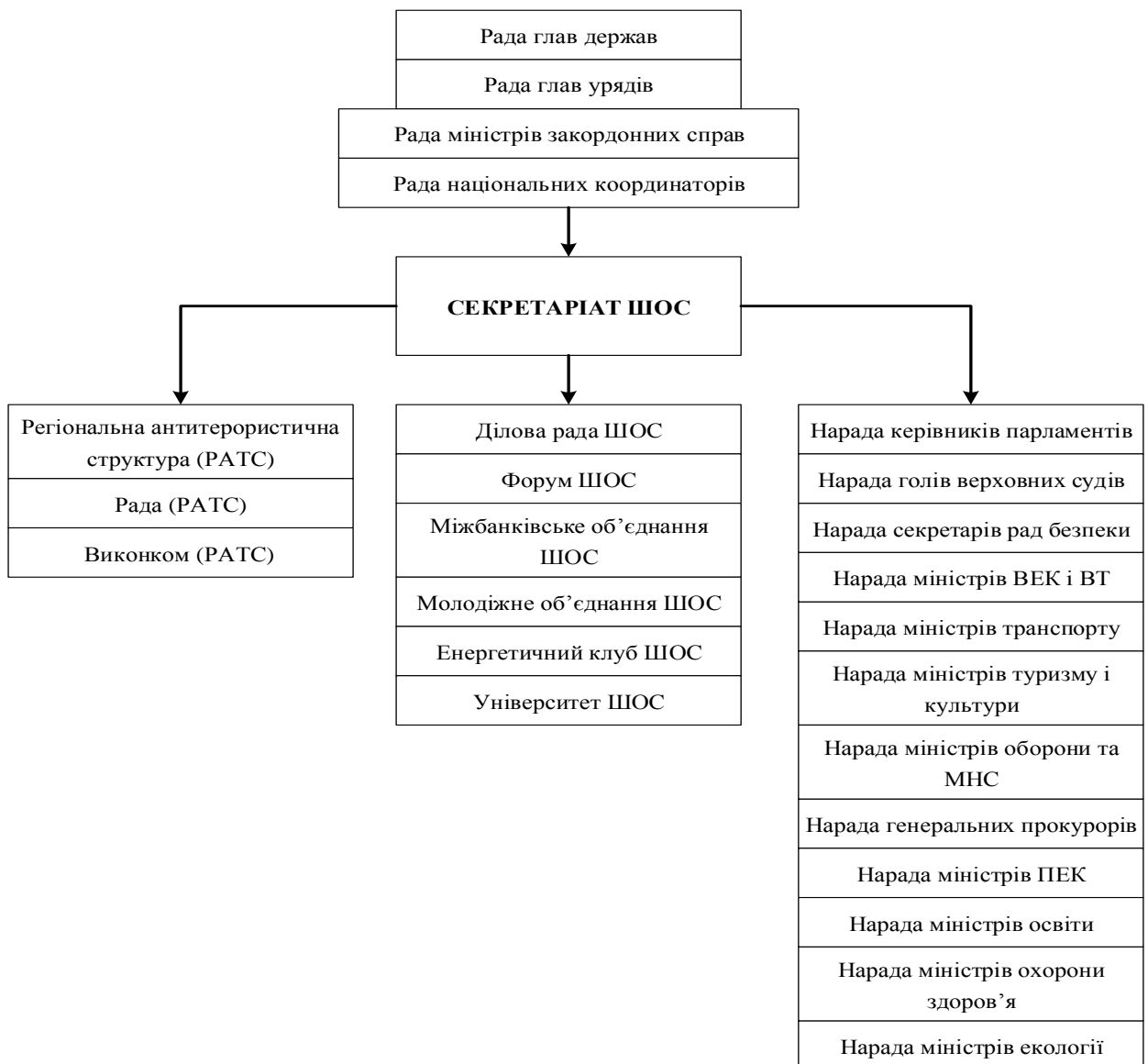

Рис. 2.2. Організаційна структура ШОС*

*Складено автором за матеріалами: [209]

Таким чином, ШОС – це об'єднання з поступовим перенесенням акцентів у діяльності з проблем регіональної безпеки (співтовариство безпеки) на проблеми регіонального співробітництва у широкому його розумінні. Це єдина структура міжнародного співробітництва на євразійському просторі, що об'єднує Китай, Росію, країни Центральної Азії. Включення цих держав до складу учасників ШОС дозволяє з упевненістю віднести її до найбільш представницьких світових організацій міжнародного співробітництва.

2.2 Економічна взаємодія країн ШОС: інститути та специфіка

Держави, що входять до ШОС, мають різний рівень економічного розвитку, різний економічний потенціал, історичні традиції та орієнтири подальшого розвитку. У даному випадку для досягнення узгодженої співпраці на політичному та економічному рівні потрібні сильна політична воля, чітке виконання зобов'язань і здатність керівництва держав-членів реалізовувати загальну мету регіонального співробітництва [212, 204].

Всі держави-учасниці ШОС зацікавлені, хоча й у різному ступені, в регіональному співробітництві у сфері економіки, що передбачає спрощення умов торгівлі та інвестування, включаючи поліпшення інфраструктури, вирівнювання мит і тарифів для досягнення економічного зростання.

В умовах, коли політичні процеси також стають все більш значущими для євразійського простору, наявність невирішених в цій сфері проблем і постійної терористичної загрози, зі свого боку, змушують держави активізуватися в пошуках колективних шляхів їх вирішення. Отже, можна відзначити, що діяльність ШОС відповідає основним інтересам їх учасників як в економічній, так і в політичній сферах [1].

Сукупний економічний і політичний потенціал держав дозволяє їм зайняти більш міцні позиції на міжнародній арені. Важливо відзначити, що економічна інтеграція вимагає від країн-учасниць приведення законодавства у відповідність з міжнародними нормами і стандартами, а уніфікована

юридична база дозволяє співпрацювати з іншими учасниками міжнародних економічних відносин на рівних.

Інтеграційне об'єднання об'єднує країни з величезними відмінностями за обсягами економіки (економіка Китаю у 1647 разів перевищує економіку Киргизстану і в 1788 разів – економіку Таджикистану), розміром території та чисельністю населення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Основні економічні показники держав-учасниць ШОС, 2018 р.*

Країна	Площа		ВВП		Чисельність населення	
	тис. км ²	%	млрд дол. США	%	млн осіб	%
Китай	9597,00	27,92	13407,40	73,20	1404,33	43,70
Росія	17093,00	49,72	1652,50	9,02	146,78	4,57
Казахстан	2725,00	7,93	170,54	0,93	18,90	0,59
Киргизстан	200,00	0,58	8,09	0,04	6,39	0,20
Узбекистан	449,00	1,31	41,24	0,23	33,25	1,03
Таджикистан	143,00	0,42	7,50	0,04	9,37	0,29
Пакистан	882,00	2,57	312,57	1,71	207,49	6,46
Індія	3287,00	9,56	2716,75	14,83	1387,30	43,17
Всього	34376,00	100,00	18317,00	100,00	3213,81	100,00

*Складено автором за матеріалами: [355]

Так, загальна площа ШОС складає 34,476 млн км², що дорівнює 60% території Євразії, на якій проживає понад 3,2 млрд ос., або понад 50% населення Землі. На ШОС доводиться чверть світового ВВП, але вклад кожної країни різний. Так, у 2018 р. частка Китаю в загальному обсязі ВВП країн ШОС дорівнювала 73,2%, тоді як на Киргизстан і Таджикистан доводилося лише по 0,04% [355].

Економічні відносини між державами-членами ШОС є найважливішим аспектом їхньої співпраці. Виходячи з ретроспективного аналізу діяльності співтовариства, можливо відзначити її економічну спрямованість, але при виконанні програм розвитку за різними напрямками економічного співробітництва, їх реалізація стикається з труднощами, обумовленими

суттєвими відмінностями в структурах і особливостях функціонування господарських систем різних країн. Більшість економічних проектів, висунутих в межах ШОС, не тільки не реалізовані до кінця, але й не доведені навіть до стадії запуску [129].

Повільний запуск механізмів реального співробітництва, з одного боку, пояснюється складністю процесу прийняття рішень, оскільки у кожного свої інтереси і на узгодження спільної позиції йде багато часу, але, з іншого боку, це пов'язано з політикою Китаю щодо відстоювання своїх торгових інтересів і небажанням Росії та інших країн-членів ШОС їй підкорятися.

Так, у 2005 р. державами-членами було погоджено створення регіонального інституту міжнародного фінансового співробітництва – міжбанківського об'єднання (МБО) для фінансування довгострокових спільних проектів ШОС, до складу членів якого увійшли Державний банк розвитку Китаю, Зовнішньоекономбанк Росії, Національний банк Таджикистану, Банк розвитку Казахстану, Національний банк зовнішньоекономічної діяльності Узбекистану та Розрахунково-ощадна компанія Киргизії (з 2006) [164, 163, 167]. З урахуванням того, що фінансові системи країн-членів, за винятком Китаю та Росії, знаходяться на етапі становлення і не мають достатніх коштів для забезпечення необхідного рівня розвитку власних економік, МБО може джерелом фінансування окремих країн-членів угруповання [208].

Пріоритет надається проектам регіонального значення, зокрема, в сфері енергетики, будівництва доріг та інших інфраструктурних проектів. Всі проекти, що фінансуються МБО, є виключно двосторонніми, тобто цілком можна припустити, що країни могли здійснити їх і без участі ШОС. Крім того, основним джерелом фінансування більшості проектів є Китай. З одного боку, це надає можливості додаткового фінансування країнам-членам ШОС, які відчувають нестачу фінансів, але, з іншого – Китай реалізує, перш за все, свої інтереси щодо розширення ринку збуту своїх товарів. В цілому, нормативна база для функціонування МБО визначена, сформовано орган, який контролює процес фінансування спільних проектів ШОС, однак, немає

ніякої гарантії, що вдасться уникнути перекосів у фінансуванні проектів і надмірного лобіювання інтересів окремих країн [87].

Суттєвою особливістю економічного співробітництва в межах ШОС є те, що воно не потребує обов'язкової участі в конкретних проектах всіх країн-членів. Різні проекти можуть мати формат ШОС, навіть якщо вони здійснюються не за спільної участі всіх учасників. І подібна практика вже існує [182]. Багато проектів реалізується на умовах дво- або ж тристоронньої співпраці. До того ж, оскільки ШОС є відкритою організацією, економічне партнерство передбачає можливість участі в ньому не тільки країн-спостерігачів, а й інших країн світу та інтеграційних об'єднань.

Паралельно з МБО у 2006 р. було сформовано Ділову раду ШОС, яка об'єднує ділові та фінансові кола держав-членів з метою розвитку торгово-економічних відносин через сприяння у встановленні прямих контактів між бізнесом з країн-членів. Серед найважливіших напрямків роботи Ділової ради ШОС – вироблення пропозицій щодо уніфікації законодавчої бази країн-членів, яка стосується економічної сфери, фінансів, видобутку й транспортування нафти і газу, а також галузі туризму [88, 139, 160]. Підприємницька сфера країн-членів ШОС зацікавлена в пошуку інвесторів і партнерів. За допомогою Ділової ради вони за певних умов можуть вирішувати питання, пов'язані з співпрацею між країнами-членами, а, крім того, організувати інформаційний обмін діловими пропозиціями, інвестиційними проектами, запрошеннями для участі в тендерах, семінарах, виставках тощо. Це вирішується за допомогою створення сайту [29].

Так, наразі актуальними є проекти Ділової ради ШОС, класифіковані за такими напрямками: індустріальні парки, освіта, робототехніка, торгівля, торгово-виставкові майданчики, електронні майданчики, електроенергетика (табл. 2.6).

Оскільки всі країни ШОС одностайно усвідомлюють необхідність зосередження уваги на спільних енергетичних проектах, включаючи розвиток нафтогазового сектора, розвідку запасів вуглеводнів і спільне використання

водних ресурсів, ними ще в червні 2006 р. була підтримана ідея про заснування Енергетичного клубу ШОС як механізму, що об'єднує виробників, споживачів і транзитерів енергоресурсів, з виокремленням спеціального Міжнародного центру з надання послуг ядерного паливного циклу.

Таблиця 2.6

Актуальні проекти Ділової ради ШОС*

Галузь	Назва проекту	Країни-учасники
Індустріальні парки	Євразійський торгово-економічний індустріальний парк	Китай, Казахстан, Киргизія, Росія
Електронні майданчики, Освіта	Онлайн-сервіс для замовлення російсько-китайських перекладів від носіїв мови	Китай, Росія
Освіта	Університет МГУ-ППП	Китай
Освіта	Weidong	Китай
Робототехніка	Технологія мови програмування промислових роботів RCML	Китай, Росія
Робототехніка	Інжиніринговий інноваційний центр	Узбекистан, Росія
Торгівля	Розвиток технології Smart Glass	Росія, Китай
Торгівля	Алматинська область	Казахстан
Торгово-виставкові майданчики	World Food City	Росія, Казахстан, Киргизія, Китай, Таджикистан
Торгово-виставкові майданчики	ГК «Союз 86»	Росія
Електронні майданчики	Генератор комерційних пропозицій	Росія
Електронні майданчики	Міжнародний торгово-економічний центр для країн ШОС	Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Китай, Росія
Електронні майданчики	Seldon.Basis	Росія
Електроенергетика	Розміщення мережі електричних заправних станцій на території Омської області	Росія

*Складено автором за матеріалами: [29]

Енергетичний клуб є інститутом економічного співробітництва, що об'єднує представників державних і ділових кіл, виробників і споживачів нафти, природного газу та електроенергії, а також інформаційно-аналітичних, науково-дослідних центрів у сфері паливно-енергетичного комплексу держав-учасниць не тільки з країн-учасниць організації, а й країн-

спостерігачів та країн-партнерів по діалогу, що активно зацікавлені в розвитку енергетичного напрямку співробітництва в межах ШОС [204].

Саме ідея створення Енергетичного клубу є актуальною на тлі триваючого зростання загальносвітового споживання нафти, природного газу, урану, вугілля та електроенергії. Прикладом такої успішної співпраці може бути безпрецедентна угода в енергетиці на 100 млрд дол. США, яку уклали Росія і Китай 17 червня 2009 р. [89, 89].

У свою чергу, в межах Енергетичного клубу Казахстан просуває так звану Азіатську енергетичну стратегію, в основі якої лежить створення надійного енергозабезпечення економік і населення країн-учасниць, в тому числі в разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також економічних умов забезпечення рівної вигоди від поставок енергоресурсів на внутрішній і зовнішній ринки країн-членів ШОС. Крім того, Енергетична стратегія спрямована на уніфікацію тарифних політик, а в перспективі – на перехід до єдиного тарифу з транспортування електроенергії. Знову ж таки, ця ідея має великі економічні перспективи, але може зірватися через конкуренцію між країнами-учасницями ШОС щодо участі в проектах з виробництва, переробки і транзиту енергоресурсів [87, 47].

Крім того, держави-члени з метою збільшення експорту своїх природних ресурсів й усунення транспортної залежності від Російської Федерації прагнуть диверсифікувати маршрути транзиту своїх енергоносіїв і активно сприяють реалізації, в першу чергу, транспортних проектів в межах ШОС і будівництва нових трубопроводів, що фінансуються Китаєм.

Важливим напрямком діяльності ШОС є розвиток співробітництва у торговельно-економічній та інвестиційній сферах, а також реалізація транспортно-комунікаційного потенціалу країн-членів [205].

У торгівлі між країнами ШОС простежуються сильні економічні зв'язки, що збереглися ще з радянського періоду, особливо це стосується експортних потоків. Однак, імпорт з Китаю зростає швидкими темпами для всіх країн-учасниць ШОС [235].

Безумовно, розвиток зовнішньоторговельних відносин між країнами-членами ШОС має пріоритетне значення, однак аналіз зовнішньої торгівлі між Казахстаном, Китаєм, Киргизстаном, Таджикистаном, Узбекистаном та Росією відображає тенденцію до трансформації зовнішньоторговельних відносин у бік двосторонньої торгівлі, а не багатосторонньої з причин відсутності будь-яких преференцій в цьому відношенні [1].

Варто зазначити, що на кожному саміті ШОС порушуються питання розвитку співробітництва в сфері митного контролю, регулювання трудової міграції, забезпечення фінансової та інформаційної безпеки. Ведеться мова про зміцнення економічного співробітництва в різних сферах на основі рівноправності і взаємної вигоди, але ефективних результатів багатостороннього економічного співробітництва в межах організації поки немає.

У травні 2006 р. пройшов Форум ШОС, який було покликано на забезпечення наукового супроводу діяльності організації. На засіданні були схвалені документи, які регламентують діяльність Форуму, визначено його основні цілі та організаційна структура. Форум є постійно діючим інструментом багатосторонньої консультативно-експертної та науково-дослідницької співпраці, що самостійно визначає тематику, напрямки та плани своєї роботи. Функціями Форуму є проведення експертно-аналітичних досліджень, організація наукових конференцій, круглих столів та інших заходів в межах ШОС [244].

У 2006 р. в ШОС також було прийнято рішення про формування спеціальних робочих груп, які відповідають за розвиток співпраці з країнами-учасниками в галузях освіти, охорони здоров'я та інших сферах економіки.

Так, Спеціальна робоча група з охорони здоров'я проводить відбір проектів для створення в межах ШОС структури, аналогічної Всесвітній організації охорони здоров'я (ВООЗ), до функцій якої входить вдосконалення медичного обслуговування в країнах-членах, забезпечення розвитку

профілактичної спрямованості охорони здоров'я, задоволення потреби населення у високотехнологічних видах медичної допомоги.

У 2007 р. у галузі освіти було створено Молодіжну асоціацію ШОС, в межах якої у 2010 р. було засновано Університет ШОС (УШОС), який об'єднує понад 60 провідних університетів країн об'єднання. У загальному вигляді модель Університету передбачає багатосторонні обміни студентами не тільки з країн-членів ШОС (за винятком Узбекистану), а й з країн-спостерігачів і країн-партнерів по діалогу [233, 95].

Останніми роками спостерігається суттєвий прогрес у розвитку техніко-економічного співробітництва, реалізації спільних мережевих і телекомунікаційних проектів в межах ШОС. Реалізуються проекти співробітництва в таких сферах, як створення системи інфраструктурних об'єктів, проектів телекомунікації, електроенергетики, гідромеліорації, обробної промисловості й підрядного будівництва [48].

На особливу увагу в цьому сенсі заслуговує економічний проект нового Шовкового шляху (ЕПНШШ), ініційований Китаєм як продовження його інтеграційної політики в межах ШОС. ЕПНШШ просувається керівництвом КНР як мегапроект посилення своїх геополітичних і гео економічних позицій на основі поглиблення багатосторонньої і комплексної взаємодії з країнами ШОС.

В основу концепції покладено принцип «взаємної вигоди і спільного виграшу», тобто, КНР, маючи великі індустриальні, товарні і фінансові можливості, пропонує суміжним державам розширити торгово-економічне співробітництво, завдяки чому вони зможуть отримати для себе користь з економічного розвитку Китаю, а Китай – отримувати вигоду і підтримку від спільного з ними розвитку.

Наприклад, Діловою радою ШОС розглядається кілька напрямків співпраці в межах ЕПНШШ. Це, перш за все, транспортно-логістичний напрямок, створення індустриальних центрів, створення логістичних хабів, майданчиків взаємодії в сфері високих технологій, інфраструктурні проекти, в яких повинні брати участь бізнес-структури, підтримуючи їх в рамках

державно-приватного партнерства. Саме в процесі реалізації цих напрямів співпраці створюється нова економіко-транспортна конфігурація, заснована на інтеграції сухопутної частини китайського економічного Шовкового шляху з російськими Транссибом і БАМом, Північним морським шляхом [47].

Вочевидь, що удоступному для огляду майбутньому Китай, який володіє величезним інвестиційним потенціалом, займе ще більш важливе місце в економічному розвитку країн ШОС на основі продовження надання великих фінансових коштів, а також реалізації запланованих великомасштабних проектів. Держави Центральної Азії, перш за все, Киргизія і Таджикистан, розглядають продовження кредитно-інвестиційного співробітництва з КНР як найважливіший фактор соціально-економічного розвитку.

Так, з метою формування умов для реалізації ЕПНШШ та аналогічного проекту «Морський шовковий шлях ХХІ століття» (для розвитку співпраці з країнами Південно-Західної, Південної та Південно-Східної Азії) засновано Азіатський банк інфраструктурних інвестицій (АБІ) зі статутним фондом 100 млрд дол. США. Серед 57 країн-учасниць його найбільшим акціонером виступає Китай із часткою в капіталі 30,3%. АБІ може в перспективі скласти конкуренцію Азіатському банку розвитку (АБР), капітал якого становить 165 млрд дол. США, а США і Японія, які відіграють ключові ролі саме в АБР, залишаються двома великими фінансовими державами у світі, що не висловлюють своєї зацікавленості в участі у АБІ [51].

У листопаді 2014 р. Китай оголосив про створення Фонду розвитку Великого шовкового шляху (ФРВШШ) в розмірі 40 млрд дол. США. Кошти Фонду призначені для фінансування проектів у сфері інфраструктури, освоєння природних ресурсів, індустріального співробітництва на території країн Центральної й Південної Азії, розташованих уздовж сухопутного і морського «шовкового шляху». Виділення Китаєм великих фінансових ресурсів свідчить про серйозність намірів реалізувати ідею відродження Великого шовкового шляху. Вже складено плани дій на найближчі кілька років з конкретними цілями

і термінами будівництва об'єктів інфраструктури, розробкою дорожніх карт тощо [52].

Крім АБП, важливим фактором формування валютно-фінансової інфраструктури країн ШОС є угода про створення в 2015 році в межах Саміту ШОС-БРІКС Банку розвитку ШОС, який може стати аналогом Банку розвитку БРІКС, створеного в 2014 році. Створення Банку розвитку ШОС є стратегічним заходом для розвитку багатостороннього співробітництва, що допоможе створити власну платформу для фінансування організації. У становленні валютно-фінансової системи під егідою ШОС особлива роль належить таким валютно-фінансовим інститутам, як Фонд розвитку Великого шовкового шляху і Фонд «Економічного співробітництва Китай-Євразія», спрямованих на інвестиційні потреби держав-членів ШОС [52].

Спільним між ШОС і ЕПНШШ є те, що вони, маючи величезне значення для забезпечення міжнародного економіко-фінансового правопорядку в азіатському регіоні, об'єднують держави, що мають як загальні, так і різні вектори стратегічних інтересів. Усі вони зацікавлені у формуванні через ШОС системи регіональної фінансової, інформаційної, інвестиційної та економічної безпеки і стабільності шляхом вироблення спільних підходів, що стосуються питань глобальної політики і стратегії у сфері фінансових ринків, торгівлі енергоресурсами, питань економічного, а також соціально-культурного характеру. Країни ШОС прагнуть за допомогою створюваних ними міжнародно-правових механізмів функціонування інтеграційного співтовариства до здійснення нових проектів світового масштабу і створення повномасштабної зони вільної торгівлі.

Отже, проект ЕПНШШ надає нового імпульсу розвитку багатостороннім міжнародним угодам у торговому і фінансовому секторі співробітництва країн ШОС, оскільки націлений на створення нового міжнародно-правового порядку в регіоні, нового простору торгівлі та інвестицій на основі регіональної валютно-фінансової системи розрахунків і фінансування в межах інтеграційного об'єднання ШОС.

Таким чином, наразі створюються сприятливі умови для інтенсифікації торгівельно-економічної та інвестиційної діяльності, розвитку високотехнологічних галузей економіки, модернізації основних галузей промисловості, реалізації проектів розвитку інформаційно-комунікаційної, транспортно-логістичної та іншої інфраструктури, що сприяє підвищенню економічної конкурентоспроможності держав-членів, рівня і якості життя населення на всьому економічному просторі ШОС [33].

При цьому, економічному розвитку в рамках ШОС перешкоджає низка чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Передусім, специфікою регіону є його значна протяжність, що має геополітичне й гео економічне значення, а також суттєва різниця між країнами за рівнем соціально-економічного розвитку, у зв'язку з чим особливого значення набувають проблеми координації економічних інтересів та першочергових пріоритетів країн, розробка їх стратегічних напрямів розвитку та програм інституційних перетворень, як в окремих країнах-учасницях, так і в інтеграційному угрупованні в цілому [212].

На економічне співробітництво негативно впливають також проблеми в кредитно-фінансовій сфері, контролю за міграційними процесами, розбіжності в законодавстві, терористичні загрози тощо. Крім того, нерідко загальною проблемою є й ефективність функціонування вже існуючих інститутів ШОС, механізм дії яких потребує удосконалення з метою забезпечення діяльності об'єднання, перш за все, економічної співпраці країн-учасниць у гнучких ринкових умовах, що відповідають мінливій економічній ситуації як у самих країнах, так і у світі в цілому.

При цьому, незважаючи на національну специфіку, основні політичні й економічні вектори розвитку країн ШОС збігаються, зокрема, щодо співпраці з міжнародними організаціями та іншими інтеграційними структурами світу. Так, 2 грудня 2004 р. на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Резолюцію про «Надання Шанхайській організації співробітництва статусу спостерігача в Генеральній Асамблеї», на підставі якої ШОС отримала

право брати участь в сесіях і роботі Генасамблеї в якості спостерігача. Зі свого боку, представники ООН беруть участь в щорічних самітах ШОС на запрошення головної сторони. Пізніше, було оформлено низку документів щодо співпраці між ООН, її окремими структурними підрозділами (Управлінням з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН), Економічної та соціальної комісії для країн Азії й Тихого океану (ЕСКАТО ООН) тощо) і ШОС, у тому числі в економічних напрямках взаємодії та у сфері безпеки [203].

Досить розвиненою є співпраця ШОС з країнами Співдружності незалежних держав (СНД) на основі Меморандуму про взаєморозуміння між Секретаріатом ШОС і Виконавчим Комітетом СНД, в якому серед пріоритетних визначені такі галузі співробітництва, як безпека (забезпечення регіональної та міжнародної безпеки, протидія тероризму, екстремізму, сепаратизму, незаконному обігу наркотиків та зброї, організованою і транснаціональною злочинністю), економіка (торгівля, умови просування товарів, послуг і фінансів, заохочення і захист інвестицій, транспорт і комунікації, захист навколишнього середовища, інформатика, туризм) і гуманітарна сфера (культура, освіта, наука, охорона здоров'я) [204].

ШОС активно співпрацює з Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), передусім за такими пріоритетними сферами співробітництва, як боротьба з тероризмом, контрабандою наркотиків і зброї, відмиванням грошей, незаконною міграцією, а також у сферах економіки і фінансів, енергетиці, включаючи гідроенергетику і біопаливо, туризму, навколишнього середовища та використання природних ресурсів, соціального розвитку [87].

Безумовно, важливими, для обох сторін, є співпраця шляхом обміну інформацією та позитивним досвідом у сферах економіки і торгівлі, транспорту, енергетики, екології, туризму та інших напрямках між Шанхайською організацією співробітництва та Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Народою зі взаємодії і заходів довіри в Азії (НВЗДА), Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), а також з іншими зацікавленими організаціями та інтеграційними об'єднаннями [1].

В цілому, ШОС намагається вести активну діяльність щодо розширення сфер співробітництва, створюючи необхідну інституційну базу, яка вже на даний момент охоплює велику кількість сфер економіки і, перш за все, фінанси.

Узагальнюючи, можна констатувати, що в межах ШОС за весь час її існування було досягнуто низку результатів в області регіонального економічного співробітництва.

По-перше, з використанням окремих інструментів та механізмів, спрямованих на оптимізацію економічного співробітництва, досягнуто позитивних результатів у сприятливих умовах взаємної торгівлі, співпраці в сфері регіонального фінансування та залученні інвестицій, захисті прав інтелектуальної власності та обміні інформацією в сфері контролю за переміщенням енергоресурсів, забезпеченні спрощення процедур перетину кордону та поглибленні співробітництва між окремими підприємствами [196].

По-друге, почалося формування нормативно-правового забезпечення економічного співробітництва країн-членів ШОС, визначено перспективи подальшого розвитку їх економічної інтеграції. Так, у Програмі багатосторонньої торговельно-економічної співпраці 2003 р., розрахованій на 20 років, закріплено мету регіонального економічного співробітництва в короткостроковій (підвищення вигід для країн від економічного і технічного співробітництва), середньостроковій (забезпечення створення ефективних умов для торгівлі та інвестицій, поліпшення загальної атмосфери співпраці) та у довгостроковій (створення вільної зони торгівлі) перспективі. План заходів щодо виконання цієї Програми було затверджено у 2004 р., механізм його реалізації у 2005 р., який передбачає прийняття взаємоузгоджених практичних рішень щодо конкретних дій державами-членами ШОС шляхом укладення багатосторонніх міжурядових і міжвідомчих угод та виконання спільних проектів [179, с. 13; 18].

По-третє, наразі вже створено сприятливі умови для здійснення торгівлі та збільшення інвестицій у країни-члени ШОС, показники яких стабільно зростають. Характерним є приклад співпраці Росії й Китаю, обсяги

товарообігу між якими за період 2001-2018 рр. збільшилися більше ніж у 10 разів, а інвестиції з Китаю до Росії зросли більш ніж на 125% [19]. Розширюється взаємодія щодо проектів у сфері авіаційного будівництва, високошвидкісних залізниць та інших проектів двостороннього інвестиційного співробітництва [122].

По-четверте, в економічній сфері в межах ШОС розроблено та апробовано систему власних інструментів співпраці та кооперації на різних рівнях. Так, наразі існує механізм проведення зустрічей глав міністерств, які керують зовнішньоекономічною і зовнішньоторговельною діяльністю, міністерств транспорту, сільського господарства, фінансів та глав центральних банків, міністерств розвитку науки і технологій. Створено сім спеціальних робочих груп за певними сферами взаємодії, у тому числі щодо митної співпраці, регулювання електронної торгівлі, сприяння інвестиціям, розвитку транзитного потенціалу, регулювання паливно-енергетичного комплексу, забезпечення сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій. Ділову раду і Міжбанківське об'єднання ШОС координують взаємодію між підприємствами, інвесторами, ринками [244].

На наш погляд, за результатами дослідження можуть бути узагальнені специфічні риси економічної взаємодії країн ШОС:

- загальні загрози безпеки та реалізація власних інтересів саме у сфері безпеки створили первинну основу консолідації країн Центральної Азії, Китаю й Росії для створення регіональної організації;
- необхідність економічної взаємодії виступає фактором економічної безпеки, вирішення завдання щодо формування на азійському просторі нової економічної інтеграційної структури як відповіді на виклики економічної глобалізації західного типу;
- країни-учасниці передусім прагнули досягти інтеграції у сфері безпеки, тому наразі різні країни мають різний рівень зацікавленості в економічній інтеграції та співробітництві;

- положення інтеграційного об'єднання на стику християнської, буддистської й ісламської цивілізацій, у зоні зіткнення й взаємопроникнення найбільших світових етносів, на історичних транспортних шляхах, що пов'язують Захід і Схід, на багатому на природні ресурси просторі пояснює диференціацію та взаємодоповнюваність економік його країн-членів;
- через диференціацію країн за рівнем розвитку, масштабами економіки, геополітичним та економічним інтересам існують суттєві відмінності в розподілі економічних вигод і витрат, пов'язаних з регіональною економічною інтеграцією;
- протиріччя в економічному розвитку ШОС пов'язані з різницею в економічних потенціалах країн, нерозвиненістю фінансових механізмів розвитку організації, наявністю депресивних трендів в економіках найбільш бідніших країн регіону, слабкою координацією внутрішньої економічної політики окремих країн з економічною політикою, що проводиться структурами інтеграційного об'єднання;
- ШОС є комплексною інтеграційною структурою, яка охоплює різні аспекти економіки, політики, культури, безпеки, гуманітарних відносин тощо;
- практично всі країни, що є учасницями, спостерігачами або ж партнерами по діалогу, є членами інших регіональних інтеграційних об'єднань або ж мають обов'язки в межах СОТ, що впливає на швидкість та легкість прийняття та виконання програмних рішень щодо економічної взаємодії в межах ШОС;
- територіальна близькість інтегрованих держав відіграє важливу роль, але не є обов'язковою умовою економічного співробітництва;
- відсутній єдиний координуючий орган в економічній сфері, функції регулювання економічної взаємодії покладені на загальні керівні органи об'єднання або ж на спеціальні інструменти регулювання за напрямками діяльності;

– недосконала міжнародно-правова база, на якій оформлюється процес інтеграції, входить у протиріччя з наявністю або ретельною розробкою окремих документів за певними напрямками економічного співробітництва;

– відсутній єдиний контроль за процесом реалізації спільних проектів, включаючи відповідальність за недотримання термінів та повноти їх реалізації.

На підставі проведеного дослідження може бути розроблений інституційно-функціональний формат економічної взаємодії країн ШОС (рис. 2.4).

У механізмі економічної взаємодії держав-членів ШОС на основі задекларованої у Декларації ШОС її мети визначено суб'єкти (країни-члени, країни-спостерігачі, країни-пратери по діалогу, а також інші країни, міжнародні організації та інтеграційні об'єднання світу) та об'єкти (торгівельно-економічні відносини, інвестиційна сфера, фінансова сфера, паливно-енергетичний комплекс, транспортно-комунікаційна інфраструктура, охорона здоров'я, освіта, наука, інформаційна безпека тощо).

Інститутами економічної взаємодії є органи ШОС на вищому рівні (Рада глав держав, Рада глав урядів, Секретаріат, Форум та Наради керівників парламентів та галузевих міністерств), які приймають рішення щодо найважливіших питань Організації, у тому числі стратегії багатостороннього співробітництва та рішення щодо принципових і актуальних питань економічного розвитку, а також інші органи ШОС (Ділова рада, Міжбанківське об'єднання, Енергетичний клуб, Міжнародний центр з надання послуг ядерного паливного циклу, АБП, Банк розвитку, Спеціальні робочі групи за сферами економіки, Молодіжна асоціація, Університет ШОС), які відповідають за розвиток економічної співпраці в межах ШОС за різними сферами та напрямками.

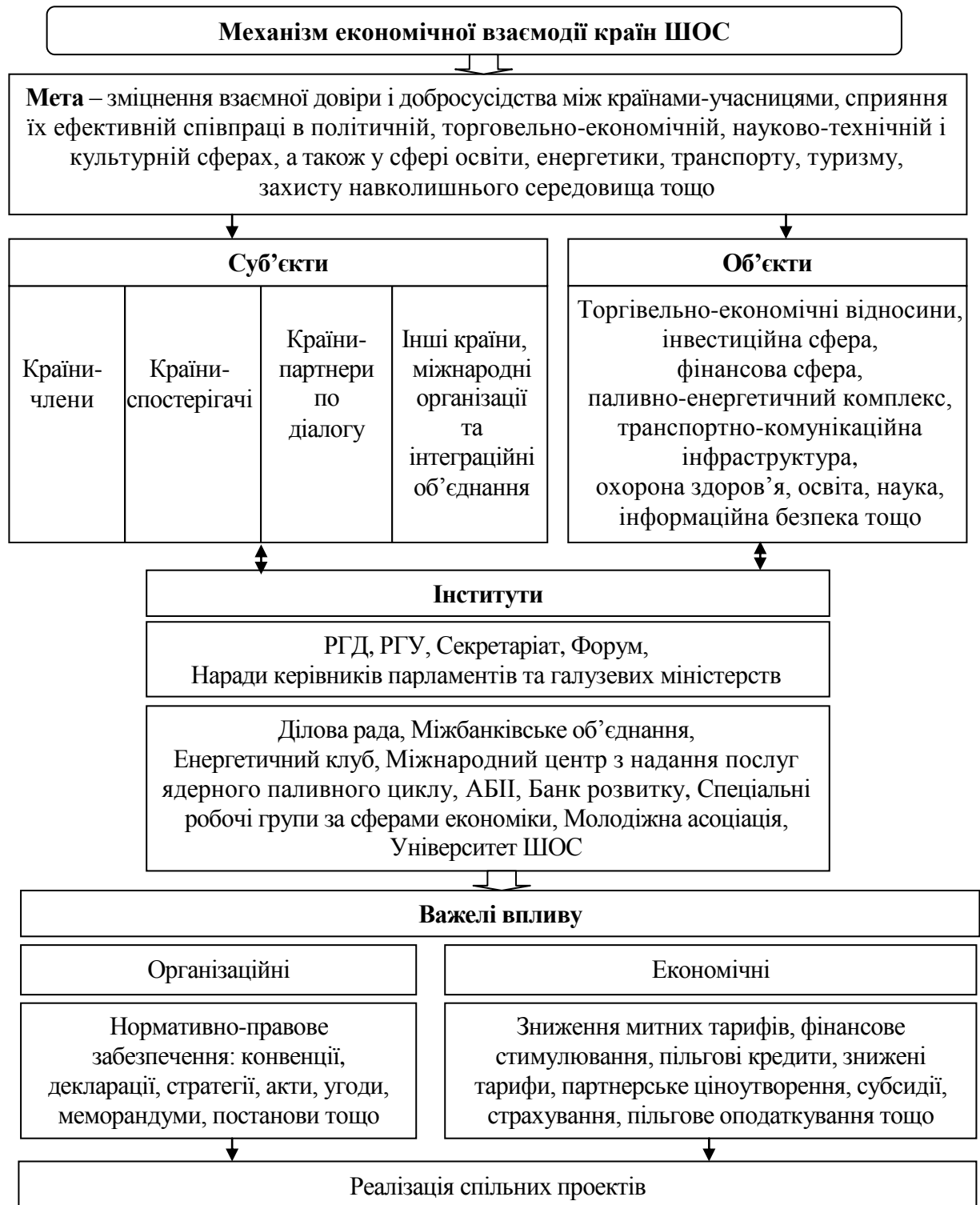

Рис. 2.4. Інституційно-функціональний формат економічної взаємодії держав-членів ШОС*

*Розроблено автором

Важелі впливу у інституційно-функціональному форматі економічної взаємодії держав-членів ШОС згруповано за двома групами: організаційні

(нормативно-правове забезпечення: конвенції, декларації, стратегії, акти, угоди, меморандуми, постанови тощо) та економічні (зниження митних тарифів, фінансове стимулювання, пільгові кредити, знижені тарифи, партнерське ціноутворення, субсидії, страхування, пільгове оподаткування тощо), які мають бути спрямовані на успішну реалізацію спільних проектів в межах ШОС.

Таким чином, посилення взаємовигідної економічної взаємодії країн в межах ШОС за всіма сферами та напрямками сприятиме економічному зростанню в кожній країні і об'єднання в цілому.

2.3. Тенденції розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах

Оскільки економічна інтеграція країн ШОС використовується для досягнення національних цілей та загальних цілей інтеграційного об'єднання, то вона може оцінюватися через тенденції розвитку економічного співробітництва країн як у регіональному, так і глобальному вимірах.

Для повноти оцінки визначимо умови, яких необхідно дотримуватися підчас проведення дослідження [92].

Тенденції розвитку економічного співробітництва країн ШОС на регіональному та глобальному рівнях необхідно оцінювати з урахуванням аналізу показників їх інтеграції та конвергенції. Оцінка інтеграції та конвергенції проводиться на основі об'єктивної статистичної інформації, наведеної в офіційних статистичних джерелах. За підсумками аналізу необхідно зробити висновки про наявність (посилення) або відсутність (послаблення) процесів економічної інтеграції або конвергенції в межах ШОС.

Пропонується наступний алгоритм оцінювання економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Алгоритм оцінювання економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах*

*Розроблено автором

1 етап. Визначення загальних тенденцій розвитку країн-членів ШОС та організації в цілому у порівнянні з іншими економіками світу.

2 етап. Визначення глибини та динаміки інтеграційних процесів у ШОС.

3 етап. Оцінка економічної та секторальної конвергенції в межах ШОС.

4 етап. Висновки щодо тенденцій розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах.

На першому етапі визначаються загальні тенденції розвитку країн-членів ШОС у порівнянні з іншими економіками світу на підставі розрахунку та аналізу наступних показників: рівень ВВП країн-членів ШОС, темпи зростання ВВП, ВВП на душу населення, валові внутрішні заощадження, валові вкладення капіталу в основні фонди, темпи зростання валового нагромадження капіталу, внутрішня регіональна торгівля, зовнішня регіональна торгівля, внутрішній зовнішньоторговельний оборот, темпи зростання внутрішнього зовнішньоторговельного обороту, індекс вартості експорту, індекс вартості імпорту.

Аналіз динаміки ВВП ШОС демонструє поступове зростання цього показника (рис. 2.6).

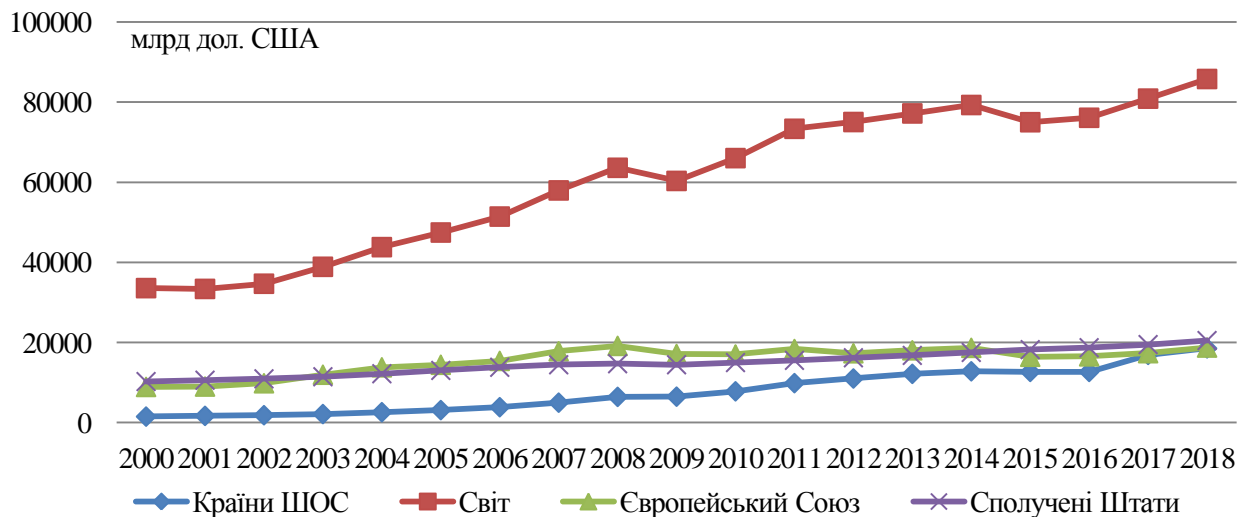

Рис. 2.6. Динаміка сукупного ВВП країн ШОС, країн ЄС, світу та США, млрд дол. США*

*Побудовано автором за матеріалами: [355]

Так, якщо в 2000 р. сукупний ВВП країн ШОС дорівнював 1505,34 млрд дол. США, то в 2001 р. (рік заснування ШОС) – 1682,16 млрд дол. США, а за весь період існування ШОС зріс більше ніж у 11 разів та у 2018 р. досяг 18541,25 млрд дол. США, що майже дорівнювало сукупному ВВП країн ЄС (18748,57 млрд дол. США) та незначно поступалося ВВП США (20494,1 млрд дол. США).

Протягом 2000-2018 рр. темпи зростання ВВП країн ШОС були більшими, ніж темпи зростання у середньому по світу, країнах ЄС та США. Так, середній темп зростання ВВП у країнах ШОС склав 6,15% на рік, тоді як середній темп зростання середньосвітового ВВП – 2,84%, країн ЄС – 1,48%, США – 1,95%. Найбільший середній темп зростання з країн ШОС спостерігався у Китаї – 9,17%, що у 2006 р. досяг найбільшого свого значення – 12,72%, а найнижчий – в Росії – 3,43%, де у 2007 р. було зафіксовано його найбільше значення – 8,5%, а у 2009 р. – взагалі спостерігався спад на 7,8%. При цьому, до заснування ШОС у 2000 р. темпи зростання ВВП РФ дорівнювали 10% (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Динаміка темпів зростання ВВП країн ШОС, країн ЄС, світу та США,
річний, %***

Країна	Роки								Середній за 2000-2018
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Китай	8,49	8,34	11,40	10,64	6,91	6,74	6,76	6,60	9,17
Індія	3,84	4,82	7,92	8,50	8,00	8,17	7,17	6,98	6,80
Казахстан	9,80	13,50	9,70	7,30	1,20	1,10	4,10	4,10	6,46
Киргизька Республіка	5,43	5,32	-0,18	-0,47	3,90	4,30	4,70	3,50	4,37
Пакистан	4,26	1,98	7,67	1,61	4,73	5,53	5,70	5,43	4,39
Російська Федерація	10,00	5,10	6,40	4,50	-2,31	0,33	1,63	2,25	3,43
Таджикистан	8,32	9,58	6,64	6,52	6,01	6,87	7,62	7,30	7,68
Узбекистан	3,84	4,16	6,95	8,48	7,45	6,09	4,46	5,13	6,89
Середній за країнами ШОС	6,75	6,60	7,06	5,88	4,49	4,89	5,27	5,16	6,15
США	4,21	1,12	3,47	2,89	2,75	1,48	2,32	..	1,95
Європейський Союз	3,84	2,25	2,12	2,09	2,35	2,03	2,48	2,00	1,48
Світ	4,39	1,94	3,87	4,28	2,86	2,57	3,16	3,03	2,84

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Важливим показником для аналізу тенденцій розвитку країн ШОС є показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС), що визначає рівень економічного розвитку країни (табл. 2.8).

За цим показником країни-члени ШОС демонструють значну нерівність, як у абсолютному значенні, так і в темпах зростання. Найменше значення ВВП на душу населення з країн ШОС має Таджикистан (у 2001 р. – 171 дол. США на особу, а у 2018 р. – 826,6 дол. США на особу), а найвище – Російська Федерація (у 2001 р. – 2100,4 дол. США на особу, а у 2018 р. – 11288,9 дол. США на особу). Різниця між найменшим та найбільшим значенням ВВП на душу населення за даними 2018 р. складає 13,7 разів. Але у порівнянні з іншими регіонами ВВП на душу населення у країнах-членах ШОС є значно нижчим: у 2018 р. ВВП на душу населення в США складало 62641 дол. США на особу, а в середньому за країнами ЄС – 36531,1 дол. США на особу. Найбільші середні темпи зростання ВВП на душу населення знову ж таки демонструє Китай – 14%, а найменші – Узбекистан (6%).

Важливими макроекономічними детермінантами економічного розвитку країн-членів ШОС є обсяги валових внутрішніх заощаджень та валового нагромадження основного капіталу.

Об'єм валових внутрішніх заощаджень – статистичний показник, що розраховується як різниця між ВВП та обсягами сукупних приватних і державних споживань, і виражається в грошових одиницях або у відсотках від ВВП. Він демонструє потенційно можливий обсяг національних внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Так, у середньому за країнами ШОС цей показник протягом 2000-2018 рр. знизився з 24,65% у 2000 р. до 19,88% у 2018 р. Найбільше значення валових внутрішніх заощаджень було в Китаї у 2010 р. – 51,71%, а найменше – в Таджикистані у тому ж 2010 р. – -22,27% (табл. 2.9).

Наступним показником, що характеризує тенденції розвитку країн ШОС, є обсяги валового нагромадження основного капіталу, що вимірює загальну вартість придбання виробниками основних фондів з вирахуванням вибуття основних засобів протягом звітного періоду, плюс деякі доповнення до вартості невиробничих активів (такі, як підземні багатства або значні поліпшення в кількості, якості або продуктивності землі), реалізованих виробничою діяльністю інституційних одиниць відповідних країн.

Таблиця 2.8

Динаміка та темпи зростання ВВП на душу населення країн ШОС, країн ЄС, світу та США*

Країна	ВВП на душу населення, дол. США								Темпи зростання, %							Середній темп зростання, %
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2001/2000	2005/2004	2010/2009	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2018/2017	
Китай	959,4	1053,1	1753,4	4550,5	8033,4	8078,8	8759,0	9770,8	1,10	1,16	1,19	1,05	1,01	1,08	1,12	1,14
Індія	443,3	451,6	714,9	1357,6	1605,6	1729,3	1981,5	2015,6	1,02	1,14	1,23	1,02	1,08	1,15	1,02	1,09
Казахстан	1229,0	1490,9	3771,3	9070,5	10510,8	7714,8	9030,3	9331,0	1,21	1,31	1,27	0,82	0,73	1,17	1,03	1,12
Киргизька Республіка	279,6	308,4	476,6	880,0	1121,1	1120,7	1242,8	1281,4	1,10	1,10	1,01	0,88	1,00	1,11	1,03	1,09
Пакистан	519,5	495,3	683,1	988,8	1356,7	1368,5	1466,8	1472,9	0,95	1,09	1,03	1,08	1,01	1,07	1,00	1,06
Російська Федерація	1771,6	2100,4	5323,5	10675,0	9313,8	8745,4	10750,6	11288,9	1,19	1,30	1,25	0,66	0,94	1,23	1,05	1,11
Таджикистан	138,4	171,0	340,6	749,6	929,1	802,5	806,0	826,6	1,24	1,09	1,11	0,84	0,86	1,00	1,03	1,10
Узбекистан	558,2	456,7	546,8	1377,1	2615,0	2567,8	1826,6	1532,4	0,82	1,18	1,20	1,27	1,30	1,12	1,14	1,06
США	36334,9	37133,2	44114,7	48466,8	56803,5	57904,2	59927,9	62641,0	1,02	1,06	1,05	1,04	1,01	0,97	1,03	1,03
ЄС	18250,3	18430,6	29120,3	33729,2	32265,1	32379,6	33864,2	36531,7	1,01	1,04	1,06	1,15	1,07	0,89	0,99	1,04
Світ	5491,6	5389,1	7287,2	9538,8	10217,5	10248,1	10769,0	11296,8	0,98	1,07	1,07	1,11	1,08	0,94	1,08	1,04

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Таблиця 2.9

Обсяги валових внутрішніх заощаджень в країнах ШОС, ЄС, світі та США, % від ВВП*

Країна	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Китай	36,51	38,17	45,84	51,71	47,19	45,96	46,74	н\д
Індія	24,30	24,08	32,26	34,27	30,56	30,36	29,99	29,34
Казахстан	26,04	28,67	38,89	43,81	34,65	33,82	37,24	н\д
Киргизька Республіка	14,27	17,70	-2,05	-2,72	-8,30	-0,23	0,79	0,76
Пакистан	15,98	15,94	15,21	9,97	9,26	8,67	6,78	5,51
Російська Федерація	38,72	34,18	33,19	29,79	29,91	28,63	29,25	33,25
Таджикистан	16,49	9,31	-3,14	-22,27	-10,92	-4,78	-0,22	н\д
Узбекистан	24,87	23,67	34,09	24,30	24,28	22,13	26,93	30,55
У середньому за країнами ШОС	24,65	23,97	24,28	21,11	19,58	20,57	22,19	19,88
США	20,02	18,70	17,85	15,32	18,18	17,54	17,62	н\д
У середньому за країнами ЄС	23,09	23,01	22,57	21,35	23,41	23,64	23,92	24,07
У середньому по світу	25,46	24,68	25,93	25,08	25,14	24,86	25,27	н\д

*Розраховано автором за матеріалами: [27, с. 254; 355]

Валове нагромадження основного капіталу може виражатися в грошових одиницях або у відсотках від ВВП. Так, найбільше значення валових внутрішніх заощаджень було в Китаї у 2010 р. – 47,72%, а найменше – у тому ж 2010 р. у Пакистані (15,8%) (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Обсяги валового нагромадження основного капіталу в країнах ШОС, ЄС, світі та США, % від ВВП*

Країни	Роки								У середньому за 2000-2018
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Китай	34,43	36,42	41,39	47,72	45,60	44,47	44,34	н\д	42,05
Індія	25,95	25,93	37,43	39,79	32,12	30,21	30,94	30,98	31,67
Казахстан	18,14	26,88	30,97	25,37	27,91	27,83	26,56	н\д	26,24
Киргизька Республіка	20,01	18,00	16,42	27,40	34,67	33,94	32,90	35,38	27,34
Пакистан	17,23	17,00	19,08	15,80	15,71	15,69	16,09	16,42	16,63
Російська Федерація	18,69	21,95	20,08	22,62	22,39	23,53	24,09	22,73	22,01
Таджикистан	9,41	16,38	11,65	23,85	28,87	31,12	27,19	..	21,21
Узбекистан	19,60	21,10	28,00	20,18	26,06	26,37	29,47	40,18	26,37
США	23,68	22,18	23,38	18,74	21,04	20,32	20,59	н\д	21,42
Європейський Союз	22,87	22,27	21,69	20,38	20,07	20,22	20,49	21,08	21,13
Світ	24,49	23,97	23,38	23,85	24,71	24,96	25,45	25,84	25,69

*Розраховано автором за матеріалами: [32, с. 82; 355]

Аналіз темпів зростання обсягів валового нагромадження основного капіталу показує, що у більшості країн-членів ШОС у 2017 р. цей показник перевищував світові середні значення. Так, у найуспішнішому в цьому відношенні 2010 р. у середньому по світу його приріст складав 10,16%, в той час, як в Індії він досяг 14,08%, у Китаї й 16,58%, а в РФ – 28,5%. У цілому ж, цей показник у країнах ШОС протягом всього періоду існування цього об'єднання тримається на досить високому рівні, що характеризує позитивну динаміку та зміцнення його економічного потенціалу (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Темпи зростання обсягів валового нагромадження основного капіталу в країнах ШОС, ЄС, світі та США, %*

Країни	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Китай	7,59	21,47	10,69	16,58	6,29	6,36	4,89	н\д
Індія	-5,53	4,57	16,25	14,08	4,73	3,60	10,36	9,43
Казахстан	10,70	40,50	35,00	2,00	5,50	2,50	2,30	н\д
Киргизька Республіка	22,14	-5,60	13,68	-5,16	-2,30	8,09	6,86	11,33
Пакистан	5,12	4,28	12,77	-6,53	14,55	7,27	9,55	5,67
Російська Федерація	75,20	16,70	9,50	28,50	-11,76	-1,22	6,04	0,78
Таджикистан	-41,19	12,28	-43,28	5,90	н\д
Узбекистан	0,90	4,00	7,00	9,20	9,40	4,10	19,40	18,10
США	6,10	-3,99	5,61	10,46	4,41	-0,93	4,00	..
У середньому за країнами ЄС	5,15	0,66	2,42	5,24	5,33	3,17	2,71	4,19
У середньому по світу	4,41	-2,08	4,51	10,16	3,43	1,89	4,22	..

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Динаміка взаємної торгівлі країн ШОС є однією з найважливіших детермінант, що характеризують економічний розвиток інтеграційного об'єднання. Внутрішня регіональна (взаємна) торгівля – це внутрішній експорт усіх країн-членів ШОС, що вимірюється за формулою:

$$X_{Intro}^n = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{n-1} X_i^j, \quad (2.1) [92]$$

де X_{Intro}^n – внутрішній експорт ШОС; X_i^j – експорт країни i всередині ШОС, тобто в інші країни j даного об'єднання ($i \neq j$).

На відміну від внутрішньої регіональної торгівлі, зовнішня регіональна торгівля – це зовнішній експорт країн ШОС, який розраховується як різниця між сукупним експортом держав-учасників інтеграційного об'єднання і внутрішнім експортом регіону за формулою:

$$X_{Extro}^n = \sum_{i=1}^n X_i^{World} - X_{Intro}^n, \quad (2.2)[92]$$

де X_{Extro}^n – зовнішній експорт ШОС; X_i^{World} – сукупний експорт кожної країни ШОС, включаючи торгівлю всередині об'єднання та за його межами.

Виходячи зі статистичних даних за весь період існування ШОС, за формулами (1) та (2) було розраховано показники внутрішньої та зовнішньої регіональної торгівлі. Отримані результати наведені в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

**Динаміка внутрішньої та зовнішньої регіональної торгівлі країн ШОС,
млрд дол. США***

Країна	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	22174	25467	56755	122000	150000	159000	187000
Казахстан	2959	3245	10873	21201	20165	18850	24932
Киргизька Республіка	354	321	1545	5696	6190	7125	7475
Росію	5131	5415	17573	35854	40526	42068	49016
Таджикистан	325	146	561	2331	3007	2847	2527
Узбекистан	669	769	1412	4013	5508	5072	6932
Індія	2689	3053	11323	46491	63098	64540	74698
Пакистан	741	879	3679	7102	16565	19002	20334
Внутрішня торгівля країн ШОС	31611	35363	88718	191095	225396	234963	372913
Зовнішня торгівля країн ШОС	236367	252675	663281	1356227	1459553	1423727	2054091

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

На основі аналізу динаміки внутрішньої та зовнішньої торгівлі країн ШОС можливо визначити тенденцію поступового зростання їх торгівельного обороту протягом всього періоду існування ШОС (табл. 2.13).

Як показує аналіз темпів зростання внутрішньої та зовнішньої торгівлі країн ШОС, внутрішня торгівля зростає більш високими темпами (за весь період

існування ШОС у 11,8 разів), ніж зовнішня (за весь період існування ШОС у 8,69 разів), що свідчить про інтенсифікацію саме інтеграційного процесу.

Таблиця 2.13

Темпи зростання внутрішньої та зовнішньої регіональної торгівлі країн ШОС, %*

Показник	2001/ 2000	2005/ 2004	2010/ 2009	2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2000/ 2017
Темп зростання внутрішньої торгівлі країн ШОС	112	128	130	80	104	159	1180
Темп зростання зовнішньої торгівлі країн ШОС	107	120	136	82	98	144	869

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Аналіз динаміки загального експорту країн-членів ШОС також демонструє суттєве зростання їх сукупного експорту, але темпи зростання у різних країн є різними (табл. 2.14). Так, за весь період існування ШОС обсяги експорту Китаю зросли в 9,08 разів, Казахстану – у 5,48 разів, Російської Федерації – у 3,36 разів, а, наприклад, Таджикистану – лише у 1,52 разів.

Таблиця 2.14

Індекс вартості експорту країн-членів ШОС та США у порівнянні з 2000 р., %*

Країна	2000	2001	2005	2010	2010	2015	2016	2017
Китай	100,0	106,8	305,8	634,0	634,0	912,3	841,7	908,2
Індія	100,0	102,3	235,1	534,1	534,1	631,1	623,3	705,9
Казахстан	100,0	98,0	316,0	680,5	680,5	521,5	416,9	548,6
Киргизька Республіка	100,0	93,2	131,5	343,7	343,7	282,1	307,9	344,3
Пакистан	100,0	102,3	177,8	237,1	237,1	244,7	226,9	240,6
Російська Федерація	100,0	97,0	232,1	381,4	381,4	325,1	268,2	336,6
Таджикистан	100,0	82,8	115,8	152,3	152,3	113,5	114,5	152,6
Узбекистан	100,0	96,1	168,6	415,2	415,2	372,7	319,5	372,7
США	100,0	93,2	115,2	163,7	163,7	192,2	185,6	197,8

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Аналогічні висновки можливо зробити за результатами аналізу динаміки загального імпорту країн-членів ШОС, який також демонструє зростання сукупного імпорту, як у цілому по ШОС, так і за окремими країнами, але зростання є непропорційним (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

**Індекс вартості імпорту країн-членів ШОС та США
у порівнянні з 2000 р., %***

Країна	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	100	108,2	293,3	622,2	746,4	705,7	819,4
Індія	100	97,8	277,3	679,8	762,5	701,1	867,6
Казахстан	100	127,9	344,3	617,2	606,5	503,5	581,4
Киргизька Республіка	100	83,7	197,5	577,5	729,2	716,8	798,6
Пакистан	100	93,8	233,4	348,0	406,6	436,8	531,5
Російська Федерація	100	119,8	279,6	554,2	430,3	426,8	530,8
Таджикистан	100	101,9	197,0	393,6	509,0	449,0	411,1
Узбекистан	100	104,3	135,9	322,2	402,2	375,2	454,5
США	100	93,6	137,4	156,4	183,9	178,7	191,3

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Так, за весь період існування ШОС обсяги імпорту Китаю зросли у 8,19 разів, Казахстану – у 5,81 разів, Російської Федерації – у 5,3 разів, Таджикистану – у 4,11 разів. Важливо відмітити, що імпорт США протягом цього ж періоду збільшився лише в 1,91 разів.

На відміну від проектів, які розглядають регіональну торгівлю інтеграцію в контексті глобалізації, спеціальна програма Університету ООН з дослідження регіональної торгівлі використовує не тільки експорт, а зовнішньоторговельний оборот регіональної групи, що включає сукупність експорту та імпорту (UNU-CRIS, 2007a). Обсяги та темпи зростання зовнішньоторговельного обороту країн ШОС можуть бути використані для оцінювання взаємозалежності країн ШОС у міжнародній торгівлі (табл. 2.16).

Обсяг зовнішньоторговельного обороту країн-членів ШОС (табл. 2.17) розраховано за формулою:

$$IT_n = \sum_{i,b \in n, i \neq j}^n T_i^j \quad (2.3)[22]$$

де IT_n – внутрішній зовнішньоторговельний оборот ШОС; T_i^j – двостороння торгівля між країнами i та j в рамках ШОС.

Таблиця 2.16

Динаміка зовнішньоторговельного обороту країн ШОС, млн дол. США*

Країна	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	24620305,44	28381100	71470053,95	166072491,3	195893442,2	283496763,8	334013106,6
Казахстан	6383350,643	6538159	17638794,66	37016289,17	32620905,11	29546880,93	39294395,34
Киргизька	673067,192	552216,8	1961843,44	6393419,14	6699032,75	7720964,639	8256926,291
Російська Федерація	13788367,11	16953344	41371315,25	72788633,27	88571118,64	86616411,92	105802794,5
Таджикистан	756928,376	318912	687137,582	2559218,551	3342144,668	3156332,137	2947659,595
Узбекистан	1794337,17	1770248	3336607,749	7814267,075	8334618,346	8193833,736	10526482,1
Індія	4959577,938	5622750	22007714,77	59349843,43	78707070,62	80315138,25	95599565,99
Пакистан	773068,788	931307,2	3737971,234	7145287,78	16712441,89	19063858,52	20414047,24
Країни ШОС, всього	48016355,93	54513980	136465752,6	292644318,5	335461261,7	418731187,2	516854977,6

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Таблиця 2.17

Темпи зростання зовнішньоторговельного обороту країн ШОС, %*

Країна	2001/2000	2005/2004	2010/2009	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2017/2001
Китай	1,15	1,27	1,37	0,82	1,45	1,18	11,77
Казахстан	1,02	1,02	1,32	1,27	0,68	0,91	1,33
Киргизька	0,82	0,82	1,35	0,84	0,81	1,15	1,07
Росія	1,23	1,33	1,28	0,72	0,98	1,22	6,24
Таджикистан	0,42	0,42	1,35	1,06	0,79	0,94	0,93
Узбекистан	0,99	0,99	1,33	1,20	0,77	0,98	1,28
Індія	1,13	1,30	1,36	0,99	1,02	1,19	17,00
Пакистан	1,20	1,37	1,23	1,24	1,14	1,07	21,92
Країни ШОС, всього	1,14	1,14	1,30	1,31	0,78	1,25	1,47

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Ще одним важливим показником, що характеризує економічний розвиток інтеграційного об'єднання, є сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг, яке розраховується як різниця між експортом та імпортом товарів і послуг як відсоток від ВВП. Дані, наведені у табл. 2.18, демонструють позитивне значення сальдо зовнішньоторговельного балансу Китаю, Російської Федерації, Таджикистану та Киргизької Республіки за весь період існування ШОС, тоді як у інших країн ШОС значення показника змінювалося.

В Китаї максимальне значення сальдо зовнішнього балансу товарів і послуг у відсотках від ВВП було зафіксовано у 2007 р. – 8,68%, а мінімальне у

2018 – 0,78%; в Казахстані: максимальне у 2008 р. – 19,99%, а мінімальне у 2001 р. – -1,06%; в Киргизькій республіці: максимальне у 2012 р. – 50,87% , а мінімальне у 2001 р. – -0,3%; у Російській Федерації: максимальне у 2000 р. – 20,03%, а мінімальне у 2017 р. – 5,34%; у Таджикистані: максимальне – у 2000 р. – -1,85%, а мінімальне у 2007 р. – -53,8 %; в Узбекистані: максимальне у 2005 р. – 6,09%, а мінімальне у 2018 р. – -9,63%.

Таблиця 2.18

Динаміка сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг країн ШОС, ЄС, США та світу, % від ВВП*

Країна	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Китай	2,38	2,10	5,45	3,65	3,26	2,29	1,78	0,78
Індія	-0,91	-0,88	-2,79	-4,45	-2,30	-1,77	-3,21	-3,73
Казахстан	7,51	-1,06	8,63	14,35	3,98	3,38	8,09	..
Киргизька Республіка	-5,74	-0,30	-18,47	-30,12	-40,58	-34,17	-32,11	-35,66
Пакистан	-1,25	-1,05	-3,87	-5,84	-6,45	-7,01	-9,32	-10,91
Російська Федерація	20,03	12,68	13,69	8,08	8,06	5,17	5,34	9,97
Таджикистан	-1,85	-10,38	-18,51	-43,61	-31,75	-29,10	-25,20	..
Узбекистан	5,27	2,57	6,09	3,23	0,22	0,01	-2,08	-9,63
США	-3,66	-3,48	-5,53	-3,43	-2,86	-2,78	-2,97	..
Європейський Союз	0,24	0,75	0,89	0,98	3,33	3,41	3,43	2,99
Світ	0,93	0,65	1,05	0,76	0,76	0,83	0,87	..

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

На другому етапі оцінки розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах здійснюється визначення глибини інтеграційних процесів у ШОС в динаміці та розраховуються наступні показники: частка ШОС в світовому валовому продукті, частка торгівлі країн ШОС у світовій торгівлі, експортна та імпортна частки ШОС у світі, показник значущості взаємних потоків (ТІ) країн-членів ШОС, сукупна частка внутрішньої торгівлі, індекси інтенсивності регіональної та інтенсивності внутрішньої торгівлі ШОС, індекс Грубеля-Ллойда.

Показниками, що характеризують масштаб економіки регіонального об'єднання, виступає регіональний ВВП як сукупність ВВП країн-членів і частка ШОС у світовому ВВП. Відносний показник економічного масштабу країн ШОС є часткою світового ВВП:

$$\Delta BVP_{\text{ШОС}} = \frac{BVP_{\text{ШОС}}}{BVP_{\text{світ}}} \cdot 100 \quad (2.4)[22]$$

де $\Delta BVP_{\text{ШОС}}$ – частка ВВП країн ШОС у світовому ВВП; $BVP_{\text{ШОС}}$ – ВВП країн ШОС; $BVP_{\text{світ}}$ – світовий ВВП.

Результати розрахунку частки країн ШОС у світовому ВВП у порівнянні з аналогічними показниками країн ЄС та США наведені в табл. 2.19.

Таблиця 2.19

Частка країн ШОС у світовому ВВП у порівнянні з аналогічними показниками країн ЄС та США, %*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Частка країн ШОС у світовому ВВП	4,48	5,04	6,59	11,83	16,88	16,63	20,91	21,61
Частка країн ЄС у світовому ВВП	26,53	27,00	30,43	25,76	21,93	21,75	21,44	21,85
Частка США у світовому ВВП	30,53	31,70	27,47	22,70	24,29	24,58	24,09	23,89

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

На підставі проведених розрахунків можна відмітити суттєве зростання частки країн ШОС у світовому ВВП. Так, якщо в 2000 р. вона дорівнювала лише 4,48%, то у 2010 р. – вже 11,83%, а у 2018 р. – 21,61% і практично зрівнялася з часткою країн ЄС (21,85%) та США (23,89%).

Крім того, помітно зростає частка країн ШОС у чисельності населення світу (табл. 2.20), що була розрахована за формулою:

$$\Delta H_{\text{ШОС}} = \frac{H_{\text{ШОС}}}{H_{\text{світ}}} \cdot 100 \quad (2.5)[22]$$

де $\Delta H_{\text{ШОС}}$ – частка населення країн ШОС у світовій чисельності населення; $H_{\text{ШОС}}$ – населення країн ШОС; $H_{\text{світ}}$ – населення світу.

Так, після включення у 2017 р. до організації Індії та Пакистану в країнах ШОС проживає більше ніж 51% населення світу.

Таблиця 2.20

Частка країн ШОС, ЄС та США у чисельності населення світу, %*

	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Частка населення ШОС в світі, %	23,87	23,99	24,48	25,20	25,79	25,97	51,47	51,72
Частка населення США в світі, %	4,61	4,66	4,84	5,05	5,25	5,28	5,31	5,35
Частка населення ЄС в світі, %	7,98	8,00	8,11	8,24	8,34	8,36	8,37	8,39

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Крім абсолютних показників, що характеризують обсяги внутрішньої і зовнішньої торгівлі країн ШОС розраховуються й відносні показники, що характеризують ступень розвитку інтеграційних процесів: частку регіональної торгівлі у світовій торгівлі та експортну частку регіону. Частка регіональної торгівлі ШОС у світовій торгівлі визначається як відношення внутрішнього експорту (імпорту) країн ШОС до світового експорту (імпорту):

$$\Delta X_{Intro}^n = \frac{X_{Intro}^n}{X_{World}} \quad (2.6)[22]$$

Частка експорту країн ШОС у світовій торгівлі зростає на відрізках: з 2000 р. до 2008 р., з 2010 р. до 2013 і протягом двох останніх років. У 2009 р. та 2016 р. темпи зростання експорту країн ШОС були нижчими у порівнянні зі світовим експортом (рис. 2.7).

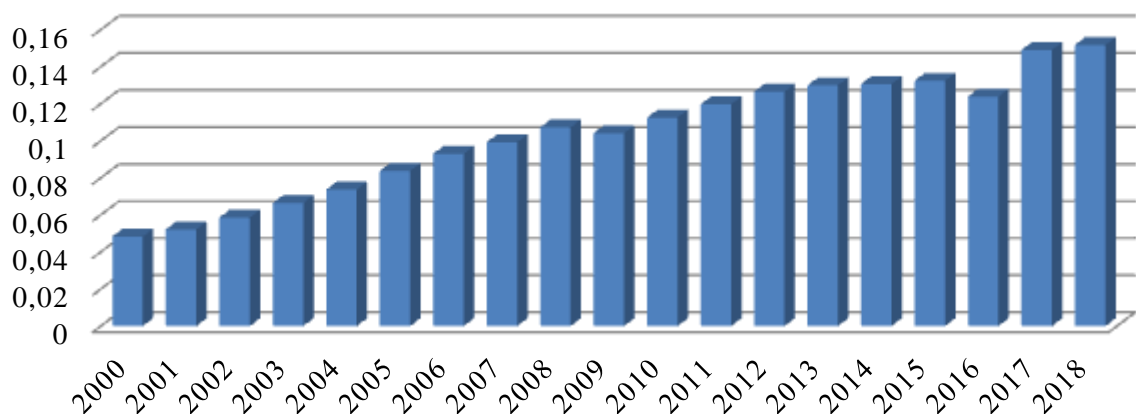

Рис. 2.7. Динаміка частки експорту країн ШОС у світовій торгівлі, %*

*Побудовано автором за матеріалами: [355]

Частка регіонального імпорту країн ШОС у світовій торгівлі зростає з 2000 р до 2013 р. і протягом 2017–2018 рр. (після вступу Індії та Пакистану), і знижується протягом 2015–2016 р, коли темпи зростання імпорту країн ШОС були нижчими у порівнянні зі світовим імпортом (рис. 2.8).

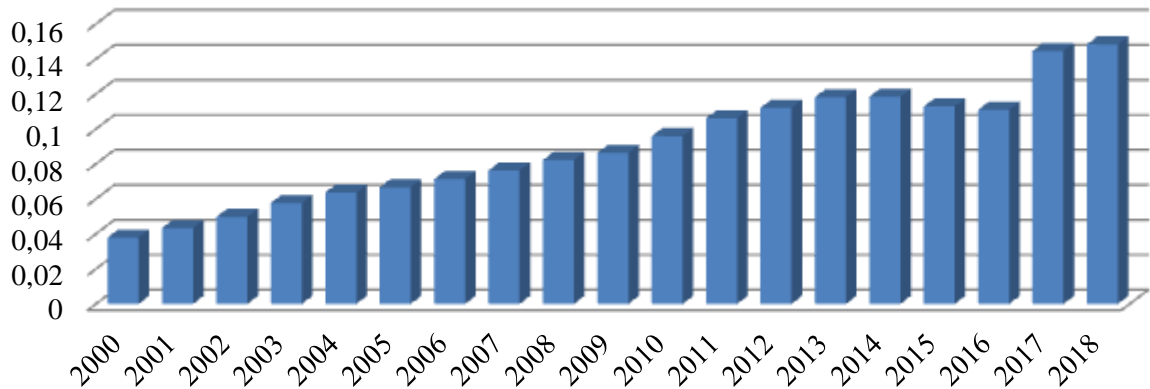

Рис. 2.8. Частка частки імпорту країн ШОС у світовій торгівлі, %*

*Побудовано автором за матеріалами: [355]

Аналогічно здійснюється розрахунок частки внутрішнього та зовнішнього експорту ШОС у світовій торгівлі (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Динаміка частки експорту, внутрішнього та зовнішнього експорту ШОС у світовій торгівлі*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Частка експорту ШОС у світовій торгівлі	0,048	0,052	0,084	0,113	0,132	0,124	0,149
Частка внутрішнього експорту ШОС у світовій торгівлі	0,018	0,019	0,032	0,041	0,064	0,056	0,060
Частка зовнішнього експорту ШОС у світовій торгівлі	0,030	0,033	0,051	0,072	0,069	0,068	0,089

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Отже, частка експорту ШОС постійно збільшується у світовій торгівлі як за рахунок частки внутрішнього, так і зовнішнього експорту, але збільшення частки зовнішнього експорту відбувається скоріше, що характеризує відкритість ШОС до співробітництва з іншими країнами світу.

Наявність або відсутність позитивної інтеграційної динаміки визначається посиленням або ослабленням взаємних зв'язків між економіками, що характеризується, у тому числі й часткою прямих іноземних інвестицій (ПІІ) країн ШОС у світових іноземних інвестиціях (рис. 2.9), що визначається за формулою:

$$TI = \frac{I^{ШОС}}{I^{World}} \quad (2.7)[92]$$

де $I^{ШОС}$ – прями іноземні інвестиції з країн ШОС; I^{World} – загальний обсяг ПІІ у світі.

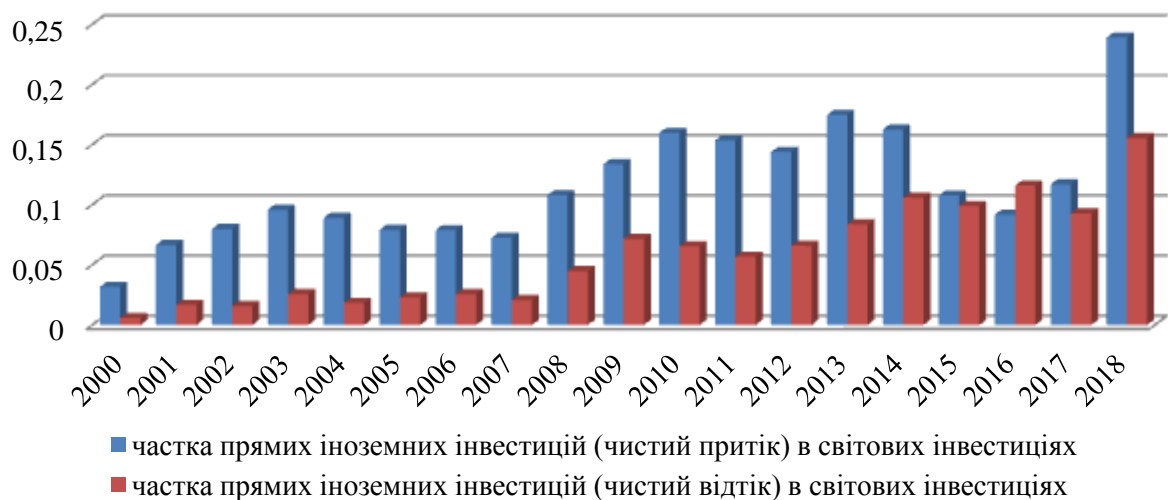

Рис. 2.9. Динаміка частки прямих іноземних інвестицій країн ШОС у загальному обсязі світових ПІІ*

*Побудовано автором за матеріалами: [355]

При загальній тенденції зростання частки ПІІ країн ШОС у сукупних світових інвестиціях частка їх притоку до країн ШОС була значно більшою за частку відтоку протягом майже всього періоду існування ШОС (крім 2016 р.), що демонструє зацікавленість іноземних інвесторів економічними процесами в цих країнах і є позитивною тенденцією.

Розрахунок показника значущості взаємних потоків зазвичай доповнюється показником відкритості економіки в торгівлі товарами (ТВ) (табл. 2.22), який розраховується як частка їхнього експорту та імпорту у ВВП:

$$TO = \frac{X^{ШОС} + M^{ШОС}}{ВВП_{ШОС}} \quad (2.8)[92]$$

де $X^{ШОС}$ – експорт товарів до країн ШОС; $M^{ШОС}$ – імпорт товарів з країн ШОС; $ВВП_{ШОС}$ – ВВП країн ШОС.

Таблиця 2.22

Динаміка показника відкритості економіки в торгівлі товарами ШОС*

Країна	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	0,020	0,021	0,031	0,027	0,018	0,025	0,028
Індія	-	-	-	-	-	-	0,015
Казахстан	0,037	0,025	0,034	0,043	0,036	0,056	0,051
Киргизька Республіка	10,067	11,116	16,816	15,182	13,263	12,713	13,735
Пакистан	-	-	-	-	-	-	0,010
Російська Федерація	0,007	0,006	0,004	0,005	0,006	0,006	0,007
Таджикистан	5,763	5,203	9,518	12,291	10,021	11,552	13,356
Узбекистан	0,056	0,082	0,261	0,182	0,204	0,233	0,345
Разом ШОС	0,032	0,032	0,044	0,037	0,026	0,033	0,036

*Розраховано автором за матеріалами: [355]

Зростання цього показника означає підвищення впливу взаємних потоків на економіку країн ШОС, що означає поліпшення інтеграційних зв'язків. При цьому, цей показник відрізняється за країнами. Так, для Киргизької Республіки та Таджикистану інтеграційні зв'язки з країнами ШОС дуже важливі, тоді як для Китаю, РФ, Узбекистану та Казахстану, ці зв'язки не дуже значущі.

Розрахуємо також частку внутрішнього зовнішньоторговельного обороту в сукупному зовнішньоторговельному обороту країн ШОС:

$$ITS_n = \frac{IT_n}{T_n} \cdot 100 \quad (2.9)[22]$$

де IT_n – внутрішній зовнішньоторговельний оборот; T_n – сукупний зовнішньоторговельний оборот ШОС.

Зовнішньоторговельний оборот розраховується окремо за імпортом, експортом та їх сукупністю. Сукупна частка внутрішньої торгівлі – це показник, що характеризує частку внутрішнього експорту та імпорту регіону в його

сукупному зовнішньоторговельному обороті. Середньоарифметична частка внутрішньої торгівлі також є відносним показником внутрішньої регіональної торгівлі (торгівлі ШОС), але розраховується як середня арифметична величина показників внутрішньої регіональної торгівлі кожної держави-учасниці. Порівняння цих двох показників дозволяє оцінити ступінь однорідності регіональної групи. Перевищення другого показника над першим вказує на неоднорідність торгового блоку, пов'язану з присутністю великого учасника.

Так, якщо оцінювати тільки експортні операції (табл. 2.23), то сукупна частка взаємної торгівлі суттєво нижче середньої частки внутрішньої торгівлі (за експортом) країн-членів ШОС, що пов'язано зі значною часткою Китаю. Аналогічна ситуація склалася і щодо імпорту (табл. 2.24), і щодо сукупного зовнішньоторговельного обороту (табл. 2.25).

Таблиця 2.23

Сукупна (агрегована) частка взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті за експортом*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Сукупна частка взаємної торгівлі країн ШОС в сукупному зовнішньоторговельному обороті	11,8	12,3	11,8	12,4	13,4	14,2	15,4
Частка внутрішньої торгівлі Китаю	10,2	11,3	9,5	9,6	10,3	11,1	11,3
Частка внутрішньої торгівлі Казахстану	59,0	56,1	59,1	62,4	63,3	65,2	69,7
Частка внутрішньої торгівлі Киргизької республіки	61,8	62,3	76,6	86,1	85,9	89,1	86,8
Частка внутрішньої торгівлі Росії	12,0	10,2	13,7	15,9	22,4	23,6	22,3
Частка внутрішньої торгівлі Таджикистану	55,6	40,1	48,6	69,3	76,6	78,0	72,1
Частка внутрішньої торгівлі Узбекистану	32,1	33,0	41,2	47,8	50,2	50,1	55,1
Частка внутрішньої торгівлі країн ШОС у середньому	38,4	35,5	41,4	48,5	51,5	52,9	52,9

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Так, визначається позитивна тенденція збільшення агрегованої частки взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті за експортом: у 2000 р. вона складала 11,8%, а у 2017 р. – 15,4%. За окремими країнами цей показник також зростає. Найбільшу залежність від

внутрішнього експорту має Киргизька республіка, до 86,8% експорту якої у 2017 р. надходило до країн ШОС. Високу залежність від внутрішніх експортних операцій мали у 2017 р. також Таджикистан (72,1%), Казахстан (69,7%) та Узбекистан (55,1%).

Таблиця 2.24

Сукупна (агрегована) частка взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті за імпортом*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Сукупна частка взаємної торгівлі країн ШОС в сукупному зовнішньоторговельному обороті	2,5	3,0	2,9	3,5	3,3	6,1	6,4
Частка внутрішньої торгівлі Китаю	0,6	0,7	1,4	2,2	1,8	5,3	5,5
Частка внутрішньої торгівлі Казахстану	36,1	37,2	27,3	31,5	31,7	32,9	32,3
Частка внутрішньої торгівлі Киргизької республіки	63,3	58,9	66,8	52,7	39,2	63,9	50,2
Частка внутрішньої торгівлі Росії	7,7	10,8	9,0	8,6	13,4	14,6	15,2
Частка внутрішньої торгівлі Таджикистану	62,8	36,3	13,2	20,4	34,5	36,5	39,1
Частка внутрішньої торгівлі Узбекистану	42,4	37,7	47,1	54,2	41,1	38,2	37,2
Частка внутрішньої торгівлі країн ШОС у середньому	35,5	30,3	27,5	28,3	26,9	31,9	29,9

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Визначається позитивна тенденція збільшення агрегованої частки взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті і за імпортом: у 2000 р. вона складала 2,5%, а у 2017 р. – 6,4%. У 2017 р. це відбулося передусім за рахунок збільшення імпорту Китаю (до 5,5%) та Російської Федерації (до 15,2%). Залежність від внутрішніх імпортних операцій інших країн поступово знижується.

Щодо агрегованої частки взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті, то вона також збільшується: у 2000 р. вона складала 5,96%, а у 2017 р. – 10,52%. Найбільшу залежність від внутрішніх торгівельних операцій у 2017 р. мали Киргизька республіка (81,22%), Таджикистан (64,36%), Казахстан (48,94%) та Узбекистан (47,32%).

Таблиця 2.25

Сукупна (агрегована) частка взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Сукупна частка взаємної торгівлі країн ШОС в сукупному зовнішньоторговельному обороті	5,96	6,55	6,42	7,28	7,20	9,63	10,52
Частка внутрішньої торгівлі Китаю	3,91	4,36	4,26	5,11	4,88	7,51	7,68
Частка внутрішньої торгівлі Казахстану	44,00	44,63	40,82	43,97	45,83	48,12	48,94
Частка внутрішньої торгівлі Киргизької республіки	62,49	60,83	74,28	80,52	78,78	86,47	81,22
Частка внутрішньої торгівлі Росії	8,88	10,60	10,58	11,11	16,39	17,94	17,84
Частка внутрішньої торгівлі Таджикистану	59,45	37,94	32,55	57,11	68,23	70,18	64,36
Частка внутрішньої торгівлі Узбекистану	37,91	35,51	44,39	50,72	46,69	44,77	47,32
Частка внутрішньої торгівлі країн ШОС у середньому	36,11	32,31	34,48	41,42	43,47	45,83	44,56

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Важливим для характеристики ступеню інтеграційних процесів у ШОС є розрахунок показника, запропонованого у доповіді UNCTAD – індексу інтенсивності регіональної торгівлі, що зіставляє частку регіональної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті, з одного боку, і частку країн ШОС у світовій торгівлі, з іншого:

$$RTI = \frac{(X_{AA} + M_{AA}) / (X_A + M_A)}{(X_A + M_A) / (X_W + M_W - (X_A + M_A))} \quad (2.10)[92]$$

де RTI – індекс інтенсивності регіональної торгівлі; X_{AA} і M_{AA} – регіональний експорт і імпорт регіону А; X_A і M_A – сукупний експорт та імпорт регіону А; X_W і M_W – світовий експорт і імпорт.

Індекс приймає значення більше одиниці в тому випадку, якщо країни регіональної групи торгують одна з одною з такою ж інтенсивністю, що і з іншими країнами світу. Перевищення порогового значення вказує на наявність «географічного крену», тобто регіональних переваг, які

пояснюються географічною близькістю, нижчими транзакційними витратами, історичними та культурними зв'язками тощо.

Динаміка індексу інтенсивності регіональної торгівлі країн ШОС наведена на рис. 2.10.

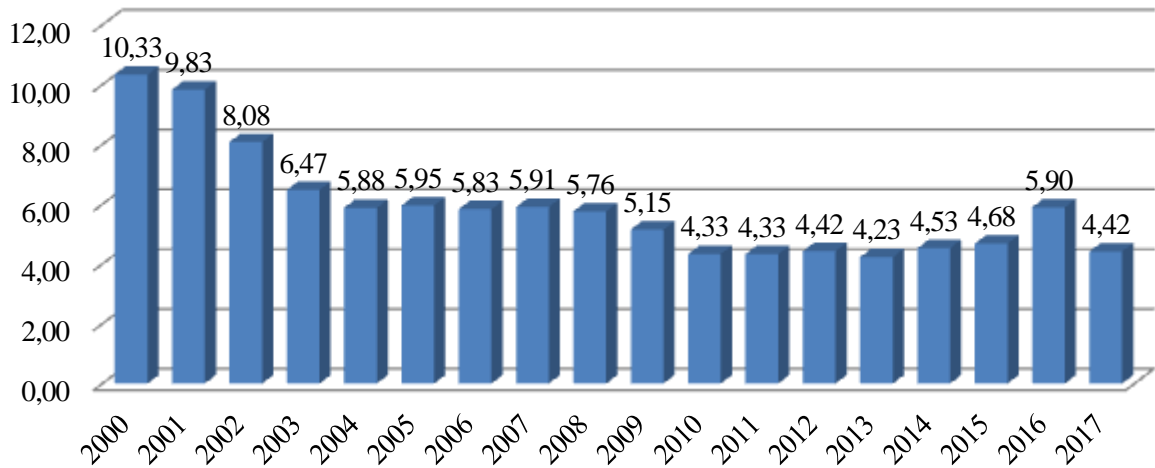

Рис. 2.10. Динаміка індексу інтенсивності регіональної торгівлі країн ШОС*

*Розраховано автором за матеріалами: [355, 349]

Так, інтенсивність регіональної торгівлі країн ШОС більша, ніж з іншими країнами світу, але зниження цього показника у динаміці дає підставу зробити висновок, що країни-члени ШОС збільшують інтенсивність зовнішньої торгівлі.

Індекс інтенсивності внутрішньої торгівлі регіону розраховується як зіставлення частки внутрішнього зовнішньоторговельного обороту країн ШОС до його частки у загальному світовому товарообігу:

$$ITII_n = \frac{\frac{IT_n}{T_n}}{\frac{T_n}{T_{world}}} \quad (2.11)[22]$$

де $ITII_n$ – індекс інтенсивності внутрішньої торгівлі регіону; IT_n – внутрішній зовнішньоторговельний оборот регіону; T_n – сукупний зовнішньоторговельний оборот регіону; T_{world} – світовий товарообіг.

Динаміка індексу інтенсивності внутрішньої торгівлі ШОС наведена на рис. 2.11.

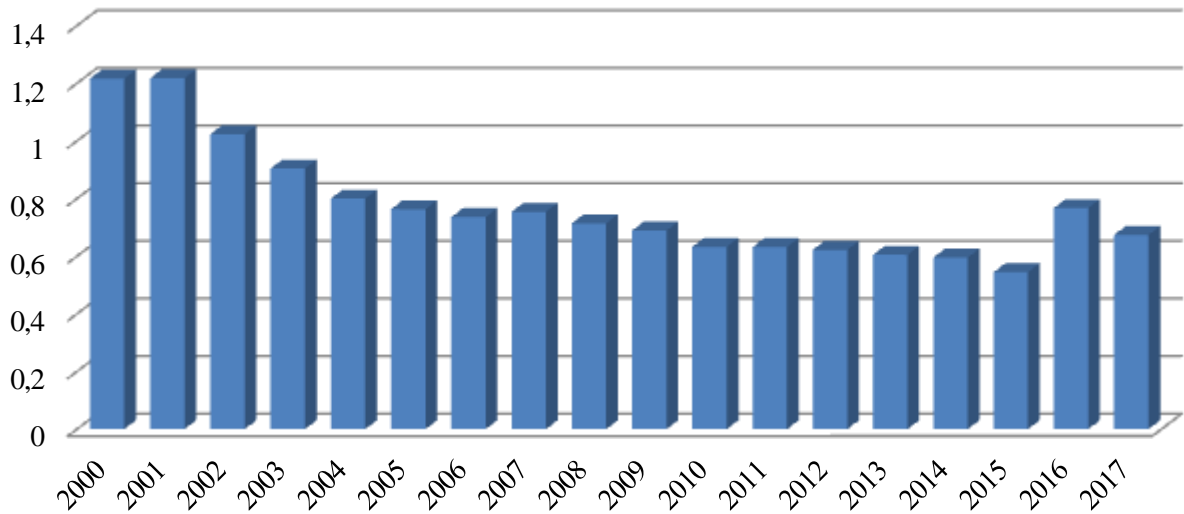

Рис. 2.11. Динаміка індексу інтенсивності внутрішньої торгівлі країн ШОС*

*Розраховано автором за матеріалами: [355, 349]

Значення показника рівне нулю вказує на відсутність внутрішньої торгівлі; рівне 1 – на географічну нейтральність; більше 1 – на більшу значущість внутрішньої торгівлі, ніж торгівлі з рештою світу. Максимальне значення показника означає, що вся торгівля має внутрішній характер, і воно зростає зі зменшенням сукупного зовнішньоторговельного обороту інтеграційного об'єднання.

Для країн ШОС у цілому характерно високе значення цього показника в началі становлення об'єднання (у 2001 р. – 1,2), що вказує на велику роль взаємної торгівлі й високий рівень торговельної інтеграції, але його значення поступово знижується – протягом 2002–2007 рр. торгівельна діяльність країн ШОС була географічно-нейтральною, а з 2007 р. починають переважати зовнішньоторговельні потоки з іншими країнами світу (за рахунок Китаю).

Ще однією важливою характеристикою інтеграційних зв'язків всередині об'єднання є аналіз його міжсекторальної та внутрішньосекторальної торгівлі, що демонструє рівень кооперації між окремими секторами в державах-

учасницях ШОС – індекс Грубеля-Ллойда. Для країни в цілому рівень внутрішньогалузевої торгівлі (країна i з країною j) агрегується за секторами економіки. Для оцінки рівня внутрішньогалузевої торгівлі розраховується індекс Грубеля-Ллойда за формулою:

$$GL_{i-j} = 1 - \frac{\sum_n |X_{i-j,a} - M_{i-j,a}|}{\sum_n X_{i-j,a} + M_{i-j,a}} \quad (2.12)[92]$$

де $X_{i-j,a}$ – експорт країни i в країну j товарів галузі a ; $M_{i-j,a}$ – імпорт з країни i в країну j товарів галузі a .

Індекс може набувати значення від 0 до 1: чим ближче значення індексу до 1, тим більшу роль у торгівлі між країнами відіграє внутрішньогалузева торгівля. Якщо індекс дорівнює 1 – торгівля між країнами є повністю внутрішньогалузевою ($X_n = M_n$); якщо індекс дорівнює 0 – торгівля між країнами повністю міжгалузева ($X_n = 0$, або $M_n = 0$)

Аналіз міжсекторальної та внутрішньосекторальної торгівлі країн ШОС за даними зовнішньоторговельної статистики 2017 р. наведено в табл. 2.26.

Таблиця 2.26

Аналіз міжсекторальної та внутрішньосекторальної торгівлі країн ШОС, 2017 р.*

	Китай	Індія	Казахстан	Киргизстан	Пакистан	Росія	Таджикистан	Узбекистан	Разом країни ШОС
Китай	0	0,293361	0,875344	0,125166	0,178561	0,894221	0,322791	0,765569	0,879158
Індія	0,293361	0	0,231538	0,764836	0,329661	0,631839	0,728323	0,936816	0,091811
Казахстан	0,875344	0,231538	0	0,66505	0,195389	0,570933	0,554752	0,756845	0,731016
Киргизстан	0,125166	0,764836	0,66505	0	0,22467	0,289811	0,687123	0,921469	0,189467
Пакистан	0,178561	0,329661	0,195389	0,22467	0	0,020494	0,029755	0,244094	0,007854
Росія	0,894221	0,631839	0,570933	0,289811	0,020494	0	0,283364	0,632417	0,926547
Таджикистан	0,322791	0,728323	0,554752	0,687123	0,029755	0,283364	0	0	0,285346
Узбекистан	0,765569	0,936816	0,756845	0,921469	0,244094	0,632417	0	0	0,682856
Разом країни ШОС	0,879158	0,091811	0,731016	0,189467	0,007854	0,926547	0,285346	0,682856	0

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Для ШОС у цілому рівень внутрішньогалузевої торгівлі розраховується на підставі агрегації країнових індексів Грубіля-Ллойда за формулою:

$$GL_{ШОС} = 1 - \frac{\sum_i \sum_j \sum_a |X_{i-j,a} - M_{i-j,a}|}{\sum_i \sum_j \sum_a X_{i-j,a} + M_{i-j,a}}. \quad (2.13)[92]$$

Динаміка індексів внутрішньосекторальної торгівлі країн ШОС наведена на рис. 2.12.

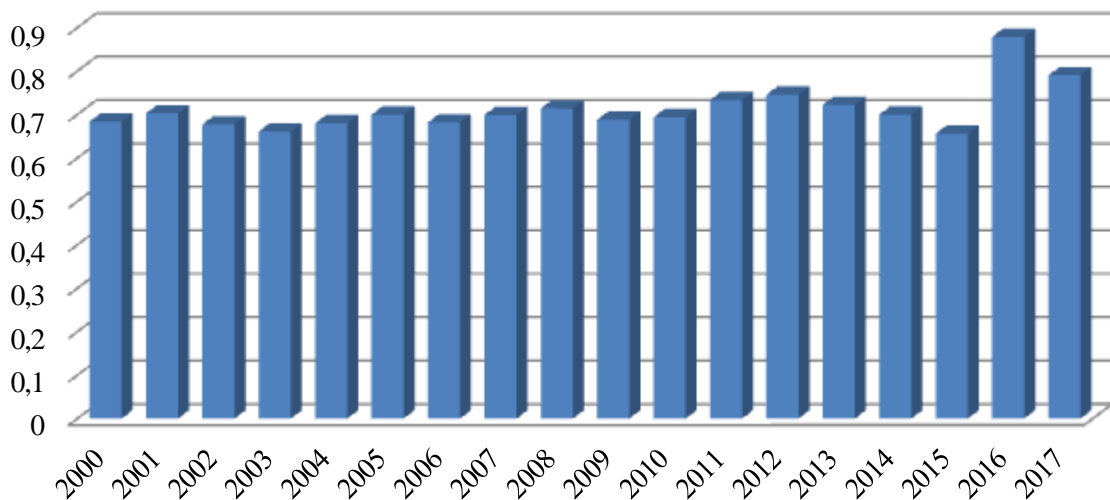

Рис. 2.12. Динаміка індексів внутрішньосекторальної торгівлі (Грубеля-Ллойда) країн ШОС*

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Таким чином, внутрішньосекторальна торгівля в країнах ШОС є дуже інтенсивною, що вказує на відсутність галузевої спеціалізації країн ШОС.

На третьому етапі оцінки розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах здійснюється оцінка економічної та секторальної конвергенції за допомогою розрахунку середньоквадратичного відхилення та квадратичного коефіцієнту варіації за основними показниками інтеграційних процесів.

Динаміка інтеграційних зв'язків, обумовлена тимчасовою динамікою показників відкритості економіки в торгівлі товарами, індексу внутрішньої торгівлі, вказує напрямок інтеграції для кожного учасника інтеграційного об'єднання. При цьому ці показники, що розраховуються для кожного

учасника, не обов'язково характеризують загальну спрямованість інтеграції в ШОС. Різностямована динаміка показників може бути як тимчасовим явищем, так і постійним відхиленням.

Для опису узгодженості руху використовується набір показників, що вимірюють тісноту зв'язків або варіацію (міру розкиду). Це коефіцієнти варіації, побудовані на середньому лінійному відхиленні і середньоквадратичному відхиленні. Середньоквадратичне відхилення – квадратний корінь з дисперсії, який визначається за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x - \bar{x})^2}{n}} \quad (2.14)[92]$$

де x – значення досліджуваного показника для кожної країни; \bar{x} – середнє значення досліджуваного показника, що характеризує ступень інтеграційних процесів; n – кількість значень показника (тривалість часу).

Середньоквадратичне відхилення характеризує міру розкиду значень показників інтеграції. Зазвичай, чим більше розкид – тим менше узгоджена динаміка показників, тобто низький рівень конвергенції в об'єднанні. При цьому, середньоквадратичне відхилення не завжди є інформативним. У ситуації, коли середнє значення показників зростає швидше розкиду – траєкторії показників сходяться, тому що розкид на тлі зростання середнього рівня показників стає відносно меншим. Для урахування даного ефекту використовуються квадратичний коефіцієнт варіації (V), який визначається як відношення середнього відхилення до середнього значення інтеграційного показника:

$$V = \sqrt{\frac{\sum (x - \bar{x})^2}{n}} / \bar{x} \quad (2.15)[92]$$

Здійснимо оцінювання економічної та секторальної конвергенції через розрахунок середньоквадратичного відхилення та квадратичного коефіцієнту варіації показнику, що характеризує частку внутрішньої торгівлі країн ШОС у динаміці (на підставі показників, що наведені в табл. 2.25). Результати розрахунку наведені в табл. 2.27.

Таблиця 2.27

Оцінка конвергенції країн ШОС на основі частки внутрішньої торгівлі*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Середньоквадратичне відхилення	25,99	22,36	25,52	29,41	30,16	31,80	29,57
Квадратичний коефіцієнт варіації	0,87	0,84	0,93	0,88	0,84	0,82	0,80

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Розраховані показники вказують на значну неоднорідність внутрішньої торгівлі країн ШОС та низький рівень конвергенції.

Здійснено також оцінювання економічної та секторальної конвергенції через розрахунок середньоквадратичного відхилення та квадратичного коефіцієнту варіації частки взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті (на підставі показників, що наведені на рис. 2.11). Результати розрахунку наведені в табл. 2.28.

Таблиця 2.28

Оцінка конвергенції країн ШОС на основі частки взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті*

Показник	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Середньоквадратичне відхилення	23,55	19,97	22,33	25,52	25,02	26,17	24,39
Квадратичний коефіцієнт варіації	0,82	0,77	0,78	0,74	0,66	0,65	0,63

*Розраховано автором за матеріалами: [349]

Проведені розрахунки середньоквадратичного відхилення та квадратичного коефіцієнту варіації частки взаємної торгівлі країн ШОС у сукупному зовнішньоторговельному обороті також підтверджують відсутність конвергенції в економічних процесах країн ШОС.

На четвертому етапі методики оцінки розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах робляться висновки на підставі проведеного попереднього аналізу.

Так, за результатами проведеного загального економічного аналізу визначено, що динаміка сукупного ВВП країн ШОС демонструє поступове зростання: за весь період існування ШОС сукупний ВВП зріс більше ніж у 11 разів, що призвело до суттєвого збільшення частки ВВП країн ШОС у

світовому ВВП. Так, у 2018 р. частка ВВП країн ШОС дорівнювала 21,61% світового виробництва. Динаміка інших показників також дозволяє зробити висновок про підвищення значущості країн ШОС у світових економічних процесах: зростають валові внутрішні заощадження та капіталізація основних фондів у країнах ШОС, збільшується частка ПІІ країн ШОС у світі, зростають обсяги внутрішньорегіональної торгівлі та зовнішньоторговельний оборот країн ШОС з іншими країнами світу. При цьому, як демонструє аналіз темпів зростання внутрішньої та зовнішньої торгівлі країн ШОС, внутрішньорегіональна торгівля зростає більш високими темпами ніж зовнішньоторговельний оборот країн ШОС з іншими країнами світу, що свідчить про поглиблення інтеграційних процесів всередині об'єднання.

Важливою ознакою розвитку економічного співробітництва країн ШОС є нерівномірність економічного розвитку країн ШОС та відсутність конвергенції між ними. Темпи зростання більшості показників суттєво відрізняються у країнах інтеграційного об'єднання, що призводить до дисбалансів у економічному розвитку та торговельних процесах між країнами-членами ШОС. Деякі країни демонструють суттєву залежність від внутрішніх зовнішньоторговельних потоків: зовнішня торгівля Киргизької республіки, Таджикистану, Узбекистану більш ніж на 45% складається з торгівлі з іншими країнами ШОС. Крім того, проведений аналіз довів існування високої інтенсивності внутрішньосекторальної торгівлі в країнах ШОС, що вказує на відсутність їх галузевої спеціалізації.

Таким чином, розвиток економічного співробітництва країн ШОС носить як регіональний, так і глобальний характер, в умовах існування внутрішніх протиріч, пов'язаних з його нерівномірністю серед країн об'єднання.

Висновки до другого розділу

1. Дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в межах ШОС довело, що Шанхайська організація співробітництва (ШОС) пройшла довгий шлях розвитку з поступовим перенесенням акцентів у своїй

діяльності з проблем регіональної безпеки на проблеми регіонального співробітництва у широкому його розумінні. Наразі вона об'єднує вісім країн держав-членів, чотири країни, що мають статус держав-спостерігачів при ШОС, а також шість країн-партнерів по діалогу з ШОС і є однією з найбільш представницьких світових організацій міжнародного співробітництва.

2. Обґрунтовано, що економічні відносини між державами-членами ШОС є найважливішим аспектом їхньої співпраці. Ретроспективний аналіз діяльності об'єднання показав, що реалізація програм розвитку за різними напрямками економічного співробітництва стикається з труднощами, обумовленими суттєвими відмінностями в структурах і особливостях функціонування господарських систем різних країн-учасниць ШОС, які мають різний економічний потенціал, історичні традиції та орієнтири подальшого розвитку, а тому в різному ступені зацікавлені в економічному співробітництві.

3. Узагальнено специфічні риси економічної взаємодії країн ШОС, серед яких те, що необхідність економічної взаємодії виступає фактором економічної безпеки, вирішення завдання щодо формування на азійському просторі нової економічної інтеграційної структури як відповіді на виклики економічної глобалізації західного типу; через диференціацію країн за рівнем розвитку, масштабами економіки, геополітичним та економічним інтересам існують суттєві відмінності в розподілі економічних вигод і витрат, пов'язаних з економічною інтеграцією; практично всі країни, що є учасницями, спостерігачами або ж партнерами по діалогу, є членами інших регіональних інтеграційних об'єднань або ж мають обов'язки в межах СОТ, що впливає на швидкість та легкість прийняття та виконання програмних рішень щодо економічної взаємодії в межах ШОС тощо.

4. На підставі дослідження інструментів економічного співробітництва країн ШОС розроблено інституційно-функціональний формат економічної взаємодії країн ШОС, у якому на основі задекларованої у Декларації ШОС мети визначено її суб'єкти (країни-члени, країни-спостерігачі, країни-партнери по діалогу, а також інші країни, міжнародні організації та інтеграційні об'єднання

світу), об'єкти (торгівельно-економічні відносини, інвестиційна сфера, фінансова сфера, паливно-енергетичний комплекс, транспортно-комунікаційна інфраструктура, охорона здоров'я, освіта, наука, інформаційна безпека тощо), інститути (на вищому рівні та на рівні певних сфер та напрямів діяльності) та важелі впливу (організаційні та економічні), що мають бути спрямовані на успішну реалізацію спільних проектів в межах ШОС.

5. У роботі запропоновано алгоритм оцінювання економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах за такими етапами: 1) Визначення тенденцій розвитку країн-членів ШОС та організації в цілому у порівнянні з іншими економіками світу. 2) Визначення глибини та динаміки інтеграційних процесів у ШОС. 3) Оцінка економічної та секторальної конвергенції в межах ШОС. 4) Висновки щодо тенденцій розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах.

6. За розрахунками, здійсненими за допомогою запропонованого алгоритму економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах, доведено, що динаміка сукупного ВВП країн ШОС демонструє поступове зростання : за весь період існування ШОС сукупний ВВП зріс більше ніж у 11 разів, що призвело до суттєвого збільшення частки ВВП країн ШОС у світовому ВВП. Динаміка інших показників також дозволяє зробити висновок про підвищення значущості країн ШОС у світових економічних процесах. При цьому, внутрішньорегіональна торгівля зростає більш високими темпами ніж зовнішньоторговельний оборот країн ШОС з іншими країнами світу, що свідчить про поглиблення інтеграційних процесів всередині об'єднання, але ж ознаками економічного співробітництва країн ШОС є низький рівень конвергенції між ними та галузевої спеціалізації.

Основні результати розділу висвітлено в наукових працях автора: [101, 102, 104, 106, 108, 311].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

3.1. Стратегічні напрями поглиблення економічної інтеграції в ШОС

Як показали проведені дослідження, зростання ШОС, посилення її впливу на регіональному і на глобальному рівнях не усуває існування диспропорцій у розвитку окремих країн-членів, пов'язаних з протиріччями цілей та мотивів економічного розвитку окремих країн, що ускладнює визначення й реалізацію стратегічних пріоритетів поглиблення економічної інтеграції в ШОС.

Наразі існують наступні напрями економічного співробітництва, участь в яких забезпечує отримання економічних вигод країнам-членам ШОС: торгово-інвестиційна, міжбанківська, транспортно-логістична, енергетична [186].

Так, для Китаю економічні вигоди полягають у можливості збільшення товарообігу з країнами ШОС (перш за все, використання їх енергетичних ресурсів), а також забезпеченні виходу на ринки країн західної Європи для зміцнення позиції на міжнародній арені. Наразі Китай своїм пріоритетним напрямком співробітництва в межах ШОС вважає торгово-інвестиційну діяльність і реалізацію інфраструктурних проектів, що розглядаються ним джерелом підтримки стрімкого розвитку китайської економіки. Це проявляється передусім у процесі реалізації економічного проекту нового Шовкового шляху (ЕПНШШ) за рахунок підвищення лояльності інших країн-членів ШОС щодо створення транспортно-логістичних систем на територіях відповідних країн, масштабного фінансування промислових та інфраструктурних об'єктів, довгострокового кредитування тощо. Тобто створюються певні стимули для розвитку всіх країн ШОС, чим і обумовлюються економічні вигоди від нарощування їхньої співпраці з КНР.

Економічними вигодами для Росії від співпраці з країнами ШОС виступають перспективи активізації впливу на розвиток країн Центральної та Середньої Азії, а пріоритетом – забезпечення контролю над енергетичними ресурсами, монополізація каналів їх транспортування до інших регіонів, участь в реалізації масштабних інфраструктурних проектах. В умовах дії міжнародних санкцій відносно Росії, участь у ШОС надає динамізму економіці Росії, а також відкриває широкий доступ до матеріальних, валютно-фінансових, торговельних, інвестиційних та інших ресурсів інших країн-членів.

Зацікавленість інших середньоазіатських держав-членів ШОС заключалась у об'єднанні своїх потенціалів навколо Росії та Китаю внаслідок зниження їх сировинної орієнтації завдяки імпорту високотехнологічної продукції з цих країн. Наразі вони вважають перспективним налагодження економічних стосунків та багатобічного співробітництва також з Індією, Пакистаном, а також країнами-спостерігачами й партнерами по діалогу щодо забезпечення припливу масштабних інвестицій у свою економіку, розвитку енергетичної та інфраструктурної сфер тощо.

Так, у Таджикистані пільгове кредитування Фонду розвитку ШОС дало можливість відремонтувати дороги, побудувати високовольтні енергосистеми, що з'єднують Північ і Південь, відкрити пряме автодорожнє сполучення між Таджикистаном і Китаєм, залучити понад 200 млн дол. США інвестицій з Росії на будівництво Сангтудинської, а також Рогунської ГЕС [186].

Спостерігається збільшення надходження інвестиційних ресурсів з боку Росії до Узбекистану, передусім у такі галузі, як видобуток і переробка нафти і газу, виробництво електроніки, будівельних матеріалів, металургія, приладобудування, машинобудування, телекомунікації, переробка сільгосппродукції. Розвиток торгово-економічних та інвестиційних зв'язків між Росією і Узбекистаном позитивно впливає на інші країни Центральної Азії та сприяє створенню спільного ринку в регіоні. У Киргизстані Росія має значні інтереси у промисловому співробітництві, що стосується відродження та збереження унікальних підприємств: Кара-Балтінського гірничо-металургійного

комбінату, Орловського хіміко-металургійного заводу. Крім того, створюються нові спільні підприємства, наприклад, російсько-киргизько-казахстанське спільне підприємство з переробки уранових руд для палива атомних електростанцій. Казахстан же зорієнтований на збільшення експорту казахської нафти і газу на Захід через російські трубопроводи, отримання пільгових кредитів на відновлення промисловості тощо [24].

З вступом до ШОС Індії та Пакистану збільшилися і торговельні можливості її країн-членів. Для Індії та Пакистану у економічному контексті відкриваються нові можливості в ШОС, що стосуються інтенсифікації внутривісхідного поділу праці, підвищення інвестиційної привабливості, поліпшення транспортно-логістичних мереж, участі у великих інфраструктурних проектах, стимулюванні розвитку галузей високих технологій, медичних та освітніх послуг тощо. Інтерес Індії від членства в ШОС полягає у збільшенні міжрегіонального торговельного і економічного співробітництва, особливо в сфері енергетики, розвитку транспортних коридорів, забезпеченні короткого торговельного шляху до Росії та країн Центральної Азії. Індійські компанії вважають перспективним інвестування в експортоорієнтовані сектори економіки цих країн, такі як, текстильна та хімічна промисловість, машинобудування, сільське господарство, енергетична сфера. З іншого боку, стратегічна значущість Індії для країн ШОС полягає у її зростаючому економічному й науково-технологічному потенціалі (особливо в сфері інформаційних технологій, фармацевтики, біотехнологій тощо), а також перспективах доступу на її внутрішній ринок з більш ніж мільярдним населенням для експорту своєї продукції.

Таким чином, геоелекономічний простір країн-членів ШОС має великий потенціал для стратегічного економічного зростання, обумовлений наступними об'єктивними чинниками:

- розвиток системи транспортно-логістичних комунікацій на інтеграційному просторі ШОС забезпечує країнам-членам вихід до суміжних регіонів (в Європу – на заході і в Азіатсько-Тихоокеанський регіон – на сході) і

можливості стратегічного торгово-економічного та інвестиційного співробітництва з ними;

- величезний інвестиційний і торговий ринок країн-членів ШОС надає можливості для створення спільних підприємств у сфері малого і середнього бізнесу, що забезпечує країнам-членам довгострокові конкурентні переваги;

- взаємний обмін та використання значних запасів енергетичних та інших ресурсів країнами-членами ШОС відкриває додаткові перспективи розвитку внутрішньої та зовнішньої експортної діяльності ШОС;

- на основі залучення інвестиційних ресурсів в межах інтеграційного об'єднання поширюються можливості проведення геологічної розвідки, видобутку, переробки і транспортування мінеральних ресурсів у країнах-членах;

- проведення активної політики щодо реформування економік країн ШОС за всіма сферами сприятиме нарощенню припливу капіталів з інших держав і регіонів світу.

Але, як уже було зазначено, через диспропорції в економічному розвитку, торгівельно-економічну диференціацію, незбалансованість комунікаційно-логістичної структури, неузгодженість щодо мотивів інтеграції і незавершеність політичних перетворень країни-члени ШОС мають певні економічні ризики та несуть економічні втрати.

Більшість експертів сходяться на думці, що економічний аспект взаємодії країн-членів Організації залишається однією з найбільш дискусійних сфер щодо оцінки досягнутих результатів і рівня реальної віддачі від участі в інтеграційних процесах, що багатостороння економічна інтеграція розвивається надзвичайно повільно, а багато рішень, що були прийняті в цій сфері, не виконуються в повному обсязі [64].

Так, Російська Федерація і країни Центральної Азії не можуть подолати сировинну орієнтацію своїх національних економік, що призводить до збитків при волатильності на цих ринках та турбулентності економічної ситуації в регіоні та у світі. У свою чергу, Китай є зацікавленим у сировинній спрямованості економік сусідніх країн, збільшенні поставок енергетичних та

сировинних ресурсів, що дозволяє йому отримувати додатковий прибуток і зміцнювати свої позиції в регіоні.

Взагалі розбіжність китайських і російських пріоритетів гальмують роботу ШОС, зберігаючи декларативний характер економічних завдань в її роботі. Інтереси Китаю до країн ШОС як перспективного ринку збуту і джерела природних ресурсів, пов'язані зі створенням на цій території спільного економічного простору та зони вільної торгівлі. ШОС для КНР є одним із стратегічних опор розвитку західних регіонів країни і, зокрема, Синьцзян-Уйгурського автономного району [191 с. 28]. Але це може призвести до збільшення економічних нерівностей між країнами ШОС через різні фінансові можливості для розвитку взаємної торгівлі.

Важливим ризиком для країн-членів ШОС є диспропорції в структурі експорту, яка призводить до збільшення залежності від зовнішніх поставок високотехнологічної продукції для країн Центральної Азії. Крім того, викликають питання економічна доцільність взаємних поставок країнами одних видів продукції.

Важливим негативним чинником розвитку ШОС є недоліки існуючого економічного механізму взаємодії країн-членів. Відсутність консенсусу між державами-членами з питання довгострокових перспектив розвитку економічної інтеграції в межах ШОС, відмінності в інтересах і підходах ключових гравців до діяльності ШОС стали однією з основних причин превалювання двосторонньої співпраці над багатосторонніми форматами співробітництва. За весь період існування ШОС переважають двосторонні відносини між країнами, що звужує можливості розвитку ШОС та ефективність об'єднання в цілому. Перевагами багатосторонніх проєктів у ШОС є можливість створення системи стримувань і противаг задля забезпечення потенційних умов формування балансу забезпечення економічних інтересів усіх країн-учасниць, що стримуватиме можливі амбіції тієї чи іншої сторони [198].

Великі спільні проєкти існують в основному на папері, а реалізація «пілотних» проєктів гальмується у зв'язку з відсутністю механізму їх

фінансування, що обумовлюється різновекторністю економічних устремлінь країн-учасниць через різний ступінь їх залученості до міжнародного поділу праці в умовах глобалізації, а також відмінності в структурах і функціонуванні господарських систем країн-учасниць ШОС. В результаті зберігається розрив між економічним потенціалом ШОС і його практичною реалізацією [169].

Інституційна незрілість і недосконалість державного апарату, завданням якого виступає створення привабливих умов для участі бізнесу в проектах ШОС, зумовлює відмову і збитковість багатьох задекларованих ініціатив. Це є загальною проблемою для країн-членів ШОС, що призводить до економічних втрат. Спостерігається тенденція перенесення центру ваги у вирішенні економічних і фінансово-кредитних проблем розвитку з державних відомств на ділові та фінансові кола, що може загострити розбіжності в економічному розвитку окремих країн.

Таким чином, резюмуючи результати проведеного аналізу, можна відзначити, що розвиток ШОС відкриває широкі можливості для практичного застосування нових методів і форм економічного співробітництва. Ключовими економічними вигодами країн-членів є сприяння торгівельним відносинам, енергетичному співробітництву, формуванню сприятливого інвестиційного клімату, забезпеченню регіонального поділу праці. Однак нерівномірність в економічних потенціалах окремих країн-членів загострює диспропорції й сприяє виникненню ризиків та економічних збитків внаслідок їх сировинної орієнтації, низького фінансового запасу міцності, нерозвиненості інституційних структур, а також протиріч інтересів лідерів організації – Китаю та Російської Федерації [186].

Визначені проблеми можуть бути вирішені за рахунок реалізації перспективних напрямків стратегічного розвитку ШОС в межах ухваленої в 2015 р. «Стратегії розвитку ШОС до 2025 року» [217], що ґрунтується на положеннях Хартії ШОС [194] і Договору про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав-членів ШОС [31].

Розробка стратегії стала необхідною для розуміння і визначення можливостей і варіантів подальших дій держав-членів ШОС і потенційних кандидатів для вступу в організацію, а також для усвідомлення потенціалу організації по відношенню до інших механізмів міждержавного співробітництва. Позитивним в запропонованій Стратегії є закріплення завдань щодо подальшого вдосконалення нормативно-правової бази ШОС, підвищення ефективності механізмів взаємодії і зміцнення заходів щодо практичного співробітництва зі спостерігачами і партнерами по діалогу. Сформульовані в документі завдання є базовими, що зумовлюють якість розвитку всіх напрямків співробітництва між країнами-членами, спостерігачами та партнерами ШОС.

В окремому розділі розглядаються аспекти торгово-економічного співробітництва, які визначені в Стратегії як елемент «забезпечення стабільності на просторі ШОС» та інструмент «досягнення стійкості організації на тривалу перспективу» [82]. Відзначається необхідність прийняття узгоджених заходів, спрямованих на подальше розширення взаємовигідної взаємодії між країнами за допомогою «формування сприятливого інвестиційного та ділового клімату, підтримки ділових ініціатив, реалізації проектів у пріоритетних напрямках співробітництва та розвитку інфраструктури». Відмічається необхідність залучення до участі до реалізації окремих проектів на території ШОС «зацікавлених урядових структур і ділових кіл держав-спостерігачів і партнерів по діалогу», що є необхідним при реалізації багатьох багатосторонніх проектів, особливо в транспортно-логістичній сфері [162, с. 78-87].

При цьому, у Стратегії, зокрема, відмічається, що в перспективі ШОС має стати багатопрофільною регіональною організацією, яка не передбачає утворення наднаціональних інститутів управління, що, з нашої точки зору, обмежує можливості в створенні ефективних наднаціональних механізмів по координації кредитно-грошової і транспортної політики ШОС. Закріпивши це положення, керівники ШОС констатували відхід від традиційних моделей регіональної економічної інтеграції, віддавши перевагу інтеграції «знизу-вгору»

через забезпечення активності приватних економічних суб'єктів. Такий підхід до управління діяльністю ШОС в економічному аспекті передбачає створення на базі ШОС міжнародного об'єднання [351, с.57-63], що передбачає здійснення окремих інтеграційних заходів у різношвидкісному і диференційованому порядку (не охоплюючи всі країни-члени). Що, з нашої точки зору, не дає можливості зменшити розбіжності в економічному розвитку країн-членів ШОС.

Таким чином, у Стратегії визначені напрямки економічної діяльності країн ШОС, спрямовані на забезпечення виходу організації на глобальний рівень впливу. Але необхідно відзначити, що, і як більшість документів ШОС, Стратегія носить декларативний характер, в ній не визначено потенціал країн-членів ШОС щодо реалізації стратегічних напрямків, не проведено аналіз можливостей реалізації їх як у коротко-, так і в середньостроковій перспективах, не конкретизовано участь окремих країн-членів ШОС в реалізації запропонованих напрямків, цілі та мотиви, якими вони керуються.

Тому доцільним представляється обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, а також цілей та мотивів країн-членів ШОС і ШОС в цілому.

З цією метою пропонується механізм формування стратегічних напрямів поглиблення економічної інтеграції в ШОС з урахуванням її співпраці з Україною, що включає чотири основних блока: зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, моделювання товаропотоків між країнами-учасницями, визначення інтеграційного потенціалу її розвитку; обґрунтування векторів перспективної взаємодії, спрямованих на поглиблення інтеграційної активності в ШОС, а також визначення можливостей і обґрунтування доцільності та пріоритетних напрямів її співпраці з Україною (рис. 3.1).

Розглянемо більш детально наведені блоки.

Рис. 3.1. Механізм формування стратегічних напрямів поглиблення економічної інтеграції в ШОС з урахуванням її співпраці з Україною *

*Розроблено автором

Блок 1. Зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення стратегічних пріоритетів розвитку ШОС передбачає, перш за все, проведення аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища за такими факторами: політичні, економічні, технологічні, соціальні, правові, екологічні. За означеними групами факторів здійснено аналіз стану та перспектив розвитку ШОС з визначенням можливостей та ризиків (загроз) у коротко- та довгостроковій перспективах (Додаток Д.1).

Аналогічно було визначено основні фактори внутрішнього середовища ШОС з їх класифікацією на сильні та слабкі боки у коротко- та довгостроковій перспективах (Додаток Д.2).

Порівняємо основні економічні цілі та мотиви співпраці країн-учасниць ШОС для надання більшої обґрунтованості у виборі напрямків стратегічного розвитку об'єднання (Додаток Д.3).

Зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення стратегічних пріоритетів розвитку ШОС здійснимо за допомогою складання SWOT-матриці, що включає наступні напрямки аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища: Strengths (сильні сторони), Weaknesses (слабкі сторони), Opportunities (можливості), Threats (загрози) [147 с. 124]. З метою розробки та вибору напрямків стратегічного розвитку ШОС за даними попереднього аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та формування SWOT-матриці можуть бути використані парні комбінації внутрішніх та зовнішніх чинників, таких як сили-можливості; сили-загрози; слабкості-можливості; слабкості-загрози. В результаті проведення такого аналізу факторів формується набір стратегічних напрямків розвитку з орієнтацією на слабкості-загрози (mini - mini); сили-загрози (maxi - mini); слабкості-можливості (mini - maxi); сили-можливості (maxi - mini). Сформована SWOT-матриця та набори можливих стратегічних напрямків розвитку в залежності від комбінації факторів зовнішнього та внутрішнього середовища наведені в Додатку Д.4.

Для обґрунтування вибору стратегічних пріоритетів розвитку ШОС у коротко- і довгостроковій перспективі, згідно з методикою розширеного SWOT-аналізу, визначають кількісну оцінку факторів зовнішнього а внутрішнього середовища SWOT-матриць за кожним критерієм: k -коефіцієнт важливості фактору (ваговий коефіцієнт) встановлюється на підставі думок експертів – спеціалістів з країн ШОС.

У кожному конкретному випадку відповідно до методики аналізу було встановлено кількісні оцінки факторів зовнішнього а внутрішнього середовища: z – спостережуване значення впливу факторів зовнішнього а внутрішнього середовища ШОС; p – значення невизначеності впливу; v – значення впливу, де

$$v = z * p. \quad (3.1)[147]$$

Кожен окремий блок SWOT-матриці оцінюється кількісно:

$$U = \Sigma (k * v). \quad (3.2)[147]$$

де U – сума важливості факторів зовнішнього а внутрішнього середовища ШОС.

Матриця розширеного SWOT-аналізу ШОС, що містить перелік факторів зовнішнього і внутрішнього середовища ШОС та їх оцінка наведені в Додатку Д.5.

Сформульовані на основі результатів SWOT-аналізу стратегічні пріоритети розвитку ШОС можуть бути використані для вибору оптимального з них, а також стати основою для формулювання конкретних напрямів діяльності та їх реалізації.

На підставі отриманих результатів розширеного SWOT-аналізу з урахуванням сумарних зважених значень факторів зовнішнього середовища з точки зору можливостей і загроз, а також з точки зору впливу факторів внутрішнього середовища з урахуванням впливу сильних і слабких сторін у діяльності ШОС можна зробити висновок, що можливості, які має відповідна інтеграційна структура дорівнюють 3,415 з максимально можливих 5 одиниць оцінки, що вище, ніж загрози, що дорівнюють -3,24 (також з можливих 5 одиниць оцінки) (Додаток Д.5). З урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища на стратегічний розвиток ШОС можливостей та загроз, також більший вплив мають можливості [124, с. 197].

Аналогічно оцінюється вплив факторів внутрішнього середовища: сильні сторони мають вплив, який дорівнює 3,02, тоді як слабкі сторони – -3,465. Отже, фактори, що характеризують слабкі сторони діяльності ШОС, є більш впливовими.

Здійснимо зіставлення впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на стратегічні пріоритети розвитку ШОС у короткостроковій перспективі:

$O + T = 3,415 - 3,24 = 0,155$ (більший вплив мають можливості у розвитку факторів зовнішнього середовища)

$S + W = 3,02 - 3,465 = -0,445$ (більший вплив мають слабкі сторони у розвитку факторів внутрішнього середовища).

На рис. 3.2 наведено графічну інтерпретацію вибору стратегічних пріоритетів розвитку ШОС у короткостроковій перспективі з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Виходячи з проведеного аналізу в короткостроковій перспективі доцільною буде реалізація стратегічних пріоритетів розвитку, що відповідає використанню можливостей зовнішнього середовища для нівелювання впливу слабких сторін внутрішнього середовища: створення сприятливих умов економічного зростання країн-учасниць ШОС, розвитку транспортно-логістичних систем, вдосконаленню механізмів фінансування багатосторонніх проектів, підвищенню конкурентоспроможності ШОС на глобальному та регіональному ринках за рахунок оптимізації транзакційних витрат.

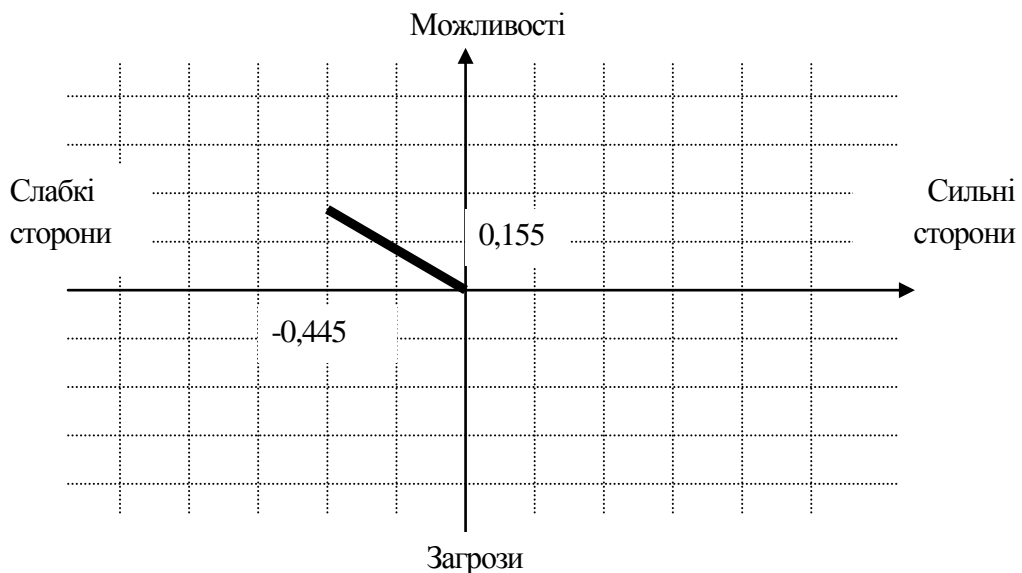

Рис. 3.2. Графічна інтерпретація вибору стратегічних пріоритетів розвитку ШОС*

*Розраховано автором

Аналогічно проведемо дослідження для довгострокової перспективи. Розрахунок наведено в Додатку Д.6.

Зіставлення впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на стратегічний розвиток ШОС у довгостроковій перспективі:

$O + T = 3,88 - 3,26 = 0,62$ (більший вплив мають можливості у розвитку факторів зовнішнього середовища).

$S + W = 4,17 - 2,79 = 1,38$ (більший вплив мають сильні сторони у розвитку факторів внутрішнього середовища).

Виходячи з проведеного аналізу в довгостроковій перспективі доцільною буде реалізація стратегічних пріоритетів розвитку, що відповідає використанню можливостей зовнішнього середовища для розвитку сильних сторін внутрішнього середовища: розширення низки країн-учасниць ШОС, збільшення впливу об'єднання за рахунок збільшення масштабів його діяльності, розвиток транспортно-логістичних систем, підвищення глобальної конкурентоспроможності, тобто реалізація заходів щодо формування статусу світового лідера.

Таким чином, за результатами дослідження обґрунтовано вибір стратегічних пріоритетів розвитку ШОС у коротко- та довгостроковій перспективах, для втілення яких необхідно зробити наступні кроки, що передбачаються запропонованим механізмом формування стратегічних пріоритетів поглиблення економічної інтеграції в межах ШОС.

3.2. Інтеграційний потенціал та вектори перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку

Блок 2 механізму формування стратегічних пріоритетів поглиблення економічної інтеграції в межах ШОС з урахуванням напрямів її співпраці з Україною включає моделювання товаропотоків між країнами-учасницями, визначення інтеграційного потенціалу розвитку передбачає передусім аналіз ресурсного потенціалу країн ШОС.

Ресурсний інтеграційний потенціал країн ШОС досить великий і ще не використаний до кінця, що обумовлює значну частку сировинного експорту в загальній структурі експорту країн ШОС (Додаток Ж.1).

Узбекистан, Казахстан, Туркменістан в основному експортують вуглеводні енергоносії, Киргизька Республіка і Таджикистан володіють величезним гідроенергетичним потенціалом. За запасами урану і газу регіон займає лідируючі позиції в світі [168]. Росія займає одне з перших місць в світі за запасами енергетичних ресурсів. За оцінками, ресурси нафти в Росії складають майже 13-15% світових ресурсів, природного газу – 42%, вугілля – 43% [146]. Китай також є надзвичайно багатим на паливні й мінеральні ресурси, а також має великі запаси залізної руди и руд легуючих металів, фосфоритів, плавикового шпату, азбесту, різноманітних будівельних матеріалів та ін. Промислові запаси вугілля в Китаї становлять біля 1/3 світових запасів [145]. Індія лідирує у світі з виробництва листового мусковіту, має суттєві запаси залізної руди [144]. Пакистан має значний потенціал природних ресурсів – хроміти, залізна руда, мідь тощо, хоча геологічні розвідки ще тривають (виявлено понад 10 газових родовищ) [30].

Але значний ресурсний потенціал країн ШОС не використовується до кінця (Додаток Ж.2).

Виходячи з обсягів ресурсного потенціалу та структури поточного експорту цих країн, можна констатувати, що країни орієнтовані в основному на експорт сировини та напівфабрикатів. Відповідно, для розвитку країн ШОС з метою індустріалізації і диверсифікації експорту потрібні значні інвестиції в регіон. Для цього необхідно поліпшувати інвестиційний клімат й нарощувати торгово-економічні зв'язки як між країнами-членами ШОС, так з іншими країнами світу [236].

Розглянемо більш детально географічну структуру експорту за окремими країнами ШОС з іншими партнерами по співтовариству та іншими країнами світу (Додатки Ж.3-Ж.8).

Виходячи з аналізу динаміки географічної структури експорту Китаю (Додаток Ж.3) визначимо, що частка експорту в країни ШОС незначно зростає: у 2001 р. вона склала 11,27%, а в 2017 р. збільшилася до 11,34%. Серед країн-членів ШОС найбільша частка експорту до Росії (2,27% у 2017 р.). При цьому, експорт Китаю в країни ЄС виріс з 12,09% у 2001 р. до 13,47% у 2017 р. Стабільно високою залишається частка експорту до США – в середньому 7,87%, тоді як частка експорту до Японії зменшилася з 14,02% у 2000р. до 8,03 % у 2017.

Аналіз динаміки географічної структури експорту з Росії до країн ШОС демонструє суттєве її зростання (Додаток Ж.4). Так, до створення ШОС частка експорту до цих країн складала 12,01% від загального експорту країни, а у 2017 р. вона збільшилася до 22,26%. Серед країн-членів ШОС найбільша частка експорту до Китаю, яка збільшилася майже в 3,8 разів (від 5,11% у 2001 р. до 19,45% у 2017 р.). При цьому, експорт Росії до країн ЄС більш значний: 47,83% у 2001 р. та 43,85% у 2017 р. Спостерігається зменшення експорту до США – з 5,12% у 2001 р. до 3,18% у 2017 р., що пов'язано з введенням санкцій на експортні поставки в країни ЄС та США. Навпаки, частка експорту до Японії збільшилася з 1,33% у 2000 р. до 2,73 % у 2017 р. Вступ Індії та Пакистану до членів ШОС майже не відбився на зміні частки експорту до них: експорт до Індії до її вступу в ШОС у 2016 р. складав 1,02%, а у 2017 р. – 0,97%; до Пакистану – 0,08% у 2016 р. та 0,06% у 2017 р.

Аналіз динаміки географічної структури експорту з Таджикистану до країн ШОС демонструє її суттєве зростання (Додаток Ж.5). Так, до створення ШОС частка експорту до цих країн складала 55,55% від загального експорту країни, тоді як у 2017 р. вона збільшилася до 72,09%. Серед країн-членів ШОС найбільша частка експорту до Китаю, яка збільшилася в 32 рази (від 1,16% у 2000 р. до 37,12% у 2017 р.), високою є частка експорту до Російської Федерації (19,59% у 2017 р.) та до Казахстану (13,07%). В країни ЄС експорт Таджикистану зменшується: у 2001 р. він складав 9,08%, а у 2017 р. лише 5,58%. Спостерігається зменшення експорту до США – з 7,88% у 2001 р. до 0,51% у 2017 р.

Значною є частка експорту до країн ШОС Киргизстану, де також спостерігається тенденція до її зростання (Додаток Ж.6). Так, до створення ШОС частка експорту до цих країн складала 61,8% від загального експорту країни, тоді як у 2017 р. вона збільшилася до 86,8 %. Серед країн-членів ШОС найбільша частка експорту до Китаю: 19,3% у 2000 р. та 62,0% у 2017 р. Також є високою частка експорту до Російської Федерації (16,1% у 2017 р.) та до Казахстану (5,8%). До країн ЄС експорт Киргизстану зменшується з 5,4% у 2001 р. до 3,8% у 2017 р. Спостерігається також зменшення експорту до США – з 5,4% у 2001 р. до 0,3% у 2017 р.

Аналогічні тенденції склалися в динаміці експортних поставок Казахстану (Додаток Ж.7). Частка його експорту до країн ШОС збільшується з 58,98% до 69,72%. Найбільшим партнером є Китай – на нього припадає 32,34% у 2017 р., а також Російська Федерація – 33,35% у 2017 р. В країни ЄС експорт Казахстану зменшується з 25,83% у 2000 р. до 16,00% у 2017 р., а до США – з 2,48% у 2000 р. до 1,54% у 2017 р.

Аналіз динаміки географічної структури експорту з Узбекистану до країн ШОС також демонструє його суттєве зростання (Додаток Ж.8). Так, до створення ШОС частка експорту до цих країн складала 32,15% від загального експорту країни, тоді як у 2017 р. вона збільшилася до 55,11%. Узбекистан має два основних партнера серед країн-членів ШОС: Китай, що має частку 21,86% у 2017 р. (лише 1,89% у 2000 р.) та Росію (20,81% у 2017 р.). Суттєвими є поставки до Казахстану (9,94% у 2017 р.). До країн ЄС експорт Узбекистану зменшується – з 26,61% у 2000 р. до 15,4% у 2017 р. Спостерігається зменшення експорту до США – з 7,57% у 2000 р. до 1,08% у 2017 р.

Таким чином, можливо зробити висновок, що експортні поставки серед країн-членів ШОС зростають протягом всього часу існування інтеграційного об'єднання. Це свідчить про те, що країни-члени ШОС активно приймають участь у регіональній торгівлі різними видами продукції. Тому важливо дослідити географічну структуру їхнього імпорту країн-членів ШОС за окремими видами продукції та послуг у 2017 р. (Додаток Ж.9).

З таблиці видно, що в імпорті Китаю та Індії ШОС превалюють продукти мінерального походження. Важливими частками в імпорті більшості країн ШОС є машини та обладнання (від 12% Киргизстану до 30% Росії та Китаю), а також транспортні засоби (Росія – 14%, Узбекистан – 12%, Казахстан – 8,8%). Для Киргизької Республіки важливим є імпорт текстилю (до 22%), для Росії, Узбекистану, Казахстану та Пакистану – хімічна продукція (від 10% до 12%), Індії – дорогоцінні метали (17%), Казахстану, Пакистану, Узбекистану, Казахстану, Таджикистану – метали (від 9,1% до 14%), Киргизької Республіки, Таджикистану – продукти харчування (від 5,7% до 6,0%), Китаю, Росії, Казахстану, Узбекистану, Пакистану – пластмаси (від 5,2% до 6,1%).

Розглянемо більш детально географічну структуру імпорту за окремими країнами ШОС з партнерами по співтовариству та іншими країнами світу.

Динаміка структури імпорту Китаю демонструє несуттєву частку країн ШОС у загальній структурі імпорту, яка поступово збільшується (Додаток Ж.10). Так, якщо у 2000 р. вона складала лише 0,59%, то у 2017 р. – 5,45%, що сталося за рахунок збільшення поставок з Індії, які склали у 2017 р. 2,69%. Найбільшу частку в структурі імпорту Китаю у 2017 р. мали США – 19,5% та ЄС – 17,95%. Отже, Китай не сильно зацікавлений в імпортих поставках з країн ШОС.

Якщо в структурі експорту Росії у 2017 р. країни ШОС займали більше ніж 22%, то в структурі імпорту – лише 15,22%, з яких 11,1% приходилося на поставки з Китаю (Додаток Ж.11). При цьому, протягом 2000-2017 рр. імпорт Росії з країн ШОС підвищився майже в 2 рази – з 7,69% до 15,22%. До Росії у 2017 р. відбувалися імпорти поставки з Казахстану (2,86%), Індії (1,89%) та інших країн об'єднання, але їхня частка не перевищувала 1% у структурі імпорту. Найбільшу частку імпортих поставок до Росії в 2017р. мали країни ЄС (43,73%).

Аналіз динаміки структури імпорту Таджикистану з країн ШОС демонструє її значущість (39,15% у 2017 р.), але необхідно відмітити, що поставки з країн ШОС до створення цієї організації були значнішими (62,76% у 2000 р.), що викликано суттєвим зниженням частки Росії в

структурі імпорту з 41,22% у 2000 р до 11,14% у 2017р. (Додаток Ж.12). Серед країн-членів ШОС найбільшу частку в 2017 р. мав Казахстан – складає 18,55%. Крім того, за цей час зменшився імпорт з країн ЄС – з 25,46% у 2000 р. до 4,52% у 2017 р. за рахунок збільшення поставок з інших країн світу.

У структурі імпорту Киргизстану країни ШОС займають важливе місце, але частка імпорту з них зменшилась з 63,31% у 2000 р. до 50,16% у 2017 р. (Додаток Ж.13). Основними партнерами ШОС у 2017 р. залишаються Казахстан (15,95%), Росія (15,09%), Узбекистан (11,15%), Китай (5,58%). Відмічається зменшення імпорту з країн ЄС – з 25,53% у 2000 р. до 12,23% у 2017 р.

У структурі імпорту Узбекистану країни ШОС також займають важливе місце, незважаючи на зниження їхньої частки з 42,43% у 2000 р. до 37,18% у 2017 р. (Додаток Ж.14). Основними партнерами ШОС у 2017 р. залишаються Китай (15,22%), Росія (11,46%), Казахстан (6,8%). Відмічається зменшення імпорту з країн ЄС – з 28,73% у 2000 р. до 2,43% у 2017 р., що свідчить про розширення імпортних поставок з інших країн світу.

У структурі імпорту Киргизстану частка імпорту з країн ШОС за весь час її існування змінювалася несуттєво – з 36,08% у 2000 р. до 32,25% у 2017 р. (Додаток Ж.15). Основними партнерами у 2017 р. були Китай (14,32%), Росія (10,7%), Узбекистан (3,01%). Також відмічається зростання частки імпорту з країн ЄС – з 35,5% у 2001 р. до 49,18% у 2017 р.

Таким чином, загальною тенденцією для всіх країн ШОС є зростання частки експорту та зменшення частки імпорту з країн-членів об'єднання, що свідчить про їх значний експортний та імпортний потенціал.

Виходячи з цього можливо запропонувати матрицю взаємної зацікавленості країн ШОС за окремими видами продукції (табл. 3.1).

З метою дослідження впливу зовнішньоторговельних операцій всередині ШОС на її економічний розвиток на основі даних за 2001-2017 рр. було проведено розрахунок коефіцієнта кореляції Пірсона, що показує ступінь залежності експортно-імпортних операцій між країнами ШОС та рівнем ВВП відповідної країни:

Таблиця 3.1

Матриця взаємної зацікавленості країн ШОС за окремих видами продукції*

Країни ШОС-експортери	Країни ШОС-імпортери							
	Китай	Індія	Росія	Казахстан	Киргизька Республіка	Таджикистан	Узбекистан	Пакистан
Китай	0	1,2,5, 6, 9, 10, 15	1,2,3,4, 5, 6,9, 10,12, 15	1,2,4,5, 6,9, 10, 12, 15	1,2,4, 5,6,9, 10, 12, 15	1,2,5, 6,9, 10, 12, 15	1,2,4,5, 6,9, 10, 12, 15	1,2,4, 6,9, 10, 12, 15
Індія	1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14	0	1, 2, 3, 8, 9, 12, 13, 14	1, 2, 3, 6, 8, 9, 12, 13, 14	1, 2, 3, 6, 9, 8, 12, 13, 14	1, 2, 3, 6, 8, 9, 12, 13, 14	1, 2, 3, 6, 8, 9, 12, 13, 14	1, 2, 3, 6, 8, 9, 12, 13, 14
Росія	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11,	0	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15	1,2,3,4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15
Казахстан	6, 8, 14, 15	6, 8, 14, 15	6, 8, 14, 15	0	6, 8, 14	6, 8, 14	6, 8, 14	6, 8, 14
Киргизька Республіка	4, 7, 8, 14	7, 8, 14	4, 7, 8, 14	2, 4, 7, 8, 14	0	1, 2, 4, 7, 8, 14	1, 2, 4, 7, 8, 14	7, 8, 14
Таджикистан	4, 6, 7, 8, 14, 15	4, 6, 7, 8, 14	4, 6, 7, 8, 14, 15	4, 6, 7, 8, 14, 15	4, 6, 7, 8, 14, 15	0	4, 6, 7, 8, 14, 15	4, 6, 7, 8
Узбекистан	6, 7, 8	6, 7, 8	6, 7, 8, 9, 10	6, 7, 8, 9, 10	6, 7, 8, 9, 10	6, 7, 8, 9, 10	0	6, 7, 8
Пакистан	4, 14	4, 14	4, 14	4, 14	4, 14	4, 14	4, 14	0

Умовні позначення: 1 – Машини та обладнання; 2 – Транспорт; 3 – Інструменти; 4 – Текстиль; 5 – Взуття; 6 – Метали; 7 – Дорогоцінні метали; 8 – Мінеральна продукція; 9 – Хімічна продукція; 10 – Пластмаси; 11 – Деревина та вироби з деревини; 12 – Папір і целюлоза; 13 – Продукти харчування; 14 – Продукти рослинного походження; 15 – Продукти тваринного походження; 16 – Тварини і рослинні продукти переробки; 17 – Зброя.

*Розраховано автором

$$r_{xy} = \frac{\sum (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum (y_i - \bar{y})^2}} \quad (3.3) [126]$$

де x – відповідне значення експорту чи імпорту з країною-партнером; y – відповідне значення ВВП окремих країн світу.

При $r_{xy} \geq -1$ – зворотня лінійна залежність, при $r_{xy} \leq 1$ – пряма лінійна залежність, а при $r_{xy} = 0$ лінійна залежність відсутня.

Тісноту зв'язку можна встановити за абсолютним значенням коефіцієнта кореляції відповідно до шкали, наведеної в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Шкала оцінки тісноти кореляційного зв'язку*

Характер зв'язку за тіснотою	слабкий	помірний	значний	високий	дуже високий
Значення коефіцієнта кореляції, r_{xy}	0,11-0,30	0,31-0,50	0,51-0,70	0,71-0,90	0,91-1,00

*Складено автором за матеріалами: [126]

Результати розрахунку коефіцієнту кореляцій ВВП країн ШОС та обсягів їх експорту та імпорту за період 2001-2017 рр. наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Результати розрахунку коефіцієнту кореляцій ВВП країн ШОС та обсягів їх експорту та імпорту за період 2001-2017 рр.*

Країна/ регіон- партнер	Країна, що аналізується											
	Китай		Росія		Таджикистан		Киргизстан		Узбекистан		Казахстан	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Китай	-	-	0,953	0,937	0,967	0,535	0,824	-0,047	0,918	0,880	0,960	0,889
Індія	0,718	0,981	0,863	0,874	0,894	0,380	0,286	0,249	0,909	0,480	0,940	0,641
Казахстан	0,595	0,830	0,925	0,965	0,972	0,702	0,924	0,886	0,738	0,829	-	-
Киргизстан	0,102	0,971	0,487	0,980	0,537	0,602	-	-	0,457	0,241	0,953	0,891
Пакистан	0,876	0,953	0,969	0,445	0,674	0,143	-0,516	0,063	-0,361	-0,367	0,083	0,312
Російська Федерація	0,927	0,910	-	-	0,933	-0,277	0,944	0,414	0,849	0,207	0,944	0,856
Таджикистан	0,582	0,883	-0,367	0,942	-	-	0,645	0,469	-0,614	-0,009	0,563	0,960
Узбекистан	0,883	0,963	0,715	0,932	-0,343	-0,343	0,371	0,929	-	-	0,959	0,908
Світ	0,940	0,950	0,985	0,984	0,975	0,561	0,900	0,717	0,889	0,763	0,956	0,934
Разом країни ШОС	0,963	0,885	0,969	0,970	0,980	0,444	0,879	0,819	0,870	0,772	0,968	0,935
Інші країни світу	0,937	0,944	0,972	0,975	0,899	0,324	0,894	-0,047	0,903	0,607	0,913	0,926

*Розраховано автором

На основі аналізу значущості кореляційних зв'язків ВВП країн ШОС та обсягів їх експорту та імпорту можна зробити висновок, що експортно-

імпорتنі операції країн-членів ШОС мають високий та дуже високий прямий вплив на ВВП, тому стимулювання експортно-імпорتنих операцій сприятиме їх економічному зростанню.

З цією метою проаналізуємо фактори, що впливають на зовнішньоторговельні відносини у відповідності із визначеними раніше стратегічними пріоритетами розвитку ШОС.

За допомогою гравітаційних моделей проведемо оцінку впливу змінних економічної політики країн-членів ШОС на обсяги торгівельної діяльності між країнами-партнерами за групами показників. Перша група показників включає показники, що вимірюють розмір економіки – обсяги реального ВВП (в доларах США) та кількість населення країн ШОС. Друга група включає показники інтенсивності інтеграційних зв'язків – обсяги прямих іноземних інвестицій, індекс характеру інтеграційних зв'язків (належність країн до Митного союзу, наявність пільг при здійсненні транспортно-логістичних операцій та інші тарифні преференції між країнами) (Додаток Ж.16). Третя група включає показники щодо географічного розташування країн-партнерів – відстань між столицями двох країн, що аналізуються (Додаток Ж.17), та наявність сухопутного кордону (Додаток Ж.18).

Побудова системи мультигравітаційних моделей зовнішньої торгівлі країн ШОС на підставі формалізованих рівнянь лінійного типу зі стандартизованими даними з використанням функції натурального логарифмування дозволяє провести комплексний аналіз зовнішньоторговельних потоків країн ШОС в межах інтеграційного об'єднання і виявити ступінь впливу на них трьох груп показників:

$$\left\{ \begin{array}{l} \ln(\text{Exp}_{ij}) = a_0 + a_1 \ln(\text{ВВП}_i) + a_2 \ln(\text{ВВП}_j) + a_3 \ln(P_i) + a_4 \ln(P_j) + \\ + a_5 \ln(\text{In}_i) + a_6 \ln(\text{In}_j) + a_7 \ln(D_{ji}) + a_8 \ln(\text{Int}_{ji}) + a_9 \ln(B_{ij}) \\ \\ \ln(\text{Im}_{ij}) = a_0 + a_1 \ln(\text{ВВП}_i) + a_2 \ln(\text{ВВП}_j) + a_3 \ln(P_i) + a_4 \ln(P_j) + \\ + a_5 \ln(\text{In}_i) + a_6 \ln(\text{In}_j) + a_7 \ln(D_{ji}) + a_8 \ln(\text{Int}_{ji}) + a_9 \ln(B_{ij}) \end{array} \right. \quad (3.4) \text{ [розробка автора]}$$

де Exp_{ij} – товарний експорт i -ї країни в j -ту країну ШОС; Im_{ij} – товарний імпорт в i -ту країну з j -ї країни ШОС; $ВВП_i$, $ВВП_j$ – ВВП країн-партнерів зовнішньоторговельних відносин країн ШОС; P_i , P_j – кількість населення відповідних країн; In_i , In_j – прямі іноземні інвестиції відповідних країн; D_{ij} – відстань від столицями к відповідних країн; Int_{ij} – індекс характеру інтеграційних зв'язків відповідних країн (залежить від належності країн до Митного союзу, наявності пільг при здійсненні транспортно-логістичних операцій та інших тарифних преференцій), що коливається в діапазоні $[0; 1]$; B_{ij} – наявність між країнами-партнерами сухопутного кордону (0 – кордон відсутній, 1 – кордон існує).

З використанням офіційних даних щодо зовнішньоторговельного обороту країн ШОС за 2001-2017 рр. було проведено регресійний аналіз за запропонованою системою мультигравітаційних моделей на основі побудованих для кожної країни гравітаційних моделей експортно-імпортних операцій в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр., що дозволяє оцінити характер інтеграційних зв'язків між ними.

Вихідні дані для побудови гравітаційних моделей експортно-імпортних операцій для Китаю, Росії, Таджикистану, Киргизстану, Узбекистану та Казахстан (розрахунки для Індії та Пакистану проводилися як для країн-партнерів) в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр. наведено в Додатках 3.1-3.6.

Результати регресійного оцінювання гравітаційних моделей окремих країн ШОС свідчать про залежність обсягів експорту та імпорту окремих країн від визначених раніше показників.

Для розуміння якісного значення отриманих показників розглянемо результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Китаю (табл. 3.4).

Коефіцієнт детермінації (R^2) моделі дорівнює 1 (Додаток Л.1), тобто отримана модель та обрані фактори повністю обумовлюють торгівлю Китаю з країнами-членами ШОС.

Таблиця 3.4

Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Китаю*

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	3,613355	1,37925219	1,398691	1,133126
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	-1,84351	-1,1749538	-0,16339	-0,29618
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,073681	0,69068221	-0,17881	0,019956
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-0,76112	-4,8955819	0,621541	3,017494
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	-2,22321	-3,0543071	-1,26315	-0,6761
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	1,58343	0,49010367	0,163395	0,788747

*Розраховано автором

Позитивні коефіцієнти за ВВП підтримують гіпотезу про існування залежності торговельних потоків від ВВП відповідних країн, але значущість саме цього показника згодом зменшується. Так, у 2001 р. при збільшенні ВВП країни-імпортера на 1% китайський експорт до неї збільшувався на 3,613%, але у 2017 р. ця залежність вже була на рівні 1,113%. Оцінка коефіцієнта за відстанню у 2001 р. є негативна (-0,76112), тобто при збільшенні відстані знижується обсяг торгівлі між країнами. Але в 2015 та 2017 рр. цей показник позитивний, що свідчить про зміну обсягів експорту Китаю, обумовлених іншими факторами (наприклад, політичною домовленістю). Позитивно також впливають на збільшення обсягів експорту з Китаю наявність спільного кордону з країнами-партнерами та обсяги інвестицій (останній показник не є надто значущим). Крім того, кількість населення в країні-партнері, а також наявність пільг та преференцій в торгівлі з іншими країнами-членами ШОС не впливають на обсяги китайського експорту, що можна пояснити незначною часткою країн ШОС загального експорту з Китаю [152, с. 302].

Таким чином, розрахунки свідчать, що відстань між Китаєм і країнами ШОС у двосторонній торгівлі поступово втрачає свою значущість через скорочення витрат на перевезення вантажів і надання послуг, високий на

китайські товари, не залежний від вартості перевезень, або ж на незначну значущість для Китаю регіональної торгівлі з країнами ШОС.

Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту Китаю (табл. 3.5) демонструють важливість обсягів ВВП країн-партнерів для китайського імпорту, що також поступово знижується. При цьому, позитивний вплив на обсяги імпорту до Китаю все більше надають кількість населення, близькість та обсяги іноземних інвестицій країни-партнера (останній показник виявляється незначним).

Таблиця 3.5

Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту Китаю*

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	3,430212	1,12333079	0,525598	1,023788
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	-1,2014	-0,8092404	0,271772	0,275534
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,107397	0,42412939	0,085975	0,059908
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-0,974850	-3,5662853	0,317891	3,021252
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	-2,43852	-1,7778955	-0,36493	-0,70559
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	0,83425	0,87214837	0,22923	-0,66005

*Розраховано автором

Аналіз регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту (Додаток Л.2) Росії свідчить про зниження залежності її експорту від обсягів ВВП, іноземних інвестицій та географічної близькості країн-партнерів по ШОС. При цьому, він має значну залежність від пільг та преференцій за двосторонніми угодами, тобто регіональні зовнішньоторговельні зв'язки для Росії переважають над зв'язками з іншими країнами світу (табл. 3.6).

Аналогічні тенденції демонструє аналіз регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту Росії (табл. 3.7): зі збільшенням відстані знижується обсяг торгівлі між країнами, але цей вплив поступово знижується і, навпаки, надання пільг та преференцій збільшує імпортні поставки до Росії.

Таблиця 3.6

Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Росії*

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	2,94771	0,853038	4,261127	0,895697
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	5,623895	-1,69557	-4,76872	-0,0317
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	2,0263250	1,191532	1,80942	0,04026
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-3,53659	-1,68718	-2,37521	-0,61529
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	6,444191	11,01777	6,087207	2,049239
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	2,110438	-4,19167	-3,48745	0,03331

*Розраховано автором

Таблиця 3.7

Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту Росії*

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	-0,7975	-0,57441	2,89971	0,492618
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	2,229033	0,970795	-2,82695	0,028222
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,7891750	0,296053	-1,75492	0,103643
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-2,26622	-0,53735	-1,43919	-1,27398
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	2,765976	0,984882	8,944509	0,42772
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	1,392783	0,474988	-3,96626	0,37102

*Розраховано автором

На наш погляд, суттєва різниця отриманих результатів регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту Росії за 2015 р. пов'язані зі збільшенням санкцій та проведенням політики імпортозаміщення в Росії.

Як показують отримані результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Таджикистану (табл. 3.8), то його експорт позитивно залежить від відстані країн-партнерів, що пояснюється збільшенням

торговельних зв'язків з Росією, яка не має з країною спільних кордонів та знаходиться на значній відстані.

Таблиця 3.8

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту
Таджикистану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	5,919974	-5,76278	13,86286	1,782018
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	-8,15517	0,645844	-1,6311	0,61455
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	1,664232	3,763613	0,09047	-0,03237
Оцінка коефіцієнта за відстанню	2,3873	13,91359	2,676441	1,355666
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	8,32059	6,78364	1,6662	2,886979
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	0,222999	2,234909	-0,89484	3,692369

*Розраховано автором

При цьому, аналіз оцінки коефіцієнтів при ВВП, прямі іноземні інвестиції можна побачити невизначеність залежності його експорту від обсягів ВВП та іноземних інвестицій країн-партнерів обумовлюється скоріше політичними причинами, що підтверджує значний позитивний вплив індексу характеру інтеграційних зв'язків. Тобто регіональні зовнішньоторговельні зв'язки Таджикистану переважають над зв'язками з іншими країнами світу.

Щодо імпорту Таджикистану (табл. 3.9), то його аналіз демонструє аналогічність його залежності від визначених показників експортним поставкам. Спостерігається позитивний вплив індексу характеру інтеграційних зв'язків, що підтверджує факт значущості регіональних зовнішньоторговельних зв'язків для Таджикистану в межах ШОС.

Аналіз регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Киргизстану (табл. 3.10) свідчить підвищення значущості обсягів ВВП і географічної близькості в моделях 2015 та 2017 рр.: у 2017 р. при збільшенні ВВП країни-партнера на 1% киргизський експорт в цю країну збільшувався на 10,0783%.

Таблиця 3.9

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту
Таджикистану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	7,420909	-1,37407	5,54322	1,656759
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	-8,29535	-1,03153	-5,69584	0,445727
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,643793	2,512857	1,006563	-0,05582
Оцінка коефіцієнта за відстанню	2,524931	6,653517	-0,12185	0,263524
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	6,92385	6,9544	7,76026	0,1223
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	-62,277	3,139671	1,464678	3,557893

*Розраховано автором

Але експортна діяльність країни негативно залежить від обсягів іноземних інвестицій та кількості населення країн-партнерів. Крім того, існує значна залежність Киргизстану від пільг та преференцій, що характеризує суттєвий вплив двосторонніх угод та договорів між країнами-членами ШОС. Це означає, що регіональні зовнішньоторговельні зв'язки у Киргизстані переважають над зв'язками з іншими країнами світу.

Таблиця 3.10

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту
Киргизстану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	-3,3836	-0,58529	3,355273	10,0783
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	4,000879	1,200469	-1,3431	-0,97274
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,204376	0,144716	-0,23843	-0,86025
Оцінка коефіцієнта за відстанню	3,618489	2,073852	-2,46103	-15,2047
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	4,270878	2,558589	2,630807	24,25219
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	0,219184	-11,9908	1,069516	1,038252

*Розраховано автором

Як свідчать отримані результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Киргизстану (табл. 3.11), то на імпорتنі поставки до країн ШОС позитивно пливає характер інтеграційних зв'язків, пільги та тарифні преференції, але цей вплив у 2017 р. зменшується.

Таблиця 3.11

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту
Киргизстану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	-1,70029	-0,79121	-0,11195	-0,71568
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	4,055786	1,221215	1,775447	-0,03686
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	-0,00566	0,699425	0,007225	0,265333
Оцінка коефіцієнта за відстанню	0,454394	-0,32479	-0,27669	1,767152
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	8,014197	3,958031	6,095028	0,17741
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	1,820971	-2,23784	1,762431	0,14422

*Розраховано автором

Для експорту Узбекистану в моделях 2015 та 2017 рр. спостерігається підвищення значущості обсягів ВВП та географічної близькості, а також незначна залежність від обсягів іноземних інвестицій та кількості населення країн-партнерів (табл.3.12). При цьому, експорт Узбекистану значно залежить від пільг та преференцій, що характеризує суттєвий вплив двосторонніх угод та договорів між країнами-членами ШОС. Отже, регіональні зовнішньоторговельні зв'язки в Узбекистані також переважають над зв'язками з іншими країнами світу.

На імпорتنі поставки країн ШОС до Узбекистану позитивно пливає характер інтеграційних зв'язків, пільги та тарифні преференції, але цей вплив у 2017 р. зменшується (табл. 3.13). Крім того, на зростання імпорту в Узбекистані впливають прямі іноземні інвестиції, тоді як зростання кількості населення країн-членів ШОС впливає негативно, що обумовлюється неможливістю Узбекистану конкурувати на зовнішніх ринках з іншими країнами.

Таблиця 3.12

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту
Узбекистану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	-1,24454	2,711606	1,361537	2,621885
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	-0,19929	-2,69403	-1,27559	1,023316
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,825376	-0,1265	1,175845	0,09101
Оцінка коефіцієнта за відстанню	2,057694	1,443427	-1,68716	-5,8644
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	2,828461	-1,05573	2,69403	9,585292
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	-1,27167	0,786554	1,203017	2,486775

*Розраховано автором

Таблиця 3.13

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту
Узбекистану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	-0,92883	-0,5352	-0,18596	0,649917
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	1,589717	-1,35909	2,057494	-0,05526
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,099812	0,965616	-0,54927	0,04858
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-0,83026	3,722829	6,085119	1,982365
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	5,854707	3,16879	2,965616	2,930509
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	-0,70099	0,894789	4,585178	0,748759

*Розраховано автором

Аналіз регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту Казахстану свідчить про збільшення його залежності обсягів ВВП, іноземних інвестицій і географічної близькості країн-партнерів (табл. 3.14). Експорт Казахстану має значну залежність від пільг та преференцій, що характеризує вплив двосторонніх угод та договорів між країнами-членами ШОС і означає переважання регіональних зовнішньоторговельні зв'язків над зв'язками з іншими країнами світу.

Таблиця 3.14

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі експорту
Казахстану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	0,291372	1,883935	0,791984	2,043952
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	0,628702	-0,30688	-0,08872	0,872312
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,07934	-0,00547	0,308364	0,07718
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-0,19827	-3,7155	-1,59464	-5,54523
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	2,806592	1,102283	1,823668	3,758361
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	0,621082	1,398358	1,176306	3,439519

*Розраховано автором

Аналіз регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту Казахстану показав зниження на обсяги імпортованих поставок впливу обсягів ВВП і іноземних інвестицій країн-партнерів (табл.3.15). Крім того, імпорту Казахстану незначно залежить від пільг та преференцій. В цілому, незважаючи на коливання впливу визначених у гравітаційній моделі факторів, можливо зробити висновок про важливість для Казахстану регіональних зв'язків.

Таблиця 3.15

**Результати регресійного оцінювання гравітаційної моделі імпорту
Казахстану***

	2001	2010	2015	2017
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	1,128193	5,886939	-0,49921	0,798966
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	4,282062	-2,27269	1,497552	0,257698
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	-2,7043	-1,14149	0,709524	0,149375
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-1,92018	-1,1827	-3,14099	-2,0383
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	9,784516	-1,30648	3,017085	1,589231
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	-0,23041	1,663386	1,638441	1,10958

*Розраховано автором

Таким чином, незважаючи на деякі відхилення отриманих мультігравітаційних моделей експорту та імпорту країн-членів ШОС від теоретичних уявлень, можливо відзначити, що за всіма отриманими моделями простежується висока залежність експорту від ВВП країни-експортера. Однак, для деяких моделей властива нееластичність імпорту від обсягів ВВП країни-імпортера, що пояснюється відмінностями в обсягах ВВП країн-експортера і країн-імпортера, а меншою часткою імпорту з країн ШОС за частку імпорту з інших країн світу.

Аналіз впливу обсягів іноземних інвестицій на експортні та імпортні операції країн ШОС показав їх нееластичність, що пояснюється низкою активністю реалізації спільних інвестиційних проектів та необхідністю створення спільних фондів їх фінансування.

В деяких гравітаційних моделях відіграє вирішальну роль чинник відстані між країнами, вплив якого з часом зменшується, і, навпаки, зростає начущість інтеграційного впливу – пільги, преференції, зниження транспортних тарифів та взагалі якість транспортно-логістичної системи.

На основі проведеного аналізу мультігравітаційних моделей можна зробити загальний висновок про сильні економічні зв'язки в торгівлі між країнами ШОС, які поступово збільшуються і мають значний потенціал для подальшого розвитку в інтересах всіх зацікавлених країн.

Блок 3 механізму формування стратегічних пріоритетів поглиблення економічної інтеграції в межах ШОС з урахуванням напрямів її співпраці з Україною включає обґрунтування векторів перспективної взаємодії, спрямованих на поглиблення інтеграційної активності в ШОС.

За результатами проведеного дослідження з метою покращення торгівельно-економічних зв'язків країн-членів ШОС можуть бути запропоновані наступні вектори і напрями перспективної економічної взаємодії.

I. Вектор транспортно-логістичної взаємодії, спрямований на зменшення вартості й тривалості здійснення зовнішньоторговельних операцій:

- розвиток транспортно-логістичного забезпечення стиковок транспортних вузлів на кордонах країн-членів ШОС;
- гармонізація та уніфікація транспортно-логістичних операцій, введення єдиних норм їх проведення;
- здійснення митної оптимізації, зниження митних ставок для країн-учасниць ШОС;
- прискорення графіків робіт на усіх пропускних пунктах, введення сучасних інформаційних технологій для надання інформації, оформлення транспортної документації тощо;
- розробка посвідчення водія, яке буде дійсним в усіх країнах ШОС;
- забезпечення будівництва мультимодальних логістичних вузлів, високошвидкісних автомагістралей;
- створення індустріальних кластерів впродовж транспортних магістралей;
- впровадження загальної системи управління транспортом на території всіх країн-членів ШОС;
- забезпечення дифузії сучасних транспортно-логістичних технологій за країнами ШОС;
- розробка нових транзитних коридорів тощо.

II. Вектор інноваційно-інвестиційної взаємодії, спрямований на забезпечення стимулювання інвестиційної активності країн ШОС:

- забезпечення створення банку спільних проектів, спрямованих на економічний та технологічний розвиток країн ШОС;
- розробка механізму справедливого розподілу та залучення фінансових ресурсів для фінансування спільних проектів;
- визначення пріоритетних напрямків фінансування актуальних проектів, які відповідають цілям більшості країн-учасників ШОС;
- сприяння науково-технічному розвитку та фінансуванню високотехнологічних проектів, що стосуються розвитку більшості країн ШОС;

- забезпечення контролю за реалізацією виконання всіх етапів реалізації проектів, що фінансуються за рахунок фінансових ресурсів спільного Банку ШОС;
- забезпечення розробки та реалізації спільних енергетичних, інфраструктурних, інформаційних проектів, розвитку промисловості;
- забезпечення консультування щодо розробки та фінансування спільних проектів країн ШОС;
- забезпечення умов створення спільних підприємств за участю середнього та малого бізнесу;
- сприяння розвитку технопарків, індустріальних кластерів тощо.

У перспективі перспективна економічна взаємодія країн-членів ШОС в напрямку реалізації їх економічної стратегії має зайняти головне місце в діяльності цього об'єднання, що сприятиме економічному зростанню в кожній країні і об'єднання в цілому, створенню економічної основи для реалізації його інтеграційного потенціалу, згладжуванню розбіжностей серед країн-учасниць, а в перспективі – перетворенню його на потужний світовий політичний і економічний центр.

3.3. Пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС

Блок 3 механізму формування стратегічних пріоритетів поглиблення економічної інтеграції в межах ШОС з урахуванням напрямів її співпраці з Україною включає визначення можливостей і обґрунтування доцільності та пріоритетних напрямів її співпраці з Україною.

Наразі основним напрямком зовнішньополітичного позиціонування України є євроінтеграційні процеси. Але такий підхід під час формування зовнішньої політики звужує простір для розвитку торговельно-економічних відносин, знижує ефекти від використання можливостей у складному та мінливому співвідношенні сил у глобальному просторі.

З точки зору інтересів України щодо розвитку зовнішньоекономічних відносин азіатський напрямок співпраці, зокрема середньоазіатський регіон, який концентрує в собі величезний економічний і енергетичний потенціал, є дуже перспективним. Використання цього потенціалу в інтересах вирішення завдань внутрішнього розвитку України, а також забезпечення сприятливих для їх вирішення зовнішніх умов, має стати одним з ключових напрямків зовнішньоекономічної діяльності України.

Вплив ШОС на світовий розвиток, що обумовлюється зростаючими масштабами цього об'єднання, сприяє підвищенню інтересу з боку інших країн до налагодження співпраці з країнами співтовариства. Ще у серпні 2012 р. Україна висловила бажання стати країною-спостерігачем в ШОС, але й досі нею не стала і не відібрала свою заяву на офіційному рівні. Статус спостерігача надає право країні брати участь у засіданнях організації без права голосу і в обговоренні питань, що входять до компетенції органів ШОС, мати доступ до документів і рішень органів ШОС [131]. Але і не маючи офіційного статусу в ШОС країна може розвивати свої зв'язки та співробітництво як з країнами-членами, так і з країнами-спостерігачами і країнами-партнерами по діалогу.

Отже, пошук можливих точок дотику між Україною та країнами-членами ШОС наразі є актуальним. Найбільш актуальними для України є два напрямки співпраці з країнами ШОС: використання можливостей з залучення енергетичних ресурсів країн Середньої Азії та економічно-торговельного потенціалу Китаю. Але інші напрямки співпраці також необхідно мати на увазі: залучення прямих іноземних інвестицій (співпраця в цьому питанні з Китаєм), реалізація спільних проектів у галузі інформаційних технологій (співпраця з Індією), розвиток транспортно-логістичної інфраструктури тощо.

Для України однією з найважливіших проблем наразі є проблема енергетичних ресурсів. Рішення, які сьогодні пропонуються, дуже дорогі, тому рішення приєднатися до реалізації спільних енергетичних проектів у межах ШОС, використовуючи власний технологічний потенціал і транзитні можливості, може стати доцільним [213].

Так, перспективною для України може стати енергетична співпраця з Узбекистаном та Казахстаном. Казахстан, як економічно найбільш розвинена і багата на енергетичні ресурси країна Середньої Азії, зацікавлений у налагодженні енергетичної співпраці з країнами ЄС. У свою чергу, країни ЄС також зацікавлені в співробітництві з Казахстаном щодо залучення енергетичних ресурсів середньоазіатського регіону. У цьому контексті Україна, завдяки своєму потужному транзитному потенціалу, може бути корисною для Казахстану і ЄС. Приймаючи участь в енергетичних проектах, спрямованих на диверсифікацію джерел енергопостачання в країни ЄС, Україна може отримати власну вигоду не тільки з транзитних операцій, але й з отримання енергетичних ресурсів за пільговим тарифом.

Крім того, очевидний інтерес для України також представляє розширення доступу до ринків збуту середньоазіатських країн, чому могло б сприяти зближення України з ШОС. У цілому, розвиток співпраці з ШОС необхідно розглядати не як взаємовиключну альтернативу європейському вектору, а як розширення можливостей зовнішньополітичної стратегії України, перспективний напрямок співпраці з потужним об'єднанням, яке відкриє Україні доступ до динамічних ринків євразійського континенту і створює сприятливі умови для забезпечення її сталого економічного розвитку і диверсифікації джерел енергопостачання.

Для визначення перспективних векторів взаємодії між Україною та окремими країнами-членами ШОС проаналізуємо динаміку їх зовнішньоекономічної діяльності, які почалися з часів незалежності як логічне продовження зв'язків Радянського Союзу та продовжують розвиватися дотепер.

Так, протягом 1991-2010 рр. товарообіг між Україною та країнами ШОС виріс у 3,2 рази і досяг 49,1 млрд дол. США, що складало понад 32% всього товарообігу України зі світом [213]. Причому, зростання відбувалося як за рахунок експорту, так і за рахунок імпорту: середньорічні темпи зростання за цей період дорівнювали для експорту – 1,09, а для імпорту – 1,1. Але з 2011

р. спостерігається зменшення товарообігу між Україною та країнами ШОС, особливо це стосується періоду 2014-2015 рр., який ознаменувався скороченням товарообігу на 28% у 2014 р та на 34,7% у 2015 рр., що пов'язано з економічною та політичною кризою в Україні. Динаміка товарообороту України за 2010-2018 рр. з країнами ШОС, іншими країнами світу та загального товарообороту наведена на рис. 3.3.

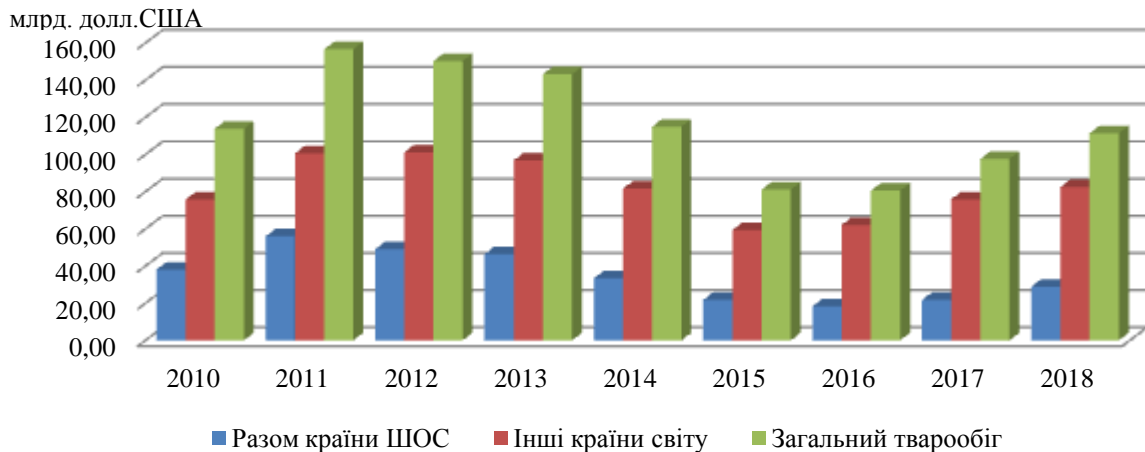

Рис. 3.3. Динаміка зовнішньоторговельного обороту України з країнами ШОС, іншими країнами світу та загального товарообороту, 2010-2018 рр., тис. дол. США*

*Побудовано автором за матеріалами: [349, 355]

Так, у 2011 р. спостерігалось зростання загального зовнішньоторговельного обороту на 37,54%, тоді як в той же час торгівельний оборот з країнами ШОС підвищився на 47,04% – максимальне зростання за цей період. Вже у наступному році зовнішньоторговельний оборот з країнами ШОС зменшився на 12,39%, а загальносвітовий на – 4,03%. З 2013 р. спостерігається поступове зменшення товарообороту України з усіма країнами світу. Найбільше зменшення відбулося в 2015 р.: з країнами-членами ШОС – на 34,74%, з іншими країнами світу – на 15,66%. З 2017 р. спостерігається поступове збільшення товарообороту з країнами ШОС – на 17,99%, а з іншими країнами світу – на 22,14%. У 2018 р. товарооборот підвищився з країнами ШОС – на 32,98%, а з іншими країнами

світу – на 8,76%. Це свідчить про позитивну динаміку та збільшення міцності зв'язків України з країнами Азіатського регіону.

Динаміка середньорічних темпів зростання зовнішньоторговельного обороту України з країнами-членами ШОС, іншими країнами світу та світом в цілому протягом 2010-2018 рр. наведена в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Динаміка середньорічних темпів зростання зовнішньоторговельного обороту України з країнами-членів ШОС, іншими країнами світу та світом в цілому, 2010-2018 рр.*

Країна	2011-2010	2012-2011	2013-2012	2014-2013	2015-2014	2016-2015	2017-2016	2018-2017
Разом країни ШОС	147,04	87,61	94,60	71,92	65,26	84,54	117,99	132,98
Інші країни світу	132,76	100,62	95,60	84,34	72,73	104,65	122,14	108,76
Світ	137,54	95,97	95,28	80,31	70,57	99,25	121,20	114,15

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Останніми роками зовнішньоторговельний оборот України з різними країнами ШОС, країнами світу та світом в цілому змінювався різними темпами (Додаток М.1).

Виходячи з аналізу обсягів та середніх темпів зростання зовнішньоторговельного обороту України з країнами ШОС, іншими країнами світу та світу в цілому протягом 2010-2018 рр., у 2011 р. середні темпи зростання обсягів торгівлі України з країнами ШОС склали 147%, тоді як зовнішньоторговельний оборот з Казахстаном збільшився більше ніж у 2 рази, Узбекистаном – у 4,5 разів, а Таджикистаном – зменшився на 17,6%. У 2014 р. при загальному зменшенні зовнішньоторговельного обороту України з країнами ШОС на 28,1% спостерігається зменшення товарообороту з Казахстаном – на 33,9%, а з Китаєм – лише на 17,7%. У 2015 р. також спостерігається загальний спад зовнішньоторговельних потоків України з країнами ШОС відносно попереднього року, хоча темпи змін торговельної діяльності з окремими країнами були різними: з Китаєм товарооборот

скоротився на 17,7%, а з Пакистаном – на 1,1%. У 2018 р. при загальному збільшенні торговельних потоків України з країнами ШОС на 33%, також спостерігалися нерівні тенденції цих змін: з Узбекистаном збільшення склало 212,7%, з Китаєм – 133,1%, тоді як з Пакистаном – зменшення на 29,9%.

Аналізуючи окремі напрямки зовнішньоторговельної діяльності України з країнами ШОС протягом 2010-2018 рр. необхідно визначити й нерівності в динаміці експортних та імпорتنих операцій.

Виходячи з аналізу динаміки імпорту в Україну з окремих країн ШОС протягом 2010-2018 рр. (Додаток М.2), визначимо його нерівномірність. Так, якщо в 2011 р. темп зростання обсягів імпорту в Україну в середньому з країн ШОС склав 146%, то імпорт з Казахстану збільшився більше ніж у 2 рази, з Узбекистану – у 8,9 разів, з Таджикистану – у 2,46 разів, тоді як з Китаю лише на 28%. В 2013 р. при загальному збільшенні імпорту з країн ШОС лише на 1% спостерігається збільшення імпорتنих поставок з Киргизстану на 76%, з Китаю – на 7%, з Російської Федерації на 3%, спостерігається зменшення поставок з Казахстану на 20%, Таджикистану на 19%. У 2015 р. спостерігається загальний спад імпорتنих поставок в Україну з країн ШОС відносно попереднього року, а також з інших країн світу, що обумовлюється погіршенням економічного стану країни. Імпорт з Китаю зменшився на 55%, з Таджикистану та Узбекистану – лише на 33% у порівнянні з попереднім роком. У 2018 р. при загальному збільшенні імпорту в Україну з країн ШОС на 28%, з Узбекистану імпорт збільшився на 38%, з Китаю – на 39%, з Індії – на 27%, Пакистану – на 17%, Російської Федерації – на 20%, а з Таджикистану – зменшився на 20%.

Аналіз динаміки експорту України в окремі країни ШОС протягом 2010-2018 рр. (Додаток М.3) також свідчить про його нерівномірність. У 2011 р. темпи зростання його обсягів в середньому в країни ШОС склав 148%, тоді як експорт в Казахстан збільшився на 20%, в Узбекистан – на 58%, в Китай – на 51%, Киргизстан – на 53%, в Російську Федерацію – на 51%, а в Таджикистан – зменшився на 27%. У 2015 р. спостерігається загальний спад експортних поставок в країни ШОС на 54%, а також в інші країни світу – на

26%. Темпи змін експортних потоків в окремі країни був різний: в Казахстан зменшення склало 65%, в Російську Федерацію – 66%, а експорт в Китай збільшився на 8%. У 2018 р. при загальному збільшенні експорту з України в країни ШОС на 43% в Узбекистан експорт збільшився у 2,74 разів, в Китай – на 21%, в Киргизстан – на 17%, а в Таджикистан – зменшився на 21%, в Пакистан – на 51%, в Казахстан – на 3%.

Аналізуючи динаміку географічної структури імпорту в Україну протягом 2010-2018 рр. (табл. 3.17) необхідно відмітити, що в цілому вона є досить стабільною, змінюючись несуттєво за весь період аналізу. Так, найбільша частка імпортованих поставок здійснювалася з країн членів ЄС: у 2010 р. їхня частка складала 41,1%, у 2011 р. – 38,23%, у 2014 р. – 41,36%, у 2016 р. – 46,66%, а у 2018 р. – 44,02%. Загальною є тенденція до зростання частки імпорту з країн ЄС за весь період аналізу на 2,98%. З країн-членів ШОС у 2010 р. частка імпорту складала 36,02%, у 2011 р. – 37,65%, у 2014 р. – 33,3%, у 2016 р. – 29,07%, а у 2018 р. – 31,68% (загальна тенденція – зменшення їхньої частки в структурі імпорту України на 5,34%). Частка імпорту з США у 2010 р. складала 2,43%, а у 2018 р. – 4,32% (загальна тенденція – до зростання їхньої частки в структурі імпорту України на 1,89%). Частка імпорту з Японії у 2010 р. складала 0,83%, а у 2018 р. – 0,73% (загальна тенденція – зменшення її частки в структурі імпорту України на 0,1%).

Таблиця 3.17

Динаміка географічної структури імпорту в Україну, 2010-2018 рр.*

Країни	Період									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Країни ШОС	36,02	37,65	33,13	33,62	33,30	32,82	29,07	29,21	31,68	
Інші країни світу	63,98	62,35	66,87	66,38	66,70	67,18	70,93	70,79	68,32	
У тому числі:										
Японія	0,83	0,86	0,76	0,76	0,62	0,57	0,79	0,93	0,73	
США	2,43	2,75	2,57	2,56	2,26	2,37	2,72	3,66	4,32	
Європейський Союз	41,10	38,23	40,98	42,62	41,36	43,05	46,66	45,96	44,02	
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Таким чином, імпорту операції з країнами-членами ШОС займають біля третини від усіх імпортованих поставок до України. Але значущість зв'язків з окремими країнами ШОС змінюється протягом періоду, який було проаналізовано (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Динаміка географічної структури імпорту в Україну за країнами ШОС та іншими країнами світу, 2010-2018 рр.*

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Китай	27,82	24,45	29,38	31,07	27,95	29,40	36,68	35,32	38,32
Індія	3,89	1,71	2,07	2,06	2,22	2,10	2,53	2,32	2,19
Казахстан	3,33	9,14	10,23	8,08	9,16	9,82	7,93	7,98	5,84
Киргизстан	0,04	0,03	0,03	0,05	0,03	0,06	0,03	0,02	0,02
Пакистан	0,33	0,29	0,32	0,32	0,36	0,35	0,30	0,30	0,27
Російська Федерация	68,04	61,80	59,44	60,23	62,11	59,91	54,63	55,64	52,25
Таджикистан	0,03	0,05	0,04	0,03	0,04	0,05	0,04	0,04	0,02
Узбекистан	0,74	4,53	0,88	0,54	0,71	0,76	0,69	1,00	1,09
Разом країни ШОС	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Інші країни світу	177,59	165,62	201,83	197,47	200,28	204,71	244,04	242,36	215,65
Світ	277,59	265,62	301,83	297,47	300,28	304,71	344,04	342,36	315,65

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Імпортовані потоки з Російської Федерації мали найбільшу вагу протягом 2010-2018 рр., а частка імпорту з країн-членів ШОС в загальній структурі імпортованих потоків зменшувалась: у 2010 р. вона складала 68,04%, а у 2018 р. – 52,25%. Навпаки, частка імпорту з Китаю в структурі імпорту України збільшувалася: в 2010 р. вона складала 27,82%, а в 2018 р. – 38,32% (за період аналізу збільшилася на 10,5%). Також, значними були поставки в Україну з Казахстану: у 2010 р. – 3,33%, а в 2018 р. – 5,8%.

Динаміка географічної структури експорту з України протягом 2010-2018 рр. (табл. 3.19) свідчить про суттєві коливання. Так, найбільша частка експорту у 2010 р. припадала на країни-члени ШОС, а в 2018 р. – на країни-члени ЄС. Взагалі частка експорту України до ЄС зросла у 1,5 разів. В країни-члени ШОС у 2010 р. частка експорту складала 30,98%, а в 2018 р. – 19,78% (зменшилася в 1,57 разів). Така тенденція показує, що вектор

взаємодії України за останні роки змістився зі східного на західний. В той же час, частка експорту в США залишалася більш стабільною: в 2010 р. – 1,94%, а в 2018 р. – 2,64% (зросла на 0,7%).

Таблиця 3.19

Динаміка географічної структури експорту з України, 2010-2018 рр.*

Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Країни ШОС	30,98	33,88	32,14	31,07	25,11	21,96	16,87	15,29	19,78
Інші країни світу	69,02	66,12	67,86	68,93	74,89	78,04	83,13	84,71	80,22
У тому числі:									
Японія	0,35	0,22	0,65	0,69	0,78	1,35	1,40	1,29	1,35
США	1,94	1,94	1,88	1,59	1,62	2,00	1,49	2,20	2,64
Європейський Союз	27,57	28,24	24,96	27,11	30,88	32,59	36,60	39,61	41,39
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Таким чином, Україна скоротила загальний експорт до всіх країн-членів ШОС, але нерівномірно (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Динаміка географічної структури експорту з України за країнами ШОС та іншими країнами світу, 2010-2018 рр.*

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Китай	11,97	12,20	12,57	15,48	23,06	36,20	36,02	31,39	26,64
Індія	8,03	8,84	10,57	10,46	14,12	17,45	29,30	34,33	21,74
Казахстан	8,45	6,84	11,11	10,16	7,26	7,76	5,61	5,04	3,41
Киргизстан	0,45	0,47	0,58	0,74	0,76	0,91	0,58	0,52	0,43
Пакистан	0,50	0,35	0,51	1,02	2,53	1,39	1,33	2,17	0,90
Російська Федерація	77,24	78,84	73,16	71,41	66,25	52,49	54,46	59,85	41,97
Таджикистан	0,62	0,30	0,66	0,58	0,67	0,82	0,96	0,88	0,49
Узбекистан	1,27	1,35	1,92	1,62	2,00	1,83	2,38	2,31	4,42
Разом країни ШОС	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Інші країни світу	222,82	195,13	211,14	221,87	298,23	355,32	492,81	554,22	405,45
Світ	322,82	295,13	311,14	321,87	398,23	455,32	592,81	654,22	505,45

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Експортні потоки в Російську Федерацію мали найбільшу вагу протягом 2010-2018рр, але якщо в 2011 р. її частка в загальній структурі експортних

потоків з складала 78,84%, то в 2018 р. – 41,97%. Навпаки, частка експорту України в Китай збільшилася – з 11,97% у 2010 р. до 26,64% у 2018 р. (збільшилася на 14,67%). Також, поширилися експортні поставки з України в Індію – з 8,03% у 2010 р. до 21,74 % у 2018 р.

Зниження частки експортних та імпортних потоків України з країнами ШОС протягом 2010-2018 рр. можна пояснити як політичними, так і економічними умовами – українські компанії розширили географію своїх зовнішніх ринків, зокрема, за рахунок європейських країн.

Аналіз товарної структури імпорту в Україну з країн ШОС та інших країн світу у 2018 р. показав, що найбільшу частку займають машини та транспортне обладнання (27,91%), а також мінеральне паливо, мастильні та супутні матеріали (20%), хімічні речовини та супутні вироби (15,84%), виробничі товари (14,46%) (табл. 3.21). В імпорті країн ШОС приходиться на мінеральне паливо, маслинні матеріали та супутні матеріали 27,4%, машини та транспортне обладнання – 20,54%, хімічні речовини та супутні продукти – 14,12%, виробничі товари – 9,78%. Якщо порівнювати зі структурою імпорту інших країн та регіонів світу, то в структурі імпорту переважає також імпорт машин та транспортного обладнання з Японії – 81,5% та з країн ЄС – 36,97%. В структурі імпорту з США переважає імпорт мінерального палива, мастильних матеріалів та супутніх матеріалів – 34,17%.

Аналізуючи імпортні потоки з країн-членів ШОС до України необхідно відзначити, що імпорт мінерального палива, мастильних та супутніх матеріалів переважає з Російської Федерації – 43,3% та з Казахстану – 77%, машин та транспортного обладнання з Китаю та Киргизстану. Імпорт виробничих товарів – з Пакистану – 62,5%, Узбекистану – 32,8%, Китаю – 26,8%. Імпорт хімічних речовин та сукупних продуктів – з Індії – 43,9% та Узбекистану – 45,6%. Імпорт мінеральних матеріалів, крім палива, є значним з Таджикистану – 71,2% та Киргизстану – 32,9%. Значну частку імпорту з Киргизстану складає імпорт напоїв та тютюну – 23,3% (табл.3.22).

Таблиця 3.21

**Товарна структура імпорту в Україну з країн ШОС та інших країн світу
у 2018 р.***

Групи товарів	Японія	США	Країни ЄС	Країни ШОС	Світ в цілому
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	3,35	34,17	7,16	27,40	20,00
Машини та транспортне обладнання	81,54	29,77	36,97	20,54	27,91
Виробничі товари	6,68	3,84	14,12	19,05	14,46
Готові вироби	2,21	3,28	9,16	9,78	8,32
Тваринні та рослинні олії, жири	0,00	0,02	0,23	0,18	0,55
Хімічні речовини та супутні продукти	2,76	4,79	19,68	14,12	15,84
Напої та тютюн	0,01	0,58	1,61	0,84	1,41
Дорогоцінні метали	2,78	13,17	1,59	0,02	1,45
Продукти та живі тварини	0,34	4,39	6,91	4,00	6,30
Мінеральні матеріали, крім палива	0,33	6,00	2,57	4,08	3,72
Інше	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Таблиця 3.22

Товарна структура імпорту в Україну з країн-членів ШОС у 2018 р.*

	Китай	Індія	Казах-стан	Киргизстан	Пакистан	Росія	Таджи-кистан	Узбе-кистан
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	0,7	1,0	77,0	1,2	0,0	43,3	0,0	0,2
Машини та транспортне обладнання	36,1	12,3	1,2	33,4	0,0	12,1	6,8	5,2
Виробничі товари	26,8	16,9	9,1	2,8	62,5	14,1	15,8	32,8
Готові вироби	22,1	4,4	0,1	0,3	7,4	2,2	0,2	3,8
Тваринні та рослинні олії, жири	0,0	0,4	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0
Хімічні речовини та супутні продукти	11,6	43,9	9,5	0,0	3,9	14,7	0,8	45,6
Напої та тютюн	0,1	1,7	0,0	23,3	1,2	1,4	0,0	0,3
Дорогоцінні метали	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Продукти та живі тварини	2,1	12,5	1,4	5,7	24,8	5,1	5,2	7,8
Мінеральні матеріали, крім палива	0,6	6,8	1,7	32,9	0,2	6,8	71,2	4,4
Інше	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Аналіз структури експорту України в 2018 р. за групами товарів до інших країн світу показав, що найбільшу частку займають виробничі товари (28,86%), а також продукти та живі тварини (23,03%), мінеральні матеріали, крім палива (16,23%), машини та транспортне обладнання (10,23%). В українському експорті до країн ШОС на тваринні та рослинні олії та жири приходиться 22,72%, мінеральні матеріали, крім палива – 22,18%, виробничі товари – 18,76%, машини та транспортне обладнання – 12,94%. Якщо порівнювати зі структурою українського експорту до інших країн та регіонів світу, то експорт виробничих товарів переважає в США – 71,53% та в країни ЄС – 27,04% (табл. 3.23 та 3.24).

Таблиця 3.23

**Товарна структура експорту України до інших країн світу
у 2018 р.***

Групи товарів	Японія	США	Країни ЄС	Країни ШОС	Світ в цілому
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	0,00	0,53	2,91	1,25	1,91
Машини та транспортне обладнання	1,25	6,85	13,54	12,94	10,32
Виробничі товари	3,64	71,53	27,04	18,76	28,86
Готові вироби	1,22	4,67	6,32	3,23	4,27
Тваринні та рослинні олії, жири	0,04	2,29	5,63	22,72	8,45
Хімічні речовини та супутні продукти	1,79	2,10	3,59	6,19	4,34
Напої та тютюн	64,35	0,43	0,19	0,37	1,98
Дорогоцінні метали	0,15	2,66	0,68	0,08	0,61
Продукти та живі тварини	7,47	4,48	19,82	12,29	23,03
Мінеральні матеріали, крім палива	20,08	4,48	20,30	22,18	16,23
Інше	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349,355]

Аналізуючи експорт з України до країн-членів ШОС відзначимо, що експорт мінеральних матеріалів, крім палива переважає в Китай – 49,22%, Пакистан – 53,86%, Таджикистан – 47,01% та Російську Федерацію – 18,8%.

Таблиця 3.24

Товарна структура експорту України до країн ШОС у 2018 р.*

Групи товарів	Китай	Індія	Казах- стан	Киргиз- стан	Пакис- тан	Росія	Таджи- кистан	Узбе- кистан
Мінеральне паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали	0,04	0,04	0,58	0,05	0,28	2,74	6,28	0,57
Машини та транспортне обладнання	2,39	2,19	29,60	15,32	2,45	24,45	4,99	10,08
Виробничі товари	2,21	4,53	8,33	15,90	17,65	37,10	6,89	24,17
Готові вироби	0,83	0,25	3,68	5,56	0,24	6,37	1,25	2,70
Тваринні та рослинні олії, жири	17,67	82,24	0,08	0,75	0,04	0,15	0,08	1,53
Хімічні речовини та супутні продукти	0,44	6,11	12,30	15,13	0,01	8,12	21,91	16,77
Напої та тютюн	0,07	0,00	3,49	1,10	0,00	0,51	0,59	0,09
Дорогоцінні метали	0,00	0,12	1,55	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Продукти та живі тварини	27,14	2,79	38,52	46,14	25,46	1,76	11,02	43,42
Мінеральні матеріали, крім палива	49,22	1,72	1,87	0,05	53,86	18,80	47,01	0,68
Інше	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [199, с. 12; 349, 355]

Експорт продуктів та живих тварин – в Киргизстан – 46,14%, Казахстан – 38,52% та Узбекистан – 43,42%. Експорт машин та транспортного обладнання – в Казахстан – 29,6%, Російську Федерацію – 17,65%, Киргизстан – 15,32% та Узбекистан – 10,08%. Експорт виробничих товарів переважає в Російську Федерацію – 37,1%, Узбекистан – 24,17% та Пакистан – 17,65%. Експорт хімічних речовин та сукупних продуктів є значним в Таджикистан – 21,91%, Узбекистан – 16,77%, Киргизстан – 15,13%, Казахстан 12,3 – 11,6%. Експорт тваринних та рослинних олій переважає в Індію – 82,24% та Китай – 17,67%.

Отже, проаналізувавши динаміку географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі товарами України з країнами ШОС, сформулюємо наступні висновки: основним торговим партнером України з усіх країн ШОС була і залишається Російська Федерація, оскільки з нею Україну все ще існують виробничо-технологічні зв'язки, а також саме з нею Україна має

спільний кордон; підвищується значущість торгівлі товарами з Китаєм, але ці зв'язки ще не дуже значні; Україна експортує і імпортує з країн ШОС і ЄС товари з однакових груп, проте товари з більшою доданою вартістю Україна експортує в країни ШОС, а імпортує – з ЄС.

Проведений аналіз підтверджує зацікавленість України в співпраці з країнами ШОС. Для оцінювання характеру та перспективних напрямків вдосконалення взаємодії України з країнами ШОС проведемо регресійний аналіз за запропонованою мультігравітаційною моделлю з просторовими даними з експорту-імпорту країн ШОС за 2010-2017 рр.

Для України було побудовано гравітаційні моделі експортних та імпортних операцій з країнами ШОС за 2010, 2015 та 2017 рр., що дозволяє оцінити динаміку співпраці між Україною та країнами-членами ШОС (Додаток Н).

Оцінка характеру інтеграційних зв'язків між Україною та окремими країнами-членами ШОС, а також відстань та наявність спільного кордону між ними наведені в табл. 3.25.

Таблиця 3.25

Оцінка характеру інтеграційних зв'язків між Україною та окремими країнами-членами ШОС, відстань та наявність спільного кордону*

Країни ШОС	Відстань від України, км	Індекс інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону
Китай	5930	0,25	0
Росія	4530	0,5	1
Киргизка Республіка	4333	0,25	0
Казахстан	3430	0,25	0,1
Узбекистан	3622	0,25	0,1
Таджикистан	3417	0,25	0,1
Індія	5355	0,25	0,1
Пакистан	3903	0,25	0,1

*Складено автором за матеріалами: [349,355]

Згідно запропонованій моделі (3.4) під час аналізу гравітаційної моделі експорту та імпорту України були отримані результати, наведені в табл. 3.26.

Таблиця 3.26

Результати регресійного оцінювання гравітаційних моделей експортних та імпортних операцій України з країнами ШОС *

	2010		2015		2017	
	Модель експорту	Модель імпорту	Модель експорту	Модель імпорту	Модель експорту	Модель імпорту
Оцінка коефіцієнта за ВВП відповідної країни	0,58973	0,429878	0,411197	2,040493	0,621374	0,995066
Оцінка коефіцієнта за кількістю населення відповідної країни	0,590162	0,62414	-0,14619	-1,52286	-0,04129	-0,07335
Оцінка коефіцієнта за обсягом іноземних інвестицій відповідної країни	0,296921	0,543344	-0,07655	0,699178	-0,05032	0,793793
Оцінка коефіцієнта за відстанню	-2,926195	-7,66554	-0,498518	-12,3081	-0,43486	-11,712
Оцінка коефіцієнта за індексом характеру інтеграційних зв'язків	2,012143	3,609131	2,302193	-3,74923	0,14256	0,11247
Оцінка коефіцієнта за наявністю спільного кордону	1,019361	-0,13934	-1,46435	1,453823	0,967562	1,263078

*Розраховано автором

У гравітаційних моделях експортних та імпортних операцій України з країнами ШОС коефіцієнт детермінації (R^2) змінюється від 0,965 до 1, що підтверджує високу значущість отриманих результатів та відповідність їх реальним даним. Для України експорт та імпорт в країни ШОС в цілому відповідає взаємозалежностям, які лежать в основі гравітаційної моделі. Позитивні коефіцієнти за ВВП відповідної країни підтримують гіпотезу про залежність торговельних потоків України з країнами ШОС від ВВП цих країн, але кількісна оцінка цього показника за різними моделями відрізняється.

Так, в 2010 р. за моделлю експорту при збільшенні ВВП країн ШОС на 1% український експорт в цю країну збільшувався на 0,58973%, а за моделлю імпорту – на 0,429878%; в 2015 р. за моделлю експорту при збільшенні ВВП країн ШОС на 1% український експорт в цю країну збільшувався на 0,411197%, а за моделлю імпорту – на 2,040493%, в 2017 р. за моделлю експорту при збільшенні ВВП країн ШОС на 1% український експорт в цю

країну збільшувався на 0,621374%, а за моделлю імпорту – на 0,995066%. При цьому слід зазначити, що оцінка коефіцієнта за ВВП показала, що з часом зв'язок обсягу імпорту та експорту України з тією чи іншою країнами ШОС з обсягами їх ВВП в цілому збільшується.

Оцінка коефіцієнта за відстанню протягом всього аналізу негативна, але за модулем даний коефіцієнт вищий для моделей, що характеризують імпорт, тобто вплив чинника відстані є більш значущим для імпортних операцій ніж для експортних.

Оцінка коефіцієнта за кількістю населення в країні-партнері стає негативною в моделях за 2015 та 2017 рр., що характеризує характер взаємовідношень, який не обумовлюється ємністю ринка, збільшенням обсягів торгівлі взагалі.

Оцінка коефіцієнтів за обсягами іноземних інвестицій відповідної країни є позитивною протягом всього періоду аналізу, але не дуже значною, що характеризує торговельні процеси України, як незалежні від інвестиційної діяльності.

Параметр, який характеризує наявність пільг а інших преференцій в торговельній діяльності між Україною та іншими країнами-членами ШОС взагалі згодом втрачає свою важливість та не впливає на обсяги експортної та імпортної торгівлі, тобто Україна налагоджує торговельні відносини з країнами світу без прив'язки до торговельних преференцій. Це підтверджує той факт, що в структурі експорту та імпорту України країни ШОС займають не таке важливе місце від загального товарообігу та є менш значущіми ніж торговельні відносини з іншими країнами та регіонами, наприклад, з країнами ЄС.

Аналізуючи вектори перспективної взаємодії України з країнами-членами ШОС з метою розвитку східного напрямку зовнішньоекономічної діяльності можна зробити загальний висновок, що Україна має приймати участь у поглибленні транспортно-логістичної взаємодії з країнами-членами ШОС в напрямку зменшенні вартості та тривалості здійснення зовнішньоторговельних операцій, а також у розширенні інноваційно-

інвестиційної взаємодії через сприяння стимулюванню інвестиційної активності та участі у спільних проектах з країнами ШОС.

Таким чином, за результатами дослідження, можна визначити наступні перспективні напрямки взаємодії України з країнами-членами ШОС:

- Китай: збільшення обсягів товарообігу між державами, сприяння створенню спільних підприємств з виробництва високотехнологічної продукції та зменшення імпорту товарів, що можуть вироблятися вітчизняними товаровиробниками.

- Російська Федерація: аналіз співвідношення питомої ваги основних товарних груп у експорті й імпорті України до/з Російської Федерації свідчить про збереження внутрішньогалузевої торгівлі, тому необхідно налагоджувати власне виробництво тих товарів, які мають високу додану вартість силами власних виробників.

- Казахстан: сприяння укладанню договорів на імпорتنі поставки мінерального палива (нафти і продуктів її переробки) за пільговими тарифами.

- Узбекистан: збільшення експорту з України високотехнологічних товарів та імпорту з Узбекистану енергоносіїв.

- Киргизстан: розширення експорту з України високотехнологічних товарів (ядерних реакторів, двигунів, електричних машин) та імпорту до України товарів з низкою доданою вартістю.

- Таджикистан та Пакистан: збільшення експорту з України машин та транспортних засобів, фармацевтичної продукції, високотехнологічних виробів, а також імпорту до України поставок продуктів харчування та бавовни.

- Індія: сприяння створенню спільних підприємств зі створення інтелектуальних продуктів та поширення інформаційних технологій, збільшення товарообороту за основними групами продуктів.

Отже, розвиток економічних відносин з країнами ШОС сприятиме вирішенню Україною проблеми збільшення імпорту енергоносіїв та експорту товарів із значною часткою доданої вартості.

Таким чином, проведене дослідження сучасного стану і перспектив розвитку торговельно-економічної співпраці України з країнами ШОС дозволяє обґрунтувати їх значущість для створення умов успішного розвитку та підвищення міжнародного статусу України.

Висновки до третього розділу

1. Проведений у роботі аналіз реалізації діючої наразі «Стратегії розвитку ШОС до 2025 року» за основними сферами співробітництва (торгово-інвестиційною, міжбанківською, транспортно-логістичною та енергетичною) довів, що зростання ШОС, посилення її впливу на регіональному і глобальному рівнях не усуває існування диспропорцій у розвитку окремих країн-членів, пов'язаних з протиріччями цілей та мотивів економічного розвитку окремих країн, що й ускладнює реалізацію стратегічних напрямів поглиблення економічної інтеграції в ШОС. З метою обґрунтування стратегічних напрямків розвитку ШОС з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, а також цілей та мотивів країн-членів ШОС і ШОС в цілому розроблено механізм формування стратегічних пріоритетів поглиблення економічної інтеграції в межах ШОС з урахуванням напрямів її співпраці з Україною, що включає чотири основних блока: зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, моделювання товаропотоків між країнами-учасницями, визначення інтеграційного потенціалу її розвитку; обґрунтування векторів перспективної взаємодії, спрямованих на поглиблення інтеграційної активності в ШОС, а також визначення можливостей і обґрунтування доцільності та пріоритетних напрямів її співпраці з Україною.

2. Аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища ШОС у коротко- та довгостроковій перспективах, проведений у відповідності з запропонованим механізмом, та зіставлення їх факторів за допомогою SWOT-матриці, зокрема, довів, що в довгостроковій перспективі доцільною буде реалізація стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, що відповідає використанню можливостей

зовнішнього середовища для розвитку сильних боків внутрішнього середовища: розширення низки країн-учасниць ШОС, збільшення впливу об'єднання за рахунок збільшення масштабів його діяльності, розвиток транспортно-логістичних систем, підвищення глобальної конкурентоспроможності, тобто реалізація заходів щодо формування статусу світового лідера.

3. За результатами дослідження динаміки географічної та товарної структури взаємної торгівлі країн ШОС та їх зовнішньоторговельного обороту з іншими країнами світу було визначено, що загальною тенденцією для всіх країн ШОС є зростання частки експорту та зменшення частки імпорту з країн-членів об'єднання, що свідчить про їх значний інтеграційний потенціал. Запропоновано матрицю взаємної зацікавленості країн ШОС за окремими видами продукції.

4. З метою оцінювання впливу взаємної торгівлі країн ШОС на їх економічний розвиток розраховано коефіцієнт кореляції Пірсона, який продемонстрував високий та дуже високий ступінь прямого впливу експортно-імпортних операцій між країнами ШОС на їх ВВП, що дозволило зробити висновок про те, що стимулювання взаємної торгівлі між ними сприятиме їх економічному зростанню.

5. На основі побудови системи мультигравітаційних моделей зовнішньої торгівлі країн ШОС та їх регресійного аналізу у роботі проведено комплексне оцінювання зовнішньоторговельних потоків країн ШОС в межах інтеграційного об'єднання та ступеня впливу на них рівня економічного розвитку, масштабів економіки, інвестиційної активності та існуючих тарифних інструментів за рахунок, що дозволило зробити загальний висновок про високу залежність обсягів експорту та імпорту окремих країн від визначених показників країн-партнерів по ШОС але з різним ступенем еластичності.

6. За результатами проведеного дослідження з метою покращення торгівельно-економічних зв'язків країн-членів ШОС запропоновано вектори перспективної економічної взаємодії: транспортно-логістичну взаємодію, спрямовану на зменшення вартості й тривалості здійснення

зовнішньоторговельних операцій (розвиток транспортно-логістичного забезпечення стиковок транспортних вузлів на кордонах країн-членів ШОС; гармонізація та уніфікація транспортно-логістичних операцій, введення єдиних норм їх проведення; здійснення митної оптимізації тощо), та інноваційно-інвестиційну взаємодію, спрямовану на забезпечення стимулювання інвестиційної активності країн ШОС (визначення пріоритетних напрямків фінансування актуальних проєктів та сприяння науково-технічному розвитку та фінансуванню високотехнологічних проєктів, що відповідають цілям більшості країн-учасників ШОС; забезпечення контролю за реалізацією виконання всіх етапів реалізації проєктів тощо).

7. У цілому, розвиток співпраці України з ШОС необхідно розглядати не як альтернативу європейському вектору, а як розширення можливостей зовнішньополітичної стратегії України, перспективний напрямок співпраці з потужним об'єднанням, що відкриває доступ до динамічних ринків євразійського континенту і створює сприятливі умови для забезпечення її сталого економічного розвитку і диверсифікації джерел енергопостачання. Результати комплексного аналізу динаміки їх спільної зовнішньоторговельної діяльності допомогою регресійного аналізу гравітаційної моделі експортних та імпортних операцій України з країнами ШОС дозволили обґрунтувати пріоритети економічного співробітництва України з країнами-членами ШОС з метою створення умов для успішного розвитку та підвищення міжнародного статусу України.

Основні результати розділу висвітлено в наукових працях автора: [106, 107, 108, 109, 311].

ВИСНОВКИ

Згідно з метою у роботі поглиблено теоретико-методичні засади дослідження розвитку економічного співробітництва країн ШОС у контексті світових інтеграційних процесів та обґрунтовано пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС.

Відповідно до мети дослідження у дисертаційній роботі вирішені завдання та зроблено такі висновки:

1. Дослідження теоретичних засад формування та розвитку світових інтеграційних процесів свідчить, що інтеграційний процес розглядається більшістю дослідників як поява нових інтеграційних якостей окремих елементів, які взаємодіють один з одним і утворюють загальне ціле, що характеризується новими властивостями, не існуючими в них до процесу взаємодії чи співпраці. Уточнено терміни «політична інтеграція» – процес, спрямований на встановлення нових ефективних зв'язків і контактів між окремими країнами світу за рахунок делегування прийняття рішень новим центральним органам (наднаціональним об'єднанням) на основі очікувань на кращі зміни, що є частиною процесу глобалізації. Дістала подальшого розвитку категорія «економічна інтеграція» – процес об'єднання ринків двох і більше економічних систем різних країн з метою вирішення проблем економічного розвитку на основі утворення міжнародних господарських комплексів.

2. Аналіз сутності регіональної інтеграції як форми економічного співробітництва в умовах глобалізованої економіки дозволив зробити висновок, що наразі регіональна інтеграція є однією з основних тенденцій утворення глобального економічного простору, що спрямована на сприяння формуванню економічних зв'язків між різними країнами та регіонами з переважанням наднаціональних інтересів, вирівнюванням базових характеристик міжнародних ринків, створенням умов для проведення реформ у межах самого угруповання, взаємовідкритості економік його країн-членів.

3. На основі аналізу існуючих методів оцінки розвитку економічного співробітництва запропоновано методичний підхід до дослідження розвитку економічного співробітництва в умовах світових інтеграційних процесів на прикладі ШОС, що передбачає п'ять етапів: дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в ШОС; визначення механізму економічної взаємодії країн ШОС; аналіз чинників розвитку економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах; обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ШОС; визначення потенціалу та векторів перспективної взаємодії країн ШОС у регіональному та глобальному розвитку.

4. На основі дослідження передумов та етапів розвитку економічної інтеграції в ШОС доведено, що Шанхайська організація співробітництва пройшла довгий шлях розвитку з поступовим перенесенням акцентів у своїй діяльності з проблем регіональної безпеки на проблеми регіонального співробітництва у широкому його розумінні. Обґрунтовано, що економічні відносини між державами-членами ШОС є найважливішим аспектом їхньої співпраці, але реалізація програм за різними напрямками економічного співробітництва стикається з труднощами, обумовленими суттєвими відмінностями в структурах і особливостях функціонування господарських систем різних країн-учасниць ШОС, які мають різний економічний потенціал, історичні традиції та орієнтири подальшого розвитку, а тому в різному ступені зацікавлені в економічному співробітництві.

5. На підставі дослідження економічної взаємодії країн ШОС розроблено її інституційно-функціональний формат, в якому на основі задекларованої мети визначено її суб'єкти (країни-члени, країни-спостерігачі, країни-партнери по діалогу, а також інші країни, міжнародні організації та інтеграційні об'єднання світу) і об'єкти (торговельно-економічні відносини, інвестиційна сфера, фінансова сфера, паливно-енергетичний комплекс, транспортно-комунікаційна інфраструктура, охорона здоров'я, освіта, наука, інформаційна безпека тощо), інститути (на вищому рівні та на рівні певних сфер та напрямів діяльності) та важелі впливу (організаційні та економічні), що

мають бути спрямовані на успішну реалізацію спільних проектів ШОС. Охарактеризовано специфічні риси економічної взаємодії країн ШОС, серед яких те, що необхідність економічної взаємодії виступає фактором економічної безпеки, вирішення завдання щодо формування на азійському просторі нової економічної інтеграційної структури як відповіді на виклики економічної глобалізації західного типу; через диференціацію країн за рівнем розвитку, масштабами економіки, геополітичним та економічним інтересам існують суттєві відмінності в розподілі економічних вигод і витрат, пов'язаних з економічною інтеграцією та інші.

6. За результатами розрахунків, виконаних за допомогою запропонованого алгоритму оцінювання економічного співробітництва країн ШОС у регіональному та глобальному вимірах за чотирма етапами, зроблено висновок про підвищення значущості країн ШОС у світових економічних процесах. При цьому, внутрішньорегіональна торгівля зростає більш високими темпами, ніж зовнішньоторговельний оборот країн ШОС з іншими країнами світу, що свідчить про поглиблення інтеграційних процесів всередині об'єднання, але ж ознаками економічного співробітництва країн ШОС є низький рівень конвергенції між ними та галузевої спеціалізації.

7. З метою обґрунтування стратегічних напрямків розвитку ШОС з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, а також цілей та мотивів країн-членів ШОС розроблено механізм формування стратегічних напрямків поглиблення економічної інтеграції в ШОС з урахуванням її співпраці з Україною. Проведений у відповідності з ним аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища ШОС у коротко- та довгостроковій перспективах та зіставлення їх факторів за допомогою SWOT-матриці довів, що в довгостроковій перспективі доцільною буде реалізація стратегічних пріоритетів розвитку ШОС, що відповідає використанню можливостей зовнішнього середовища для розвитку сильних боків внутрішнього середовища. Розширення низки країн-учасниць ШОС та реалізація заходів щодо формування статусу світового лідера призвело до збільшення впливу об'єднання за рахунок

зростання масштабів його діяльності, розвиток транспортно-логістичних систем, підвищення глобальної конкурентоспроможності.

8. Результати дослідження динаміки географічної та товарної структури взаємної торгівлі країн ШОС та їх зовнішньоторговельного обороту з іншими країнами світу дозволили зробити висновок, що загальною тенденцією для всіх країн ШОС є зростання частки експорту та зменшення частки імпорту з країн-членів об'єднання, що свідчить про їх значний інтеграційний потенціал. З метою оцінювання впливу взаємної торгівлі країн ШОС на їх економічний розвиток розраховано коефіцієнт кореляції Пірсона, який продемонстрував високий та дуже високий ступінь прямого впливу експортно-імпортних операцій між країнами ШОС на їх ВВП. З метою комплексного оцінювання зовнішньоторговельних потоків країн ШОС у межах інтеграційного об'єднання та ступеня впливу на них рівня економічного розвитку та інших показників побудовано систему мультигравітаційних моделей зовнішньої торгівлі країн ШОС та проведено їх регресійний аналіз, що дало змогу обґрунтувати вектори перспективної економічної взаємодії: транспортно-логістичний та інноваційно-інвестиційний.

9. З метою створення умов для успішного розвитку і підвищення міжнародного статусу України на підставі комплексного дослідження чинників розвитку зовнішньоторговельної діяльності і побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних потоків України з країнами ШОС обґрунтовано пріоритети економічного співробітництва України з країнами ШОС, зокрема: з Китаєм та Індією – збільшення обсягів товарообігу між державами, сприяння створенню спільних підприємств з виробництва високотехнологічної продукції; з Російською Федерацією – зменшення імпорту товарів, що можуть вироблятися вітчизняними товаровиробниками; з Казахстаном: сприяння укладанню договорів на імпортні поставки мінерального палива за пільговими тарифами; з Узбекистаном, Киргизстаном, Таджикистаном та Пакистаном – збільшення експорту з України високотехнологічних товарів та імпорту енергоносіїв, продуктів харчування та бавовни тощо..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алиев М. А. Экономические институты ШОС // РППЭ.2014. № 2 (40). С. 19-34. URL: <https://ekonomicheskie-instituty-shos> (дата звернення: 06.07.2019).
2. Бабецкая-Кухарчук О.А., Морель М. Переход к рынку в России и его влияние на международную интеграцию: Препринт WP2/2003/04. Москва : ГУ ВШЭ, 2003. 44 с.
3. Байков А.А. «Нестандартная» интеграция и стареющие стандарты // Международные процессы. 2007. Т. 5. № 2(14). С. 140-143.
4. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе // Некоторые вопросы теории и практики. Москва: Наука. 1983. 264 с.
5. Бей О. Підручник міжнародної політичної економії. Книга I. Теорія. Мюнхен: Український вільний університет, 1994. 245 с.
6. Белых А. Г., Иншакова А. О. Теория интеграции: общая политика как основа многонациональной интеграции // Вестник ВолГУ. Юриспруденция. 2005. №7. Серия 5. С. 43-54.
7. Булатов А. С. Мировая экономика и международные экономические отношения. Москва : Магистр, 2008. 654 с.
8. Бураківський І., Немиря Г., Павлюк О. Україна і європейська інтеграція // Політика і час. 2000. № 3-4. С. 5-14.
9. Буторина О. В. Интеграция в стиле фанк // Россия в глобальной политике. 2007. № 5. URL : <http://www.globalaffairs.ru/numbers/28/8544.html> (дата звернення: 17.08.2019).
10. Буторина О. В. Понятие региональной интеграции: новые подходы //Космополис. 2005. № 3 (13). С. 26. URL : <http://www.polit.ru/research/2006/04/10/butorina.html>(дата звернення: 17.08.2019).

11. Быков А. И. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: основные направления и перспективы развития. Москва: Флинта, 2011. 358 с.
12. Быков А.Н. Россия и Евразийская интеграция в условиях глобализации // Проблемы прогнозирования. 2004. № 4. URL : <https://rossiya-i-evraziyskaya-integratsiya-v-usloviyah-globalizatsii> (дата звернення: 17.08.2019).
13. Бэттлер А. Контуры мира в первой половине 21 века и чуть далее // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 1. С. 73-80.
14. Вітер Д. В. Теоретико-методологічні підходи до розуміння інтеграційних процесів // Геополітика України: історія і сучасність. 2009. № 1. С. 164-179.
15. Воробьев В. О. О китайской идее построения «экономического пространства Великого шелкового пути». URL : <http://www.globalaffairs.ru/number/Novyi-shelkovyi-kurs-16776> (дата звернення 04.06.2019).
16. Габуев А., Черненко Е. Шанхайская организация соперничества // Коммерсантъ. 2012. 6 июня. № 101 (4886). URL : <http://www.kommersant.ru/doc/1952144/> (дата звернення: 24.07.2019).
17. Геєць В. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність // Економіка України. 2011. № 1. С. 4-15.
18. Годовой обзор: Шанхайская организация сотрудничества: новый этап развития и новые перспективы. URL : http://russian.news.cn/2018-12/20/c_137687444.htm (дата звернення 12.05.2019).
19. Гордиенко Д. В. Шанхайская организация сотрудничества как площадка для диалога по вопросам региональной безопасности// Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2015. № 37 (322). URL : <https://shanhayskaya-organizatsiya-sotrudnichestva-kak-ploschadka->

dlya-dialoga-po-voprosam-regionalnoy-bezopasnosti (дата звернення: 06.07.2019).

20. Грицяк І. Правова та інституційна основи Європейського Союзу: підручник / за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 620 с.

21. Губський Б. Європейський вектор інтеграційної політики України // Економіка України. 2003. №5 (498).С. 19-27.

22. Гурова И. П. Измерение глобальной и региональной торговой интеграции//Евразийская Экономическая Интеграция. 2009. №3 (4). URL : <https://izmerenie-globalnoy-i-regionalnoy-torgovoy-integratsii> (дата звернення: 17.07.2019).

23. Гусинська Н. Міжнародна економічна інтеграція як глобальна передумова світового економічного розвитку // Регіональна економіка. 2000. № 4. С. 185–191.

24. Дадабаева З. А. Страны Шанхайской организации сотрудничества: взаимные интересы и противоречия// Известия УрГЭУ. 2009. № 2 (24). URL : <https://strany-shanhayskoj-organizatsii-sotrudnichestva-vzaimnye-interesy-i-protivorechiya> (дата звернення: 31.07.2019).

25. Данилишин Б. Макросистемна еволюція української економіки: монографія. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2008. 210 с.

26. Шанхайской организации сотрудничества. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества.URL : <http://www.mfa.kz/ru/content-view/shos> (дата звернення: 23.10.2018).

27. Диалог Тойнби – Икеда: Человек должен выбрать сам / А.Тойнби, Д. Икеда и др. [пер. с англ.]. Москва : Леан, 1998. 448 с.

28. Диких А.А. Перспективы вхождения Индии и Пакистана в Шанхайскую организацию сотрудничества// Журнал правовых и экономических исследований. JournalofLegalandEconomicStudies.2017. №2. С. 7-10. URL : http://giefjournal.ru/sites/default/files/001._3.pdf (дата звернення: 20.01.2019).

29. Ділова рада ШОС. URL : <https://bcscsco.ru/projects/> (дата звернення: 13.07.2019).

30. Добровольный экспертный обзор законодательства и политики в области конкуренции: Конференция Организации Объединенных Наций по Торговле и Развитию. Пакистан. URL : https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditccclp2013d4_overview_ru.pdf (дата звернення: 13.07.2019).

31. Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств-членов ШОС. URL : <http://infoshos.ru/ru/?id> (дата звернення: 20.07.2019).

32. Доменик С. Международная экономика. Москва, 1998. 714 с.

33. Душанбинская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. 12 сентября 2014 года. URL : <http://kremlin.ru/supplement/4750> (дата звернення 20.07.2019).

34. Евразийское экономическое сообщество. URL : <http://www.evrazes.com> (дата звернення: 20.07.2019).

35. Европа и процессы глобализации экономики // Современная Европа. 2000. № 1. С. 35-38.

36. Евстигнеева Л. Теория экономической трансформации как исследовательская программа // Общественные науки и современность. 2007. № 5. С. 5-17.

37. Есембекова А. Т. Історія самітів ШОС. URL : <http://ecoshos.ru/history> (дата звернення: 23.06.2019).

38. Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції: навчальний посібник / І.Ю. Матюшенко, С.В. Беренда, В.В. Резніков. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 496 с.

39. Зовнішньополітичні пріоритети України на Євро-Азійському просторі в контексті позаблокової політики // Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/527/> (дата звернення: 14.05.2019).

40. Воробьев В. Новый шелковый курс. URL : <https://globalaffairs.ru/number/Novyi-shelkovyi-kurs-16776> (дата звернення: 14.05.2019).

41. Идти в ногу с новым веком. URL : <http://russian.china.org.cn/russian/42828.htm> (дата звернення: 14.05.2019).

42. Интервью с Франко Модильяни. О чём думают экономисты. Беседы с нобелевскими лауреатами / под ред. П. Самуэльсона и У. Барнетта. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2009. 489 с.

43. Информационное сообщение по итогам заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. URL:<http://www.sectsco.org/RU123/show.asp> (дата звернення: 15.05.2019).

44. Инъи У. Перспективы китайско-российского взаимодействия в рамках работы Шанхайской организации сотрудничества// Скиф. 2018. № 6 (22). URL : <https://perspektivy-kitaysko-rossiyskogo-vzaimodeystviya-v-ramkah-raboty-shanhayskoj-organizatsii-sotrudnichestva> (дата звернення: 06.07.2019).

45. Иохин В. Я. Экономическая теория. Москва: Экономистъ, 2004. 861 с.

46. Искандаров А. Классические теории европейской политической интеграции и возможность их использования в интеграционных процессах в регионе ЦА, 2007. URL : <http://www.civil-taj.info/right.php> (дата звернення: 12.02.2019).

47. Итоги саммита ШОС: Транссиб и БАМ ведут в Китай. URL : <http://www.aif.ru/politics/world/> (дата звернення: 23.03.2017).

48. Карганов С. 2014: Предварительные итоги // РГ (Федеральный выпуск) № 6544 от 28 ноября 2014 г. URL : <https://rg.ru/2014/11/28/itogi.html> (дата звернення: 23.03.2017).

49. Каукин А. С., Павлов П. Н., Филичева Е. В. Моделирование пространственного распределения российских внешнеторговых потоков

с учетом реальных издержек транспортировки//Российское предпринимательство. 2015. № 23. URL : <https://modelirovanie-prostranstvennogo-raspredeleniya-rossiyskih-vneshnetorgovyh-potokov-s-uchetom-realnyh-izderzhek-transportirovki> (дата звернення: 06.08.2019).

50. Кашинцев Н. П., Миронов А. В. Моделирование интеграционных процессов в экономике //Проблемы развития территории. 2015. № 3 (77). URL : <https://modelirovanie-integratsionnyh-protssesov-v-ekonomike> (дата звернення: 28.06.2019).

51. Кашлач О. В. Нормы «мягкого» права: понятие и признаки //Журнал международного права и международных отношений.2006. № 2. С. 26-32.

52. Китай выдвинул собственную программу переустройства Азии.URL : www.szef.ru/index.php/ru/politica-i-geopolitica/proect/416-china-and-its-role-in-a-new-world-order/ (дата звернення 02.03.2019).

53. Китай запустил грузовой железнодорожный маршрут Харбин-Гамбург.URL : <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/> (дата звернення 02.03.2019).

54. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції //Політичний менеджмент. 2004.№6 (9). С.103-114.

55. Клоцвог Ф.Н., Сухотин А.Б., Чернова Л.С. Моделирование и прогнозирование развития ЕЭП России, Беларуси, Казахстана и Украины //Проблемы прогнозирования. 2008. № 2. С. 125-132.

56. Кнобель А., Чокаев Б. Возможные экономические последствия торгового соглашения между Таможенным и Европейским союзами //Вопросы экономики. 2014. № 2. С. 68-87.

57. КНР: прямые инвестиции Китая в Россию увеличились на 73% в 2014 году // Сетевое издание «РИА Новости».URL:<http://ria.ru/economy/20141011/1027909478.html>(дата звернення: 11.10.2014).

58. Ковальова О. Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації // Наукові записки ІПіЕНД НАН України: збірник наукових праць. 2002. Вип.20. С. 199-209.
59. Європейська інтеграція // уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох [пер. з нім.]. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 396 с.
60. Ковальова О. Неофункціоналізм проти традиційних підходів у теоріях європейської інтеграції //Грані. 2003. № 1. С. 114-117.
61. Коллонтай В. Эволюция западных концепций глобализации // Мировая экономика и международные отношения.2002. № 1. С.24-30.
62. Коллонтай В. О неолиберальной модели глобализации // Мировая экономика и международные отношения. 1999. №1. С. 3-13.
63. Колодкин Р. А. Критика концепции «мягкого права» //Совет. государство и право. 1985. № 12. С. 95-99.
64. Комиссина И. Н. Размышления после саммита ШОС: новые реалии, новые перспективы//Проблемы национальной стратегии. 2016. № 1(34). URL:https://riss.ru/images/pdf/journal_pdf (дата звернення: 19.05.2019).
65. Конференция (серия круглых столов) «Роль России в развитии ШОС». URL : <http://sco-russia.ru/program/html> (дата звернення: 12.04.2019).
66. Копійка В. Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині ХХ сторіччя. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. К., 2002. С. 8-74.
67. Костюнина Г.М. Интеграционные объединения мира. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / под ред. А.С. Булатова, Н.Н. Ливенцева. Москва :Магистр, 2008. С. 164-187.
68. Кулешова В. П.,Хаматдинова З. А. ШОС – механизм экономического сотрудничества //Экономические науки. № 29 (1). URL : <https://novainfo.ru/article/> (дата звернення: 29.04.2019).

69. Курушина Е.В. Экономическая интеграция с позиций методологии научного познания (вопросы классификации) // Фундаментальные исследования, 2013. № 85. С. 1146-1150. URL : <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=32099> (дата звернения: 28.06.2019).

70. Лавров С. Секрет ШОС // Российская газета (Федеральный выпуск) № 6477 (205). 10.09.2014. URL : <https://rg.ru/2014/09/10/lavrov.html> (дата звернения: 28.06.2019).

71. Лавут А. А. Развитие региональной интеграции в Западном полушарии. Интеграция в Западном полушарии и Россия. М.: Институт Латинской Америки, 2004. 227 с.

72. Лебедева М. М. Мировая политика: учебник. Москва : Аспект Пресс, 2007. 365 с.

73. Ли Син Стратегия Китая и России в Шанхайской организации сотрудничества: сравнительный анализ // Сравнительная политика. 2017. № 2. URL : <https://strategiya-kitaya-i-rossii-v-shanhayskoj-organizatsii-sotrudnichestva-sravnitelnyy-analiz> (дата звернения: 30.07.2019).

74. Либман А. Модели экономической интеграции: мировой и постсоветский опыт. URL:<http://mpira.ub.uni-muenchen.de> (дата звернения: 20.12.2018).

75. Ливенцев Н. Н. Международная экономическая интеграция. Москва : Экономист, 2006. 376 с.

76. Ливенцев Н. Н. Мировая экономика и международные экономические отношения. Москва : Магистр, 2008. 654 с.

77. Лист Ф. Размещение производства в рыночной среде: из трудов Б.Н. Зимина / сост. А.П. Горкин. М.: Альфа-М, 2003. 176 с.

78. Лист Ф. Национальная система политической экономии. Москва :Издательство «Европа», 2005. 384 с.

79. Ломакин В.К. Мировая экономика. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 542 с.

80. Лузянин С. Г. Шанхайская организация сотрудничества: модель образца 2008 года. URL : http://www.perspektivy.info/table/shankhajskaaja_organizacija_sotrudniches tva_model_obrazca (дата звернення: 13.04.2019).

81. Лузянин С. Г. Шанхайская организация сотрудничества: модель 2014-2015: рабочая тетр. № 21. [С. Г. Лузянин (рук.) и др.]; [гл. ред. И. С. Иванов]; Российский совет по международным делам (РСМД). М.: Спецкнига, 2015. 36 с. URL : [https:// common/upload/RIAC-WP-SCO.pdf](https://common/upload/RIAC-WP-SCO.pdf) (дата звернення: 07.08.2019).

82. Лукин А. В. Шанхайская организация сотрудничества: в поисках новой роли. URL : <http://www.globalaffairs.ru/valday/Shankhaiskaya-organizatciya-sotrudnichestva-v-poiskakh-novoi-rolj> (дата звернення: 20.07.2019).

83. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: [пер. с англ. 13-го изд.]. М.: ИНФРА-М, 1999. 974 с.

84. Мартин Г. П. Западная глобализации: Атака на процветание и демократию. Москва : Изд. дом «Альпина», 2001. 330 с.

85. Мейер Ф. Огляд теорії економічної інтеграції Баласси Б // Економічний журнал. 1962. № 72 (286). С. 389-391.

86. Меморандум в сфере поставок газа из РФ в КНР по «западному» маршруту; Рамочное соглашение между ОАО «Газпром» и Китайской национальной нефтегазовой корпорацией о поставках природного газа из РФ в КНР по «западному» маршруту. URL : <http://www.cnpc.com.cn/ru/cbw2017/201507/62c545a8392e4b47a255a5c9515e9877/files/47f0edb1cd00422a9129bbf474f25d50.pdf>(дата звернення: 19.06.2019).

87. Меморандум о взаимопонимании между государственной корпорацией «Банк развития и внешнеэкономической деятельности», «ВЭБ Азия», «Агентством по ипотечному жилищному кредитованию» и

Государственным банком развития Китая и другие. URL : http://news.kremlin.ru/ref_notes (дата звернення: 10.05.2019).

88. Меморандум о взаимопонимании между ОАО «Газпром» и Китайской национальной шельфовой нефтяной корпорацией; Рамочное соглашение о сотрудничестве между ОАО «Сбербанк России» и Китайской компанией страхования экспортных кредитов. URL : http://news.kremlin.ru/ref_notes (дата звернення: 15.06.2019).

89. Меморандум о взаимопонимании между Российско-Китайским инвестиционным фондом и компанией «Vcanland» в отношении учреждения фонда по инвестированию в отрасль недвижимости для пожилого населения и туризма. URL : <http://rus.sectesco.org/documents> (дата звернення: 15.06.2019).

90. Меморандум о взаимопонимании между Российско-Китайским инвестиционным фондом и компанией «НОРУ Investments» в отношении инвестиций в развитие логистической инфраструктуры в России и Китае и другие. URL : <http://rus.sectesco.org/documents> (дата звернення: 15.06.2019).

91. Методические подходы к анализу интеграционных процессов в Таможенном союзе и Едином экономическом пространстве. URL : http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/investigations/Documents/integr_meths.pdf (дата звернення: 17.02.2019).

92. Методические подходы к анализу интеграционных процессов в ТС и ЕЭП. URL : http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec (дата звернення: 16.03.2019).

93. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. Москва : Экономика, 2000. 878 с.

94. Мизес Л. Ф. Либерализм в классической традиции. Москва : ООО «Социум», ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. 341 с.

95. Министры экономики стран ШОС обсудили торгово-экономическое сотрудничество. URL : <https://rossaprimavera.ru/news> (дата звернення: 10.03.2019).

96. Мисько О.Н. Международная экономическая интеграция. Санкт-Петербург : Университет ИТМО, 2015. 174 с.

97. Михеев В. В. Роль Китая в глобализующемся мире // Отечественные записки. 2008. № 3. URL : http://www.perspektivy.info/book/rol_kitaja_v_globalizujushhemsamire(дата звернення: 16.04.2019).

98. Міжнародна економіка: підручник/ за ред. А. П. Рум'янцева. Київ : Знання-Прес, 2003. 447 с.

99. Міжнародні економічні відносини: підручник / за ред. А. П. Голиков, О. А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 390 с.

100. Мірошніченко Т. М., Варвашенко В. А. Інституційна матриця в інтеграційному об'єднанні // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку галузей економіки з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів», 21-22 квітня 2017, м. Дніпро: НО «Перспектива», 2017. С. 22-24.

101. Мірошніченко Т. М. Імперативи сучасного розвитку співробітництва в рамках ШОС // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: науковий журнал, № 5-6 (70-71) Київ, 2013. С. 47-53.

102. Мірошніченко Т. М. Інвестування в країнах ШОС // Збірник матеріалів науково-практичної інтернет-конференції «Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри, 27 березня 2014 р. Черкаси : Черкаський державний технологічний університет, 2014. С. 105-106.

103. Мірошніченко Т. М. Інтеграційні об'єднання та їх конкурентоспроможні підприємства // Матеріали четвертої міжнародної науково-практичної конференції «Економіка підприємства: сучасні

проблеми теорії та практики». 18 вересня 2015 р. Одеський національний економічний університет, 2015. С. 61-62.

104. Мірошниченко Т. М. Особливості зовнішньої торгівлі Китаю в рамках інтеграційного об'єднання ШОС // Матеріали X науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин», 03 квітня 2015 р. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 220-222.

105. Мірошниченко Т. М. Особливості та проблеми ШОС як регіонального інтеграційного об'єднання // Матеріали IX науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин», 04 квітня 2014 р. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 284-286.

106. Мірошниченко Т. М. Перспективні проекти в енергетиці на просторі ШОС в умовах економічної інтеграції // Збірник тез наукових робіт III Міжнародна науково-практичної конференції «Глобальні проблеми економіки та фінансів», 30 вересня 2015 р., Київ - Прага – Відень, 2015. С. 120-122.

107. Мірошниченко Т. М. Проблеми зростання добробуту в країнах групи ШОС // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Добробут націй в умовах глобальної нестабільності. Частина I. Одеса. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. С. 23-25.

108. Мірошниченко Т. М. Шанхайська організація співробітництва (ШОС) в системі зовнішньоекономічних відносин України: теоретичний аспект // Науковий журнал Луцького національного технічного університету «Економічний форум», 2013. № 2. Луцьк. С. 188-195.

109. Моделі європейської інтеграції (федералістська та неофункціоналістська моделі). URL : <http://dpa.gts.lg.ua/program> (дата звернення: 01.06.2019).

110. Модель Шанхайской Организации Сотрудничества. URL : <https://school-pravo> (дата звернення: 01.06.2019).

111. Молчанова Е.Ю. Глобалізована інтеграція регіонально-економічного розвитку.URL : <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107928/27-Molchanova.pdf>(дата звернення: 01.06.2019).
112. Моне Ж. Торговельні Сполучені штати. Париж, 1955. 234 с.
113. Морозов Ю.В. Перспективные направления развития ШОС в Евразии //Национальные интересы: приоритеты и безопасность.2018. № 1 (358). URL : <https://perspektivnye-napravleniya-razvitiya-shos-v-evrazii> (дата звернення: 03.08.2019).
114. Москалев Н. С. Проблемы и перспективы экономической роли стран ШОС в системе мирового хозяйства // Молодой ученый. 2016. № 10. С. 789-791. URL : <https://moluch.ru/archive> (дата звернення: 06.07.2019).
115. Москва и Пекин перерисовывают карту альянсов ("Slate.fr", Франция). Жиль Бридье (Gilles Bridier). 22/09/2014. URL : <http://inosmi.ru/russia>(дата звернення: 06.07.2019).
116. Никитина Т.А. Теоретические подходы к анализу евразийской интеграции // Вестник ЗабГУ. 2016. № 8. URL : <https://teoreticheskie-podhody-k-analizu-evraziyskoj-integratsii> (дата звернення: 20.06.2019).
117. Новый Шелковый путь обещает выгоду всем участникам проекта 10.01.2014. URL : <http://infoshos.ru/ru/>(дата звернення: 18.06.2019).
118. Новый шёлковый путь через Россию достроят к 2024 году. URL : <https://regnum.ru/news>(дата звернення: 18.06.2019).
119. О Шанхайской организации сотрудничества.URL : http://rus.sectsco.org/about_sco (дата звернення: 02.03.2019).
120. Общественный информационный сайт о деятельности Шанхайской организации сотрудничества.URL : <http://infoshos.ru/ru/>(дата звернення: 10.04.2019).
121. Овчаренко Н. Модели современных интеграционных процессов. URL : <http://www.xserver.ru/user/msipr> (дата звернення: 10.04.2019).

122. Онищенко И. Г. Региональная экономическая интеграция в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества // Світова економіка та міжнародні відносини. 2015. № 2. URL : <http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2015.pdf> (дата звернення: 14.08.2019).

123. Паніч М. Економічна інтеграція та дезінтеграція: огляд інтеграції у Пн. Америці. Женева, 1995. 312 с.

124. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. Київ : Україна, 1997. 237 с.

125. Пентланд Ч. Міжнародна теорія та європейська інтеграція. Лондон, 1973. 362 р.

126. Переяслова И. Г., Колбачев Е. Б. Статистика: учеб. пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. 127 с.

127. Піляєв І. Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу // Вісник КНУ. Серія «Філософія. Політологія». 2003. Вип. 59. С. 45-47.

128. План мероприятий по выполнению Программы многостороннего торгово-экономического сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. Утвержден Решением Совета глав правительств (премьер-министров) государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 30 октября 2008 года № 35. URL : <https://elibrary.ru/item.asp?id=23159722> (дата звернення: 14.08.2019).

129. План мероприятий по выполнению Программы многостороннего торгово-экономического сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. Совет глав правительств (премьер-министров). URL : <http://rus.sectsco.org/about> (дата звернення: 12.07.2019).

130. Побединский И. М. Концептуальные основы интеграционных процессов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2008. № 86. URL :

<https://kontseptualnye-osnovy-integratsionnyh-protssessov> (дата звернення: 20.06.2019).

131. Положение о статусе наблюдателя при Шанхайской организации сотрудничества. URL: <http://infoshos.ru/ru> (дата звернення: 04.04.2019).

132. Попович А. Интеграция: теоретические аспекты. URL : <http://fmp-gugn.narod.ru/pop2.html> (дата звернення: 04.04.2019).

133. Приходько І. В. Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції //Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». 2015. Том 19. № 1. С. 91-100.

134. Программа многостороннего торгово-экономического сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. Утверждена Решением Совета глав правительств (премьер министров) государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 23 сентября 2003 года № 1. URL : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=6893 (дата звернення: 23.06.2019).

135. Программа сотрудничества между Правительством РФ и Правительством Республики Узбекистан в культурно-гуманитарной и научно-технической сферах на 2013-2015 годы (15.04.2013). URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=31547013 (дата звернення: 23.06.2019).

136. Протокол к Соглашению между Правительством РФ и Правительством КНР о создании и организационных основах механизма регулярных встреч глав правительств России и Китая от 27 июня 1997 года. URL : <http://docs.cntd.ru/document/8305505> (дата звернення: 23.06.2019).

137. Радзієвська С.О. Торговельно-економічні зв'язки України з країнами Шанхайської організації співробітництва //Економічний вісник НТУУ «КПІ».2014. № 11. С. 105-110. URL : <http://economy.kpi.ua/uk/node> (дата звернення: 20.07.2019).

138. Развитие Шанхайской организации сотрудничества и закат гегемонии Запада «IRNA», Иран. URL : <http://inosmi.ru/world> (дата звернення: 20.07.2019).

139. Рамочное соглашение между ОАО «Территориальная генерирующая компания № 2» и компанией «Хуадянь» о реализации инвестиционных энергетических проектов в Архангельской области. URL : http://news.kremlin.ru/ref_notes (дата звернення: 12.08.2019).

140. Рамочное соглашение о сотрудничестве в области финансирования лизинговых проектов между ОАО «ВЭБ-лизинг» и Экспортно-импортным банком Китая. URL : <https://elibrary.ru/item.asp> (дата звернення: 12.08.2019).

141. Рафалюк Е.Е. Понятие, виды и формы евразийского и латиноамериканского интеграционных объединений (сравнительно-правовой анализ) // Журнал российского права.2016. № 1. С. 154-168.

142. Рахматулина Г. Г. Экономическое сотрудничество государств ШОС как важный фактор устойчивого развития стран Центральной Азии //Проблемы экономического и финансового сотрудничества в рамках ШОС. 2011. С.153-166.

143. Экономическая интеграция: предпосылки, характерные черты и классификация. URL : <http://www.grandars.ru/student/mirovaya-ekonomika/ekonomicheskaya-integraciya.html> (дата звернення: 13.04.2019).

144. Ресурсный потенциал Индии. URL : <http://www.learngeography.ru/leags> (дата звернення: 13.04.2019).

145. Ресурсный потенциал Китая. URL : <https://economics.studio/mirovaya-ekonomika/resursnyiy-potentsial-kitaya.html> (дата звернення: 18.06.2019).

146. Ресурсный потенциал России. URL : https://www.zubolom.ru/lectures/world_economy (дата звернення: 18.06.2019).
147. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні: монографія. Харків : Вид-во НУА, 2018. 204 с.
148. Российская газета. Федеральный выпуск №5799 (126). URL : <http://www.rg.ru/2012/06/04/shankhay-site>(дата звернення: 12.06.2019).
149. Россия и ШОС. URL : https://sco-russia_in_sco (дата звернення: 20.06.2019).
150. Россия-Китай: торгово-экономическое сотрудничество и контракт века // Сетевое издание «РИА Новости». URL : <http://ria.ru/html/message/resize> (дата звернення: 20.06.2019).
151. Руководители государств-членов ШОС опубликовали Бишкекскую декларацию СИНЬХУА. URL:<http://russian.news.cn> (дата звернення: 20.06.2019).
152. Рут Ф. Р. Міжнародна торгівля та інвестиції. Київ : Основи, 1998. 743 с.
153. Сабельникова Е. М. Подходы к оценке эффектов экономической интеграции на уровне отраслей: обзор мирового опыта // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН, 2016. №1. URL : <https://podhody-k-otsenke-effektov-ekonomicheskoy-integratsii-na-urovne-otrasley-obzor-mirovogo-opyta> (дата звернення: 28.06.2019).
154. Самуэльсон П. Экономика. 18-е изд. Москва : Вильямс, 2006. 1360 с.
155. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии // Полис: Политические исследования: Научный и культурно-просветительский. 2003. № 5. С. 67-77.
156. Светуньков С. Г. Прогнозирование социально-экономического развития регионов с помощью моделей комплекснозначной // Проблемы экономики. 2011. № 2. С. 83-90.

157. Сергеев Д. В. Глобализация и регионализация мировой экономики: основные тенденции и перспективы : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14. Москва, 2003. 159 с.

158. Совместное заявление РФ и КНР о новом этапе отношений всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия. Шанхай, 20 мая 2014 года. URL : <http://kremlin.ru/supplement/1642> (дата звернения: 12.06.2019).

159. Совместное заявление РФ и КНР о новом этапе отношений всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия. URL : <http://kremlin.ru/supplement/5218> (дата звернения: 12.06.2019).

160. Соглашение между ОАО «РусГидро» и корпорацией «Санья» о совместном финансировании, строительстве и эксплуатации гидроэлектростанций на Дальнем Востоке России. URL : http://news.kremlin.ru/ref_notes (дата звернения: 13.08.2019).

161. Соглашение между правительствами государств-членов ШОС о научно-техническом сотрудничестве. URL : <http://base.spinform.ru/show> (дата звернения: 20.07.2019).

162. Соглашение между правительствами государств-членов ШОС о создании благоприятных условий для международных автомобильных перевозок. URL : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx (дата звернения: 20.07.2019).

163. Соглашение между Правительством РФ и Правительством Киргизской Республики о сотрудничестве в сфере транспортировки, распределения и реализации природного газа на территории Киргизской Республики. URL : <http://docs.cntd.ru/document/499042965> (дата звернения: 26.07.2019).

164. Соглашение между Правительством РФ и Правительством Кыргызской Республики о развитии экономического сотрудничества в условиях евразийской экономической интеграции (29.05.2014). URL : <http://docs.cntd.ru/document/420272924> (дата звернения: 26.07.2019).

165. Соглашение между Правительством РФ и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве в области транспортировки российской нефти через территорию Республики Казахстан в Китайскую Народную Республику (24.12.2013). URL : <https://online.zakon.kz/Document/> (дата звернения: 26.07.2019).

166. Соглашение между Правительством РФ и Правительством Республики Узбекистан о поощрении и взаимной защите инвестиций. URL : <http://bc-sco.org/> (дата звернения: 17.06.2019).

167. Соглашение о кредитном сотрудничестве между Внешэкономбанком и Экспортно-импортным банком Китая. URL : <https://asros.ru/news/members/veb-i-eksimbank-kitaya-podpisali-ramochnoe-kreditnoe-soglashenie-na-summu-do-3-mlrd-dollarov-dlya-sovmestnykh-investitsii-v-infrastrukturnye-i-innovatsionnye-proekty-na-territorii-rossii>(дата звернения: 17.06.2019).

168. Солиев А. Потенциал стран Центральной Азии в экономической интеграции ШОС //Актуальные проблемы развития общества и экономики, 2015. № 2. С. 72-80. URL : <http://www.bagsurb.ru/about/journal/o-zhurnale/Soliev.pdf>. (дата звернения: 05.06.2019).

169. Справка о Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Министерство экономического развития РФ. URL : <https://economy.gov.ru/wps/wcm/connect> (дата звернения: 11.07.2019).

170. Страны ШОС разработают новую редакцию программы сотрудничества. URL : <https://ria.ru/20181012/1530526618.html> (дата звернения: 11.07.2019).

171. Страны ШОС: статистика, инициативы, взаимодействие. URL : <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama> (дата звернения: 11.07.2019).

172. Стрежнева М.В. Теории интеграции. Европейская интеграция: учебник для вузов / под ред. О.В.Буториной (отв. ред.), Н.Ю.Кавешникова. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство «Аспект Пресс», 2016. 736 с.

173. Ся Гуаньюань Экономическая интеграция России и Китая в Шанхайской организации сотрудничества. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14. Екатеринбург, 2009. 180 с.

174. Тавровский Ю. В. Новый Шелковый путь. Москва : Эксмо, 2017. 368 с.

175. Теории интеграции и рамки отношений ЕС-РФ. Москва, сентябрь 2004. URL : <http://www.twirpx.com/files/politics/relations/file> (дата звернения: 23.07.2019).

176. Техническое соглашение по вопросам временного изменения пункта поставки на период 2015-2017 годов по долгосрочному контракту купли-продажи сырой нефти от 21 июня 2013 года на условиях предоплаты в рамках Соглашения между Правительством РФ и Правительством КНР о расширении поставок сырой нефти от 22 марта 2013 года. URL : http://news.kremlin.ru/ref_notes (дата звернения: 23.06.2019).

177. Тимофеев А. В. Теоретические аспекты и тенденции развития региональной экономической интеграции // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2012. № 3 (42). URL : <https://teoreticheskie-aspekty-i-tendentsii-razvitiya-regionalnoy-ekonomicheskoy-integratsii> (дата звернения: 21.06.2019).

178. Тимофеев А.В. Тенденции современной региональной экономической интеграции // Вестник СГСЭУ. 2016. № 3. С. 20-21.

179. Тинберген Я., Фишер Д. Война и благоденствие. Интеграция политики обеспечения безопасности в социально-экономическую политику. Москва : АН СССР, ИНИОН, 1988. 76 с.

180. Титаренко М. Л. Россия и ее азиатские партнеры в глобализирующемся мире. Стратегическое сотрудничество: проблемы и перспективы. Москва:ИД «ФОРУМ», 2012. 544 с.

181. Титаренко М.Л. Концепция Экономического пояса Шелкового пути и интересы России // Вестник Московского университета. Сер. 25: Международные отношения и мировая политика. 2015. № 1. С. 3-43.

182. Торгово-экономическое сотрудничество ШОС. URL : <http://infosco.biz/ru/> (дата звернення: 09.05.2019).

183. Трехстороннее соглашение о сотрудничестве при реализации инвестиционного проекта «Строительство завода по производству автомобилей, включающего в себя цех штамповки, сварки, окраски, сборки, производства запчастей» на территории Тульской области между правительством Тульской области, ОАО «Тульская региональная корпорация развития государственно-частного партнерства» и компанией «Great Wall». URL : <http://www.znamyuzl.ru/news/trehstoronnee-soglashenie-o-sotrudnichestve/> (дата звернення: 09.05.2019).

184. Троекурова И. С., Пелевина К. А. Гравитационные модели внешней торговли стран БРИКС // Изв. Саратовского университета: новая серия. Серия Экономика. Управление. Право. 2014. №1-2. URL : <https://gravitatsionnye-modeli-vneshney-torgovli-stran-briks> (дата звернення: 06.08.2019).

185. Указ Президента Республики Башкортостан от 9 августа 2012 года №УП-330 «О мерах по подготовке к проведению в 2015 году в городе Уфе заседания Совета глав государств - членов Шанхайской организации сотрудничества и встречи глав государств и правительств БРИКС». URL : <http://pra.bashkortostan.ru> (дата звернення: 06.08.2019).

186. Фадеева И. А. Экономические выгоды и потери стран ШОС. URL : <http://www.webeconomy.ru/index> (дата звернення: 12.04.2019),

187. Федірко Н., Константінова А. Макроекономічні ефекти міжнародної регіональної економічної інтеграції: світова практика та виклики для України // Міжнародна економічна політика. 2015. № 1 (22). URL : <http://ierjournal.com/journals> (дата звернення: 09.07.2019).

188. Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс // Науковий вісник Дипломатичної академії

України. 2016. Вип. 23 (3). С. 54-61. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau> (дата звернення: 15.07.2019).

189. Філіпенко А.С. Інтеграційні процеси сучасності. Київ: Знання України, 2004. 304 с.

190. Філософія інтеграції: монографія / за заг. ред. В.Д. Бондаренка, Ф.Г. Ващука. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 544 с.

191. Фролова И. Ю. Российско-китайское экономическое сотрудничество на фоне интеграционных процессов в ШОС. Москва : РИСИ, 2013. 48 с.

192. Футало Ю.Р. Дефініція інтеграції як чинника розвитку національної економіки // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка. 2016. № 1. С. 76-80.

193. Фэн Шаолэй. Один путь - много возможностей //Россия в глобальной политике. 2016. №3. С. 160-171.

194. Хартия Шанхайской организации сотрудничества - 07.06.2002, Санкт-Петербург. URL : <http://archive.kremlin.ru/text/docs> (дата звернення: 20.07.2019).

195. Хикс Дж. Стоимость и капитал. Москва: Прогресс, 1988. 191 с.

196. Худалова М. М. Регионализация как фактор развития мирового хозяйства. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14. Москва, 2009. 172 с.

197. Хуэй Л. (Чрезвычайный и полномочный Посол КНР в РФ). Взаимная выгода и совместное стремление к развитию // «Российская газета». Федеральный выпуск №5799 (126). URL : <http://www.rg.ru/2012/06/04/shankhay-site.html>(дата звернення: 17.05.2019).

198. Цзя Юаньпэй. Анализ энергетической дипломатии Китая и энергетическое сотрудничество Китая и России// Теории и проблемы политических исследований. 2017. Том 6. № 4А. С. 121-133.

199. ЦИИ ЕАБР. Оценка экономических эффектов отмены нетарифных барьеров в ЕАЭС: результаты опросов предприятий. Доклад № 30. ЕАБР. Санкт-Петербург, 2015. 68 с.

200. ЦИИ ЕАБР. Оценка экономических эффектов отмены нетарифных барьеров в ЕАЭС. Доклад №29. ЕАБР. Санкт-Петербург, 2015. 84 с.

201. ЦИИ ЕАБР. Украина и Таможенный союз. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС. Доклад № 1. ЕАБР. Санкт-Петербург, 2012. 56 с.

202. ЦИИ ЕАБР. Система индикаторов евразийской интеграции II. Доклад 2014. № 22. ЕАБР. СанктПетербург. 88 с.

203. ЦЭФИР. Построение модели вычислительного общего равновесия для оценки отраслевых и региональных последствий заключения Россией внешнеторговых соглашений с другими странами. Отчет о научно-исследовательской работе № 11080907. Москва, 2007. 102 с.

204. Чжуанчжи С. Успехи экономического сотрудничества государств-членов ШОС //Председательство Казахстана в ШОС в 2010-2011 гг.: материалы Международной научно-практической конференции, 6 мая 2011 г., Алматы, 2011. С. 83-87.

205. Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). Официальный сайт. URL : http://rus.sectesco.org/about_sco/ (дата звернения: 17.05.2019).

206. Шанхайская организация сотрудничества после расширения: риски, возможности и перспективы / сост.: Т.Т. Султанов, отв. ред.: Б.К. Султанов. Алматы: Исследовательский институт международного и регионального сотрудничества Казахстанско-Немецкого университета, 2018. 142 с.

207. Шанхайская организация сотрудничества. Внешние связи. URL : <http://rus.sectesco.org/cooperation/> (дата звернения: 25.06.2019).

208. Шанхайская организация сотрудничества. URL:<http://rus.sectesco.org/documents/> (дата звернения: 03.08.2019).

209. Шанхайская организация сотрудничества. Общие сведения о Секретариате ШОС. URL: <http://rus.sectsco.org/secretariat/> (дата зверення: 03.08.2019).

210. Шанхайская организация сотрудничества. Официальный сайт. URL: <http://rus.sectsco.org/> (дата зверення: 04.06.2019).

211. Шанхайская организация сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы Третьего заседания Форума ШОС, Китай, г. Пекин, 19-21 мая 2008 г.) URL: https://mgimo.ru/files/37535/kb-05_shos-Lukin.pdf (дата зверення: 04.06.2019).

212. Шанхайская организация сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы Третьего заседания Форума ШОС, Китай, г. Пекин, 19-21 мая 2008). URL : <http://sco-russia.ru/news/20141216/1013261774.html> (дата зверення: 07.08.2019).

213. Шанхайська організація співробітництва як новий пріоритет зовнішньої політики України. URL : <http://www.ier.com.ua/ua/projects> (дата зверення: 07.08.2019).

214. Шевченко Ф. Економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС // Економічний вісник. 2005. № 1. С.16-18.

215. Шеянов А. В. Евросоюз как наиболее продвинутое интеграционное объединение // Наука. Общество. Государство. 2018. №4 (24). URL : <https://evrosoyuz-kak-naibolee-prodvinutoe-integratsionnoe-obedinenie> (дата зверення: 20.06.2019).

216. Шилина М. Г. Шанхайская организация сотрудничества как формат политического и экономического взаимодействия государств: реалии и перспективы. URL: <https://www.hse.ru/data/2015/01/19/1107010194/Шилина.pdf> (дата зверення: 19.08.2019).

217. Шилина М.Г. Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества как акт «мягкого права» в межгосударственном

экономическом взаимодействии // Международное право. 2016. № 4. С. 27-38. URL : https://nbpublish.com/library_read_article (дата звернення: 19.08.2019).

218. Шилина М.Г. Международно-правовое регулирование транспортно-логистического взаимодействия государств в рамках ШОС // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2015. № 3. С. 78-87.

219. Шилина М.Г. Международно-правовое регулирование экономического сотрудничества в рамках ШОС: особенности, проблемы, перспективы // Евразийский юридический журнал. 2015. № 4 (83). С. 39-41.

220. Шилина М.Г. Новейшие механизмы экономического взаимодействия России и Китая: Шанхайская организация сотрудничества и «Экономический пояс Великого шелкового пути» // Бизнес. Общество. Власть. 2015. № 22. URL : <http://www.hse.ru/mag> (дата звернення: 20.07.2019).

221. Шилина М.Г. Перспективы межгосударственного экономического взаимодействия в ШОС: теоретико-правовой анализ // Юридический вестник молодых ученых. 2016. №2. URL : <https://perspektivy-mezhgosudarstvennogo-ekonomicheskogo-vzaimodeystviya-v-shos-teoretiko-pravovoy-analiz> (дата звернення: 17.07.2019).

222. Шилина М. Г. Новейшие механизмы экономического взаимодействия России и Китая: Шанхайская Организация Сотрудничества и «Экономический Пояс Великого Шелкового Пути». URL : <https://www.hse.ru/data> (дата звернення: 17.07.2019).

223. Широ́в А. А., Гусев М. С. Прогнозирование динамических и структурных характеристик развития Единого экономического пространства // Проблемы прогнозирования. 2013. № 3. С. 13-15.

224. Широ́в А. А., Саяпова А. Р., Янтовский А. А. Интегрированный межотраслевой баланс как элемент анализа и

прогнозирования связей на постсоветском пространстве // Проблемы прогнозирования. 2015. № 1. С. 11-21.

225. Шишков Ю. В. Интеграционные процессы стран СНГ. Москва : III тысячелетие, 2011. 236 с.

226. Шишков Ю. В. Общий рынок: надежды и действительность. Москва : Мысль, 1972. 252 с.

227. Шишков Ю. В. Европа и процессы глобализации экономики // Современная Европа. 2000. № 1. С.32-41.

228. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: почему не интегрируются страны СНГ. Москва : НП «III тысячелетие», 2001. 480 с.

229. Шишков Ю. В. Процессы глобализации экономики // Современная Европа. 2012. № 1. С. 35-47.

230. Шлапеко Е. А., Степанова С. В. Возможности евразийской интеграции в контексте развития Великого шелкового пути // Вестник ЗабГУ. 2016. №11. URL: <https://ozmozhnosti-evraziyskoy-integratsii-v-kontekste-razvitiya-velikogo-shelkovogo-puti> (дата звернення: 20.06.2019).

231. Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы. Москва, 1902. 231 с.

232. Шнирков О. І. Європейський валютний союз: навчальний посібник. К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. 198 с.

233. ШОС вышла за рамки тех задач, ради которых создавалась. URL : <http://sco-russia.ru/news> (дата звернення: 24.06.2019).

234. ШОС готовит новую редакцию Программы торгово-экономического сотрудничества. URL : <https://tass.ru/ekonomika> (дата звернення: 24.06.2019).

235. ШОС и БРИКС: ШОС: новая редакция Программы торгово-экономического сотрудничества. URL : <https://wtcmoscow.ru/news/shos->

novaya-redaktsiya-programmy-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva(дата звернення: 24.06.2019).

236. ШОС: «глобальный профиль» в архитектуре международных отношений.URL : <http://www.kitaichina.com/rxinwen> (дата звернення: 24.06.2019).

237. ШОС: прежние вызовы и новые возможности. Интервью. URL : <http://russiancouncil.ru/inner/> (дата звернення: 24.06.2019).

238. Шуканов П.В. Влияние этнополитического фактора на процессы глобализации и регионализации // Регіональні перспективи. 2000. № 1 (8). С.59-64.

239. Шуман Р. Для Європи. Париж, 1963. 256 с.

240. Шумилов А.В.Оценивание гравитационных моделей международной торговли: обзор основных подходов//Экономический журналВШЭ.2017. Т. 21. № 2. С. 224-250.

241. Шумилов В. М. Международное экономическое право. Москва : Издательство Юрайт, 2011. 612 с.

242. Экономика: учебник / под ред. А. С. Булатова. Москва :Юрист, 1999. 541 с.

243. Экономическая дипломатия Индии в регионе ШОС//Экономическая дипломатия.2009.№3-4(10-11).URL : <https://mirec.mgimo.ru/2009-03-04/ekonomicheskaya-diplomatiya-indii-v-regione-shos> (дата звернення: 12.07.2019).

244. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС (Справочный материал).URL : http://www.mid.ru/sanhajskaa-organizacia-sotrudnicestva-sos-/-/asset_publisher (дата звернення: 12.07.2019).

245. Эксклюзив: ШОС удалось достичь очень важных результатов в сфере региональной безопасности, экономики и налаживания многостороннего сотрудничества на евразийском пространстве. Эксперт ИМЭП Ж.Сарабеков.URL : <http://russian.news.cn/2018-06/05/> (дата звернення: 20.07.2019).

246. Юйцзюнь Ф. Китайцы могут начать строить заводы в России. URL : <http://www.chinapro.ru>. (дата звернення: 12.08.2019).
247. Эксперт: «ЕАЭС и китайский проект могут сосуществовать и даже дополнять друг друга». URL : <http://www.notum.info/news/politika/ekspert-eaesi-kitaisky-proekt-mogut-sosushhestvovat-i-dazhe-dopolnyat-drug-druga> (дата звернення: 30.06.2019).
248. Южноафриканский таможенный союз (Southern African Customs Union (SACU)). URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 11.05.2019).
249. Яременко Ю. В. Структурные изменения в социалистической экономике. Москва: Мысль, 1981. 435 с.
250. Allais M. L. Europe Unie. Allais Paris, 1960. URL : <https://books.google.com.ua/books> (дата звернення: 30.06.2019).
251. Anderson J. A Theoretical Foundation for the Gravity Equation // American Economic Review. 1979. Vol. 69. PP. 106-116.
252. Ando M., Urata S. The impacts of East Asia FTA: A CGE Model Simulation study // Paper presented at Core University Program Conference. 2006. October 27-28. Emerging Developments in East Asia FTA/EPAS in Kyoto, Japan. 2006. URL : <http://ccas.doshisha.ac.jp/japanese/conference/confpdf/> (дата звернення: 06.06.2019).
253. Arab League. URL : <https://www.arableagueonline.org/category/arab-league/> (дата звернення: 06.06.2019).
254. Aris S. Eurasian Regionalism. The Shanghai Cooperation Organisation. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. 321 p.
255. Aris S. The Shanghai Cooperation Organization: Tackling the Tree Evils. A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc? // Europe-Asia Studies. 2009. Vol. 61. No. 3. P. 457-482.
256. Arrow K., Debreu G. Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy // Econometrica. 1954. Vol. 22. P. 265-290.

257. Association of South East Asian Nations. URL : <http://www.aseansec.org>(датазвернення:: 09.05.2019).

258. Atici C. Does Turkey's Integration into the European Union Boost its Agricultural Exports? // *Agribusiness*.2011. Vol. 27 (3). P. 280-291.

259. Balassa B. *The Theory of Economic Integration*. Illinois: Richard D. Irwin, 1961. 324 p.

260. Balassa B. *The Theory of Economic Integration*. London:GeorgeAlien&Unwin, 1962. 364 p.

261. *Beyond EU Enlargement. Volume 1. The Agenda of Direct Neighborhood for Eastern Europe*. Gutersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 2001. 281 p.

262. Bhutta Z. Work on TAPI pipeline to kick off in Pakistan this month. URL : <https://tribune.com.pk/story/1314219/gassupply-work-tapi-pipeline-kick-off-pakistanmonth/> (дата звернення:: 21.03.2019).

263. Brown D. K., Deardorff A.V., Stern R.M. *CGE Modeling and Analysis of Multilateral and Regional Negotiating Options* //Research Seminar in International Economics, School of Public Policy, The University of Michigan, Discussion Paper. 2001. URL : <https://www.iioa.org/conferences/intermediate-2004/pdf/453.pdf> (дата звернення:: 15.06.2019).

264. Cipollina M., Salvatici L. *Reciprocal Trade Agreements in Gravity Models: A Meta-Analysis* // *Review of International Economics*. 2010. Vol. 18 (1). P. 63-80.

265. Clopper A. *The Craft of Economic Modeling*. Department of Economics, University of Maryland, USA, 2001.URL : <http://inforumweb.umd.edu/papers/publishedwork/books/craft1.pdf> (дата звернення: 03.06.2019).

266. CNBC: союз России и Китая станет главным вызовом для США. URL : <https://www.interfax.ru/world/668521> (дата звернення: 04.06.2019).

267. Cohen A. J., Harcourt G. C. Whatever Happened to the Cambridge Capital Theory Controversies // *Journal of Economic Perspectives*. 2003. Vol. 17. No 1. P. 199-214.

268. Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA). URL : <https://www.comesa.int/> (дата звернення: 04.06.2019).

269. Comunidad del Caribe Communauté Caribéenne Caribische Gemeenschap. URL : <http://caricom.org/> (дата звернення: 07.07.2019).

270. Cooper R.N. *The Economics of Interdependence*. New York : Columbia University Press, 1968. 246 p.

271. Cooperation Council for the Arab States of the Gulf. URL : <http://www.gcc-sg.org> (дата звернення: 12.01.2019).

272. Deutsch K. *Political community at the international level: problems of definition and measurement*. Princeton, New Jersey: Princeton University, 1953. 172 p.

273. Deutsch K. *The growth of Nations: some recurrent patterns of political and social integration* // *World Politics*. 1953. Vol. 5. №2. P. 52-83.

274. Deutsch K. W. et al. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press, 1957. 112 p.

275. *Developments in the European Union* / ed. By Lura Cram Desmond Dinan and Neil Nugent. New York: St. Vartin Press, 1999. 380 p.

276. Dewatripont M., Giavazzi F., Hardin I., Persson T., Roland G., Sapir A., Tabellini G. and von Hagen J. *Flexible Integration: Toward a More Effective and Democratic Europe* // *Monitoring European Integration Series*. 1996. No. 6. P. 14-36.

277. Dimaranan B., McDougall R. *Global Trade, Assistance, and Production: The GTAP 6 Data Base*. Center for Global Trade Analysis. Purdue University, 2006. 396 p.

278. Dixon P., Parametr B. *Computable General Equilibrium Modelling for Policy Analysis and Forecasting*. *Handbook of Computational Economics* //

Handbook of Computational Economics. Elsevier. Ed. 1. 1996. Vol. 1. Chapter 1. P. 3-85.

279. Dixon P.B., Parmenter B.R. Computable general equilibrium modeling for policy analysis and forecasting // Handbook of Computational Economics. 1996. Vol. I. Elsevier Science B.V. P. 78-116.

280. Douglas S. Meade, Douglas E. Nyhus Using the Inforum Lift and Mudan models to investigate the impacts of Cap and Trade Legislations on International Leakages // Institute of Economic Research, Chuo University, Tokyo, Japan, Research Papers. Edited by Toshiaki Hasegawa. 2010. №4. P. 142-165.

281. Douglas S. Meade. The U.S. Benchmark IO Table. History, Methodology, and Myths // World Inforum conference. Japan 2010. URL : <http://www.inforum.umd.edu/papers/conferences/2010/Made.pdf> (дата звернення: 24.06.2019).

282. Economic Community of Central African States, ECCAS. URL : <http://www.ceeac-eccas.org/index.php/fr/> (дата звернення: 24.06.2019).

283. Ecorys. Non-Tariff Measures in EU-US Trade and Investment An Economic Analysis / Report prepared by K. Berden, J.F. Francois, S. Tamminen, M. Thelle, and P. Wymenga for the European Commission. Reference OJ 2007/S180-219493. URL : <https://www.ceps.eu/system/files/SR116%20Berden%20and%20Francois%20NTMs.pdf> (дата звернення: 15.07.2019).

284. Etzioni A. Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965. 360 p.

285. European Free Trade Association, EFTA. URL : <https://www.efta.int> (дата звернення: 15.07.2019).

286. European Union. URL: <http://europa.eu> (дата звернення: 15.07.2019).

287. Fernandez Jilberto Alex E., Mommen André. Regionalization and Globalization in the Modern Economy: Perspectives on the Third World and Transition Economies. London: Routledge, 1998. 27 p.

288. Fetzer J., Rivera S. Modeling Modifications in Rules of Origin: A Partial Equilibrium Approach // Paper prepared for: The 8th Annual Conference On Global Economic Analysis. June 9-11, 2005. Lubeck. Germany. 2005. URL : <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/2126.pdf>

(дата звернення: 11.06.2019).

289. Haas E. Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization. Stanford, 1964. 595 p.

290. Haas E. Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization // European Consortium for Political Research Press. 2008. 250 p.

291. Haas E. The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957. Stanford, CA: Stanford University Press, 2nd Ed. 1968. 374 p.

292. Hansen L.P., Heckman J.J. The Empirical Foundation of Calibration // The Journal of Economic Perspectives. 1996. P. 54-136.

293. Harald Badinger Growth effects of Economic Integration. The case of the EU Member States (1950-2000) // Research Institute for European Affairs. University of Economics and Business Administration Vienna. Working Paper. 2001. № 40. P. 56-178.

294. Hertel T., Walmsley T., Itakura K. Dynamic Effects of the "New Age" Free Trade Agreement between Japan and Singapore // GTAP Working Papers. Paper 1. 2001. P. 120-146.

295. Hertel T., Keeney, R., Ivanic M., Alan Winters L. Distributional effects of WTO agricultural reforms in rich and poor countries // Economic Policy. April 2007. P. 289-337.

296. Hoffmann Stanley. Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe // The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration. London: Macmillan Press LTD, 1998. 2nd Ed. 282 p.

297. Home page. African Union. URL: <http://visitorsworth.com/www.africa-union.org> (дата звернення: 25.07.2019).

298. Home page. OPEC(Organization of the Petroleum Exporting Countries).URL : http://www.opec.org/opec_web/en/. (дата звернення: 25.07.2019).

299. Joachim Jarreau. Economic integration in the EuroMed: current status and review of studies // WP. 2011. No 2011-07. P. 12-72.

300. Kanner A. European Union Mercosur Relations: The Institutionalisation of Cooperation // Robert Schuman Papers, Jean Monnet European Union Centre, Miami: University of Miami, 2009. 292 p.

301. Laursen F. Theory and Practice of regional integration.Jean Monnet // Robert Schuman Paper Series. 2008. Vol. 8. № 3. P. 58-89.

302. Lejour A., de Pavia Verheijden J. The Tradability of Services within Canada and the European Union // The Service Industries Journal.2007. Vol. 27 (4). P. 389-410.

303. Leontief Wassily Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States // Review of Economics and Statistics.1936.№ 18 (3).URL : http://orion.math.iastate.edu/driessel/15Models/1936_Input_Output.pdf (дата звернення: 08.06.2019).

304. Markusen J.R., Melvin J.R., Kaempfer W.H., Maskus K.E. International Trade: Theory and Evidence. McGraw Hill, 1995. URL : <https://ru.scribd.com/doc/296925539/Markusen-Melvin-Kaempfer-Maskus-International-Trade-Theory-and-Evidence-McGraw-Hill-pdf> (дата звернення: 08.06.2019).

305. Maurizio Grassini Rowing along the Computable General Equilibrium Modeling Mainstream // Studies on Russian Economic Development. 2009.Vol.20.№ 2. P. 28-34.

306. McKittrick R. R. The econometric critique of computable general equilibrium modeling: the role of functional forms //Economic Modeling. 1998. № 15. P. 36-39.

307. MERCOSUR.URL : <http://www.mercosur.org.uy> (дата звернення: 13.07.2019).

308. Merriam-Webster Online Dictionary. URL : <http://www.m-w.com/dictionary/integration>. (дата звернення: 13.07.2019).

309. Mikic M., Gilbert J. Trade Statistics in Policymaking. A Handbook of Commonly Used Trade Indices and Indicators // Studies in Trade and Investment. Trade Policy Section. Trade and Investment Division. UNESCAP, 2007. P. 21-48.

310. Miroshnychenko T. Conceptual bases for the development of world integration processes // The scientific heritage.2019. № 33. Vol. 2. P. 23-27. (Index International Scientific Indexing, General Impact Factor, Scientific Indexing Services).

311. Miroshnychenko T. M., Dovgal O. A. Specific features, results and prospects of integration activities of the SCO as a regional organization // Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine: monograph. Riga : Baltija Publishing, 2019.P. 97-115.

312. Mitrany D. The functional theory of politics. London: London School of Economics and Political Science, 1975. 294 p.

313. Molle W. The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy. Aldershot: Ashgate Publishing, 2001. 548 p.

314. Monnet J. Les Etats-Unis d'Europe ont Commerce. Paris, 1955. 141p.

315. Mutimer D. Theories of political integration / European integration: theories and approaches / ed. by H.Michelmann, P.Soldatos. Lanham, MD: University Press of America, 1994. 321 p.

316. Myrdal G. An International Economy: Problems and Prospects. New York: Harper and Brothers, 1956. 38p.

317. Naanwaab C., Yeboah O. The Impact of NAFTA on Agricultural Commodity Trade: A Partial Equilibrium Analysis // Paper presented at the Southern Agricultural Economics Association annual meeting. Birmingham, 2012.URL :

http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/119730/2/Naanwaab_Yeboah_SAEA.pdf
(дата звернення: 10.05.2019).

318. North American Free Trade Agreement, NAFTA. URL :
<https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta>(дата звернення: 10.05.2019).

319. Panić M. Economic Integration and Disintegration: an overview, in
Panić, M. and Vacić (eds.) // Economic Integration in European North America,
Geneva and N.Y.: United Nations. 1995. Vol. 5. P. 202-236.

320. Parsons T. Societies, Evolutionary and Comparative Perspective.
Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice Hall, 1966. 530 p.

321. Paul De Grauwe Economics of Monetary Union (4th edition), Oxford,
1999. 620 p.

322. Pentland C. International theory and European integration. London:
Faber & Faber Ltd., 1973. 126 p.

323. Petersen T.W. An introduction to CGE modeling and an illustrative
application to Eastern European Integration with the EU. Copenhagen : Working
paper, 1997. 208 p.

324. Philippidis G., Sanjuán A. An Analysis of Mercosur's Regional Trading
Arrangements // The World Economy. 2007. Vol. 30 (3). P. 504-531.

325. Pinder J. Positive integration and negative integration. New York: New
Viewpoints. 1975. 201 p.

326. Puchala D. J. Of Blind Men, Elephants and International Integration //
Journal of Common Market Studies. 1972. № 10. P. 45.

327. Ravishankar G., Stack M. The Gravity Model and Trade Efficiency: A
Stochastic Frontier Analysis of Eastern European Countries' Potential Trade // The
World Economy. 2014. Vol. 37 (5). P. 690-704.

328. Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment An Economic
Assessment. European Commission. CEPR. 2013. URL :
http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/march/tradoc_150737.pdf
(дата звернення: 25.09.2019).

329. Repke W. Integration und Desintegration der internationalen Wirtschaft. «Wirtschaftsfragen der freien Welt». Frankfurt a/M., 1957. 528 p.
330. Richard Baldwin, Charles Wyplosz The Economics of European Integration. London : McGraw-Hill, 2nd edition, 2006. 643 p.
331. Robson P. The Economics of International Integration. Harvard : Harvard University Press, 1987. 285 p.
332. Rosamond B. Theories of European Integration. New York: Palgrave, 2000. P. 112-186.
333. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. New York City, 1960. 302 p.
334. Rugman Alan M. International business: a strategic management. Oxford: Oxford University Press, 2008. 106p.
335. Sarker R., Jayasinghe S. Effects of Regional Trade Agreements on Trade in Agrifood Products: Evidence from Gravity Modeling Using Disaggregated Data // Applied Economic Perspectives and Policy. 2008. Vol. 30 (1). P. 61-81.
336. Schaefer K., Anderson M., Ferrantino F. Monte Carlo Appraisals of Gravity Model Specifications// Global Economy Journal. 2008. Vol. 8(1). P. 1-26.
337. Scitovski T. Economic Theory and Western European Integration. London: George Allen and Unwin, 1958. 153 p.
338. Shepotylo O. A Gravity Model of Net Benefits of EU Membership: The Case of Ukraine // Journal of Economic Integration. 2010. № 25(4). P. 82-97.
339. The African Union (AU). URL : <http://visitorsworth.com/www.africa-union.org> (дата звернення: 21.05.2019).
340. The Dictionary of Political Analysis. Jack C Piano, Robert E.Riggs, Helenah S.Robin. ABC Clío. Santa Barbara (Calif., USA). Oxford (Great Britain), 2000. P. 36-128.
341. The East African Community (EAC). URL : <https://www.eac.int> (дата звернення: 21.05.2019).
342. The Economic Community of West African States (ECOWAS). URL : <http://www.ecowas.int/about-ecowas/history/> (дата звернення: 28.07.2019).

343. The Observatory of Economic Complexity. URL : <https://oec.world/ru/resources/data/> (дата звернення: 28.07.2019).
344. Tinbergen J. International Economic Integration. 2nd ed. Amsterdam: Elsevirer, 1965. 142 p.
345. The Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC).URL : http://www.opec.org/opec_web/en/ (дата звернення: 22.06.2019).
346. Tinbergen J. Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy. New York: The Twentieth Century Fund, 1962. 330 p.
347. Tochitskaya I., de Souza L. Trade Relations Between an Enlarged EU and the Russian Federation, and its Effects in Belarus // Economic Changes and Restructuring. 2008. Vol. 42 (1). P. 1-24.
348. Transatlantic Trade and Investment Partnership. The Economic Analysis Explained (2013). European Commission. CEPR. URL : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/september/tradoc_151787.pdf (дата звернення: 20.06.2019).
349. UNCTAD strengthens cooperation with Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS). URL : <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx> (дата звернення: 20.06.2019).
350. Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR).URL : <https://web.archive.org/web/20100813090639/http://www.pptunasur.com/inicio.php> (дата звернення: 05.05.2019).
351. Voronina T.V. Evolution of forms and mechanisms of regional economic integration development // Regional economics: theory and practice. 2011.№5 (188). P. 57-63.
352. Wallace W. Regional Integration: The West European Experience. Washington (DC): Brookings Institution, 1994. 540 p.
353. Wallace W. The Dynamics of European Integration. London: Pinter. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/abs> (дата звернення: 12.04.2019).

354. Weiler J. Les objectifs économique d'UN cooperation durable // *Economie Applique*.1953.October-December. P. 63-81.

355. World Bank. Development indicators. URL : <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення: 03.10.2018).

356. Yeats A. Does Mecosur's Trade Performance Raise Concerns about the Effects of Regional Trade Arrangements? // *Policy Research Working Paper 1729*. World Bank. 2000. P. 297-317.

357. Zahniser S. et. al. NAFTA at 20: North America's Free-Trade Area and Its Impact on Agriculture // *International Agriculture and Trade Outlook*.№ WRS-15-01. February, 2015. URL : <http://www.ers.usda.gov/publications/wrs-international-agriculture-and-tradeoutlook/wrs-15-01.aspx> (датазвернення 27.01.2016).

358. Zwinkels R., Beugelsdijk S. Gravity equations: Workhorse or Trojan Horse in Explaining Trade and FDI Patterns Across Time and Space? // *International Business Review*.2010. Vol. 19 (1). P. 102-115.

ДОДАТКИ

Основні визначення терміну «інтеграція» в соціально-політичному
контексті*

Автор	Визначення терміну «інтеграція»
Дж. Сарторі	Кінцевий стан або процес, функція, здійснювана відповідними агентами (державами, партіями, групами інтересів)
Дж. Пієно, Р. Риггс, Х. Робін	Процес, за допомогою якого дві або більше політичні одиниці посилюють між собою контакти щодо взаємної співпраці
Л. Ліндберг	Процес, за допомогою якого нації відмовляються від бажання і можливості проводити зовнішню політику і ключові сфери внутрішньої політики незалежно одна від одної, а прагнуть приймати спільні рішення або делегувати процес прийняття рішень новим центральним органам; процес, за допомогою якого політичні актори в різних областях схиляються переорієнтувати свої очікування і політичну активність на новий центр
К. Дейч	Створення на певній території «почуття спільноти», сильних інститутів і практичних інструментів, здатних існувати тривалий час і викликати серед населення території усталені очікування на кращі зміни
О. Буторина	Процес формування нового, корисного для членів спільноти з центральними органами влади, які користуються лояльністю поряд з іншими владними структурами
Е. Хаас	Процес, учасники якого, діючи на національній арені (урядовці, представники "груп інтересу", політичні діячі, а також прості громадяни), перестають ідентифікувати себе і своє майбутнє зі своїм національним урядом і його політикою, все більшою мірою орієнтуючись на наднаціональне об'єднання
Р. Харрісон	Досягнення всередині будь-якого простору зв'язків між політичною спільнотою, коли виникають центральні інститути, пов'язані між собою єдиною системою прийняття політичних рішень і методами контролю, що визначають локалізацію цінностей на регіональному рівні, а також адекватні механізми досягнення консенсусу
А. Етционі	Здатність одиниці або системи підтримувати саму себе перед обличчям внутрішніх і зовнішніх викликів
В. Уоллас	Створення і збереження глибоких і різноманітних моделей інтеракції між раніше автономними елементами
В. Барановський	Формування деякого цілісного комплексу на рівні політичних систем різних країн
М. Лебедева	Частина процесу глобалізації
Вчені Інституту Латинської Америки РАН	Додатковий спосіб прискорення процесу структурних реформ в епоху глобалізації, шлях до більшої участі в світовій економіці, стимулювання інвестицій та економічного зростання
О. Буторина	Модель свідомої й активної участі групи країн у процесі стратифікації світу, зумовленої глобалізацією
Н. Овчаренко	Певна цілісність, структурованість суспільних відносин, об'єднання людей та держав у нові суспільно-політичні спільноти.

*Складено автором за даними: [3, 9, 10, 46, 71,71, 121,155, 274, 300, 332, 340, 353]

Контент-аналіз сутності політичної інтеграції*

Автор/ Ознака	Процес, кінцевий стан, функція	Контакти щодо взаємної співпраці	Делегування процесу прийняття рішень новим центральним органам	Очікування на кращі зміни	Орієнтація на наднаціональне об'єднання	Частина процесу глобалізації
Дж. Пієно, Р. Риггс, Х. Робін	+					
Дж. Пієно, Р. Риггс, Х. Робін		+				
В. Уоллас		+				
Л. Ліндберг		+	+			
К. Дейч		+		+		
Р. Харрісон		+	+	+	+	
Н. Овчаренко		+	+		+	
О. Буторина			+	+		+
Е. Хаас			+		+	
О. Буторина				+		
Вчені Інституту Латинсько ї Америки РАН				+	+	+
М. Лебедева						+
А. Етціоні				+		
Всього	1	7	5	5	4	4

*Складено за матеріалами: [3, 9, 10, 46, 71,71, 121, 155, 274, 300, 332, 340, 353]

Основні визначення терміну «інтеграція» в економічному контексті*

Автор	Визначення терміну «інтеграція»
Дж. Піндер	Процес створення союзу й усунення дискримінації між економічними агентами країн-учасниць, а також створення загальної політики
Б. Баласса	Процес, який включає заходи щодо усунення дискримінації між господарськими одиницями, що відносяться до різних національних держав; стан, що представляє відсутність різних форм дискримінації між національними господарствами.
Р. Макконел, С. Брю	Поступова відміна мита та імпорتنих квот на всі товари, якими торгують між собою країни-учасниці; встановлення загальної системи мит щодо всіх товарів, одержуваних з країн, що не входять в «загальний ринок»; досягнення в кінцевому рахунку вільного руху капіталу і робочої сили в рамках «загального ринку»; розробка загальної політики щодо інших економічних аспектів, що викликають взаємний інтерес
Г. Мюрдаль	Здійснення ідеалу рівності можливостей, проголошеного Заходом, основана на лібералізації руху, товарів, капіталу та робочої сили в інтегрованих просторах, забезпечення повномасштабної дії ринкового механізму, координація економічної політики держав, що має на меті пом'якшення нерівномірності економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу і окремих регіонів у середині цих країн, а також усталеність національних платіжних балансів; глибинний процес структурних перетворень в економіці країни.
Р. Купер	Процес, що супроводжується утратою національної свободи або обов'язковою згодою економічних цілей та політики; умова збереження національної автономії
Я. Тінберген	Процес, що базується на об'єднанні різних країн, пов'язаний з усуненням певних інструментів у міжнародній економічній політиці (негативна характеристика), введенням додаткових заходів з метою проведення реорганізації, тобто вирішення проблем перехідного періоду (позитивна характеристика).
М.-Шмельов.	Процес, пов'язаний з міжнародним розподілом праці, розвитком НТП, поглибленням міжнародної спеціалізації та кооперації у господарських структурах різних країн
Ю. Шишков	Зрощування національних ринків товарів, послуг, капіталів, робочої сили і формування єдиного ринкового простору з єдиною валютно-фінансовою системою, єдиною правовою системою та найтіснішою координацією внутрішньої та зовнішньоекономічної політики
В. Барановський	Процес, що наразі триває на рівні економічних систем декількох держав
А. Беттлер	Створення економічних анклавів, утворень, в яких відбувається поєднання в єдине ціле всіх циклів економічної діяльності. При цьому національні виробничі процеси переплітаються і зміцнюються.
В. Шмулевич	Усунення бар'єрів на шляху розвитку ринкової економіки і створення важелів регулювання й уніфікації, що підвищують ефективність економічної взаємодії суб'єктів міжнародної економіки.
А. Голіков	Процес економічної взаємодії країн, що призводить до зближення національних господарств; стійких взаємозв'язків та міжнародного поділу праці
В. Іохін	Політико-економічний процес, в результаті якого створюється єдиний економічний простір країн, що входять до інтеграційного угруповання. При цьому країни об'єднуються єдиним механізмом регулювання економічних і соціальних відносин між ними, що дозволяє вільно переміщати фактори виробництва
В. Шишков	Найвищий шабель інтернаціоналізації, при якому зрощуються ринки товарів, послуг, капіталів, робочої сили національних господарств і формується цілісний

	ринковий простір з єдиними валютно-фінансовою та правовою системами і найтіснішою координацією внутрішньо- і зовнішньоекономічної політики.
Р. Притков	Процес розвитку стійких, глибоких зв'язків і поділу праці між національними господарствами, підприємствами, галузями, що веде до утворення міжнародних господарських комплексів, які охоплюють близькі за рівнем економічного розвитку держави
В. Перський	Процес регіонального співробітництва в усіх сферах людського буття і підвищення значущості окремих регіонів світу для здійснення різних форм культурного, соціального, економічного, екологічного та інших форм партнерства, в результаті чого формується цілісний механізм, міжнародний регіональний комплекс, в основі якого лежить якісне перетворення міжнародних економічних відносин
В. Коллонтай	Глобалізація в обмежених масштабах, що охоплює групу країн, які створюють об'єднання, де відбувається більша або менша лібералізація торгівлі, руху капіталу і людей в межах відповідного інтеграційного угруповання
Н.Лівенцев, В. Харламова	Процес поступового господарського об'єднання ряду країн, в результаті якого формується новий міжнародний регіональний комплекс
В. Моле	Поступове усунення економічних бар'єрів між незалежними державами, в результаті чого господарства цих країн починають функціонувати як єдине ціле, що не є кінцевою метою, а служить більш високим цілям як економічного, так і політичного порядку
О. Бей	Сучасні «форми блокування»: формування районів вільної торгівлі, митний союз, господарська спільнота, повне економічне об'єднання або союз
А. Філіпенко	Сучасні форми економічного співробітництва
І. Бураківський	Рівень об'єднання країн з метою покращення економічних зв'язків
Р. Шмеда, Х. Кельзен, Д. Шиндлер	Об'єднання людей, а особливо держав у певну соціально-політичну цілісність
Б. Губський	Модель регіонального економічного об'єднання на макрорівні

*Складено за матеріалами [3,5, 8, 13,38, 45, 61, **Ошибка!** **Источник** **ссылки не найден.**,99, 188, 179, 227, 229, 260, 270, 316, 325]

Контент-аналіз сутності економічної інтеграції*

	Усунення дискримінації	Об'єднання ринків двох і більше країн у зону вільної торгівлі	Вирішення проблем економічного розвитку	Умова збереження національної автономії	Процес на рівні економічних систем різних країн	Міжнародний поділ праці	Єдиний механізм регулювання	Координація системи	Утворення міжнародних господарських комплексів	Лібералізація торгівлі
Дж. Піндер	+				+			+		
Б. Баласса	+									
Р. Макконел, С. Брю		+								
Г. Мюрдаль		+	+							+
Р. Купер				+						
Я. Тинбергер			+							
М.-Шмельов.		+								
Ю. Шишков			+							
В. Барановський					+					
А. Беттлер			+		+					
В. Шмулевич			+		+					
А. Голіков			+		+	+				
В. Йохин		+					+			
В. Шишков			+					+		
Р. Притков						+				
В. Перський			+				+		+	
В. Коллонтай										+
Н.Лівенцев, В. Харламова									+	
В. Моле	+	+	+							
О. Бей		+							+	
А. Філіпенко									+	
І. Бураківський			+							
Р. Шмеда, Х. Кельзена, Д. Шиндлера				+						
Б. Губський									+	
Кількість	3	6	10	2	5	2	2	2	4	2

*Складено за матеріалами: [3, 5, 8, 13, 38, 45, 61, **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 99, 188, 179, 227, 229, 260, 270, 316, 325]

Додаток А.5

Порівняльна характеристика теорій інтеграції: федералізм, функціоналізм та неофункціоналізм, транснаціоналізм (плюралістична школа)*

Теорія	Федералізм	Функціоналізм	Неофункціоналізм	Транснаціоналізм (плюралістична школа)
Основні представники	А. Етціоні, Дж. Піндер, Ч. Пентланд	Д. Мітрані	Е. Хаас, Д. Най, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг, Ф. Шміттер	К. Дой
Загальна характеристика	Кінцева мета - створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень	Головна увага зверталася не на форми об'єднання, а на функції конкретного характеру, які має виконувати міжнародна спільнота	Розглядає необхідність політичної та економічної інтеграції за умов виконання основних функцій щодо регулювання взаємодії між різними країнами на підставі створення єдиного органу управління	Розглядають процес об'єднання країн як необхідний для підвищення ефективності, відмічають необхідність створення єдиних органів управління, які координують основні функції управління окремими країнами та їх співпрацю
Особливості	Встановлення конституційного «проекту» для пом'якшення централізованих дій держави	Не є закінченою теорією, вплинула на розвиток неофункціоналізму	Є однією з провідних теорій європейської інтеграції	Не віддають переваги ані федералізму, ані неофункціоналізму, поєднання теорій

*Складено за матеріалами: [78, 231, 296]

Порівняння розуміння інтеграційного процесу за федералістською та функціоналістською теоріями*

Процес інтеграції	Державна модель	Модель спільноти
Прямий (політичні змінні)	Федералізм	Плюралізм
Непрямий (соціо-економічні змінні)	Неофункціоналізм	Функціоналізм

* Складено за матеріалами: [125, с. 87]

Порівняльна характеристика двох основних підходів у розвитку теорій міжнародної економічної інтеграції (лібералізм та державне регулювання)*

Теорія	Лібералізм	Державне регулювання
Основні представники	Дж. Лок, Дж. Бенгам, Б. Констан, Дж. Стюарт Мілль, К. Поппер, Р. Дарендорф.	К. Мейер, Р. Шуман, А. Паніч, Ж. Моне та ін.
Загальна характеристика	Процес злиття ринків, що потребує врегулювання торговельних та валютних бар'єрів, уніфікації ринкових механізмів, які відповідним чином впливають на механізми вільного ціноутворення та вільної конкуренції	Дії ринкових механізмів недостатньо для економічної інтеграції, а злиття ринків має доповнюватися злиттям економік в цілому,
Особливості	Ринок не потребує державного регулювання	Необхідна спільна економічна політика та відповідне регулювання розвитку економічних структур, як на національному, так і на наднаціональному рівнях

*Складено за матеріалами: [85, 239, 123, 112]

Порівняльна характеристика концепцій інтеграції: ринкової інтеграції,
«керованої інтеграції», компромісів*

Теорія	Концепція ринкової інтеграції	Концепція «керованої інтеграції»	Концепція компромісів
Основні представники	Б. Балассе, Г. Кремер, М. Біє, Т. Сцитовські, Б. Олін	С.Я.Тінберген, А. Філіп, Дж. Піндер	Х. Уоллас, Е. Хаас та інші
Загальна характеристика	Лібералізація економічного обміну між країнами, скасування національних бар'єрів з метою створення спільного ринку і забезпечення повної свободи конкуренції	Лише активне втручання інтеграційних органів у сферу міжнародних економічних відносин і внутрішнього економічного розвитку країн, що інтегруються, може бути запорукою ефективної інтеграції	Інтеграція, як процес створення різних коаліцій, заснованих на компромісах
Особливості	лише «ринкова інтеграція» може дати економічний ефект	Необхідно організувати єдиний орган керівництва	Засновується на взаємодії різних коаліцій

*Складено за матеріалами: [85, 112, 123, 239]

Порівняльна характеристика концепцій інтеграції: дирижи́зм, структуралі́зм,
кейнсіанство*

Теорія	Дирижи́зм	Структуралі́зм	Кейнсіанська концепція
Основні представники	Я. Тінберген	Г. Мюрдал	Г. Мюрдал, Р. Соланд, Я. Тінберген, Е. Хаас, П. Стріт, С. Харріс
Загальна характеристика	Створення і функціонування міжнародних економічних структур можливе на основі розробки на міждержавному рівні спільної (узгодженої) економічної політики, узгодження соціального законодавства, координації кредитної лінії	Глибокий процес структурних перетворень в економіці країн, що інтегруються, внаслідок чого виникає якісно новий інтегрований простір, більш досконалий господарський організм	Виключна роль не приватного капіталу, а інституційно-політичного механізму, який створюється в рамках інтеграційної структури.
Особливості	Вирішальна роль ринкового механізму в інтеграційних процесах	Створення єдиного господарського механізму	Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків не приведе до вирівнювання рівнів економічного розвитку країн-учасників

*Складено за матеріалами: [85, 239, 123, 112]

Характеристика основних підходів до дослідження сучасних теорій та концепцій інтеграції*

Характеристика	Соціологічний	Економіко-теоретичний	Економіко-політичний	Правовий	Глобально-системний
Основне припущення	Процес структурування політичної системи	Економічні пріоритети, результати та успіхи інтеграції	Економічні чинники інтеграції є найважливішими, але процеси інтеграції потребують узгодження на державному рівні основних цілей і методів регулювання не тільки зовнішньоекономічних зв'язків, а й національної внутрішньогосподарської політики	Створення умов для стабілізації, посилення національної економіки, здорового конкурентного середовища, руху товарів, капіталу, послуг, переміщення громадян, що автоматично приведе до поглиблення інтеграції	Зняття в процесі економічної інтеграції національних обмежень, що призводить до втрати незалежності та посилення взаємозалежності держав
Основні рушійні сили	Народні маси, які в були обмежені через вплив окремих особистостей, соціально-політичних еліт, політично-економічних угруповань на процес інтеграції, внаслідок зайняття останніми провідного місця та ролі в ньому	Створення єдиного ринку, економічного та валютного союзу, економічні причини, серед яких бажання утворення митного союзу, встановлення єдиного митного тарифу, необхідність ефективної конкуренції з провідними країнами світу, що вимагає звернення до регіонального принципу і типу організації системи економічних відносин, який значно виходить за межі національної	Необхідність узгодження цілей, правил, обмежень передбачає координацію зусиль щодо знищення перешкод на шляху міжнародного руху товарів, капіталів та послуг	Створення відповідної законодавчої бази	Інституційний, правовий, політичний розвиток, необхідність стратегічної оцінки і виявлення стратегічних пріоритетів та перспектив подальшого розвитку

		економіки			
Основні ідеї	Політичне об'єднання, ідея загальної політичної культури	Утворення однорідного, єдиного господарського організму, що охоплює кілька країн, виникнення цілісності відокремленого комплексу держав	Розуміння інтеграції як сукупності економічних і політичних процесів	Право є основою формування та розвитку організаційно-інституціональних структур інтеграційного процесу	Поглиблення розширення інтеграційної спільноти

*Складено за матеріалами [190]

Особливості, сутність та обмеження окремих форм міжнародної економічної інтеграції*

Форми міжнародної економічної інтеграції	Особливості	Сутність	Обмеження
Зона економічного зростання	Транснаціональний розвиток географічно близьких регіонів на основі спільного використання факторів виробництва. Підвищення рівня розвитку менш розвинених регіонів	Напрямок поглиблення інтернаціоналізації економічного розвитку. Нова форма економічної співпраці на основі високого рівня взаємозалежності та взаємодоповнюваності	За участю тільки географічно близьких регіонів кількох країн
Зона преференційної торгівлі	Встановлюються відносно нижчі тарифи або нетарифні бар'єри у відносинах з країнами-членами угруповання. Збереження національних тарифів відносно третіх країн	Найнижчий рівень економічної інтеграції. Всі учасники самостійно визначають засади та механізми національної зовнішньоторговельної політики	Ризик непогодження з іншими країнами-учасниками при визначенні кожною країною національної зовнішньоторговельної політики
Промислова зона вільної торгівлі	Скасування тарифів між учасниками, сприяння розвитку торгівлі промисловими товарами	Учасники інтеграційних процесів отримують позитивний ефект для розвитку промислового виробництва	Підвищення торгівлі тільки промисловими товарами
Зона вільної торгівлі	Особливий торговельний режим для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів при забезпеченні їх в торгівлі з іншими країнами. Свобода руху товарів і послуг між країнами-членами	Принцип зони вільної торгівлі застосовується до всіх товарів та послуг	Ризик втрати взаємовигідної торгівлі між сировинно- та технологічно-орієнтованими країнами угруповання
Митний союз	Усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу	Зручність для третіх країн при торгівлі з різними країнами-учасниками через спільний зовнішній тариф	Спільний зовнішній тариф для третіх країн може бути не вигідним для окремих країн-членів
Спільний ринок	Вільний рух товарів, послуг, капіталів та громадян	Інтеграція безпосередньо у сфері виробництва, співпраця у грошовій, податковій політиці та політиці зайнятості	Можливий вплив робочої сили, інтелектуальна міграція, що не вигідно для менш розвинених країн

			угруповання
Економічний союз	Гармонізація внутрішньої та зовнішньої економічної політики	У країнах-інтегрантах - функціонує єдина грошова одиниця. Процес пов'язаний не тільки з економічними, але й соціальними параметрами	В умовах погіршення економічної кон'юнктури криза може виникати у всіх країнах-учасницях
Політичний союз	Поряд з економічною забезпечується й політична інтеграція. Повна інтеграція	Наднаціональний рівень управління	Часткова втрата країнами учасницями суверенітету

*Складено автором за матеріалами: [124, 152, 189, с. 25; 226]

Порівняльна характеристика основних регіональних економічних інтеграційних угруповань світу*

Угрупування	Дата утворення	Кількість членів	Зона вільної торгівлі	Економічний і валютний союз			Безвізовий режим	Вільне переміщення		Пакт оборони
				Митний союз	Спільний ринок	Валютний союз		Усунення кордонів	Політичний пакт	
Європейський Союз (ЄС)	1993	28	+	+	+	+	+	+	+	+
Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ)	1960	45	+		+		+	+		+
Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА)	1994	3	+							
Карибське співтовариство (CARICOM)	1973	5	+	+	+	+	+	планується	планується	
Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС)	1975	15	+	+	планується	+	+	планується	планується	+
Економічне співтовариство країн Центральної Африки (ЕКОЦАС)	1994	12	+	+	планується	+	+			+
Східноафриканське співтовариство (САС)	2000	5	+	+	планується	планується	планується		планується	
Співтовариство розвитку Півдня Африки (САДК)	1992	11	+	+	планується	планується	планується			
Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА)	1993	21	+	+		+				
Африканський Союз (АС)	2002	55	планується до 2019	планується до 2019	планується до 2023	планується до 2028			планується до 2028	
Андське співтовариство	1969	4	+	+	планується		+			
Союз Південноамериканських націй (УНАСУР)	2004	12	планується до 2015	планується до 2019	планується до 2019	планується до 2019	+	планується	планується	+
Митний союз Євразійського економічного союзу (МС ЄАЕС)	2010	3	+	+						

Спільний ринок країн Південного конуса (МЕРКОСУР)	1991	5	+	+	+					
Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС)	2000	5	+	+	+	планується.	+			+
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)	1981	6	+	+	планується.	планується.	+			
Ліга арабських держав (ЛАД)	1945	22	+	планується.	планується.	планується.			планується.	
Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН)	1967	10	+		планується.	планується.	+		планується.	планується.
Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР)	1991	5	+	планується.			+	+	планується.	
Центрально-європейська зона вільної торгівлі (ЦЕФТА)	1992	7	+							
Форум Тихоокеанських островів	2000	16	планується до 2021							

* Складено автором за матеріалами: [34, 187, 268, 286, 285, 318, 342, 269, 282, 341, 307, 350, 271, 253, 257]

Класифікація видів економічної інтеграції згідно підходам теорії пізнання за О. Курушиною*

Підхід	Ключова характеристика	Класифікаційна ознака	Вид інтеграції
Ситуаційний	Інтеграція як зв'язок	Спосіб зв'язку	Реципрокна, редистрибутивна, ринкова
		Матеріальність зв'язку	Реальна, віртуальна, псевдоінтеграція
		Жорсткість зв'язку	Жорстка, середня, м'яка
		Стійкість зв'язку	Стійка, нестійка
Структурний	Інтеграція як характеристика стану системи: структура, елементи системи, функції	Рівень ієрархії	Мікрорівня, мезорівня, макрорівня, мегарівня
		Однорідність рівнів інтеграції	Однорівнева, різнорівнева
		Однорідність підсистем	Моноструктурні, поліструктурні
Системний		Централізація структури	Централізована, децентралізована,
		Суб'єкт (актор) інтеграції	Домогосподарська, корпоративна, урядова
Функціональний		Кількість елементів	Одностороння, двостороння, багатостороння
		Асиметрія акторів	Домінуюча, паритетна
Процесний	Інтеграція як процес	Взаємодія з зовнішнім середовищем	Інтернальна, екстернальна
		Напрямок процесу	Експансивна, імпансивна, зустрічна
		Стадія процесу	Торгова, факторна, інституційна
Просторовий	Інтеграція як середовище	Інституційне оформлення процесу	Формальна, неформальна
		Територіальні межі	Нанопросторова, муніципальна, субрегіональна, субнаціональна, міжнародна

		Рівномірність простору	Гомогенна, поляризована
		Щільність середовища	Насичена, ненасичена
Динамічний	Інтеграція як динамічне явище	Швидкість розвитку	Повільна, високошвидкісна, різношвидкісна
		Фаза розвитку	Молода, наростаюча, зріла, стагнуюча, дезінтеграція
Проектний	Інтеграція як проект	Тривалість проекту	Довгострокова, короткострокова
		Досягнення цілей	Успішна, неуспішна
Стратегічний	Інтеграція як стратегія	Встановлення контролю за типами контрагентів	Горизонтальна, вертикальна, діагональна
Синергетичний	Інтеграція як результат самоорганізації складних систем	Синергетичний ефект	Трансформаційна, емерджентна, оптимізована
		Вирівнюючий ефект	Синхронізуюча, конвергентна, комплементарна

*Складено автором за матеріалами: [69]

Додаток В

Характеристика методів, що застосовуються для оцінки інтеграційного потенціалу в сферах економіки*

Метод	Мета застосування	Обмеження методу	Приклади робіт	Для якого об'єднання характерні	Фактори реалізації ефектів
Прості показники	Попередня оцінка можливих вигод і наслідків від створення інтеграційного об'єднання	Не враховує більш складні ефекти (зростання сукупної факторної продуктивності); не дозволяє самостійно (без використання інших методів) проводити сценарні розрахунки та оцінювати вплив на основні макроекономічні показники	Кнобель, Чокан, 2014; Zahniser, Angadjivan, Hertz, Kuberka, Santos, 2015; Yeats, 1997; ЄАБР, 2014	ЄС-ТС; НАФТА; МЕРКОСУР; СНД + Грузія	Імпортні тарифи, зниження нетарифних бар'єрів, введення правил країни походження товару
Гравітаційні моделі	Оцінка вигод від зміни тарифних та нетарифних бар'єрів, ступеня реалізації вигод від інтеграції (метод стохастичною кордону), оцінка ефектів створення та ефектів відхилення	Не застосовується для сценарних розрахунків (ex-ante); не дозволяє оцінити вплив інтеграції на основні макроекономічні показники; проблема вибору специфікації при «надмірності» даних; проблема вибору методу оцінки	Atici, Armagan, Tunalioglu, Cinar, 2011; Ravishankar, Stack, 2014; Philippidis, Sanjuán, 2007; ЄАБР, 2015; Jayasinghe, Sarker, 2008; Lejour, Verheijden, 2007	ЄС-Туреччина; МЕРКОСУР та ЄС-10 і ЄС-15, МЕРКОСУР та інші країни Америки, ЄС-10 та ЄС-15); ЄП; НАФТА; країни ЄС регіони Канади; ЄС-ТС	Імпортні тарифи, експортні мита, нетарифні бар'єри
Моделі міжгалузевого балансу (моделі «витрати-випуск»)	Оцінка інтеграційних ефектів для розвитку торгівельно-економічних відносин на пострадянському просторі	Трудомісткість і проблема пошуку даних для побудови таблиць «витрати-випуск» для різних країн; не дозволяє оцінювати наслідки складних форм інтеграції не дозволяє оцінювати ефекти на інші країни від створення інтеграційного об'єднання	ЄАБР, 2012	ЄП-Україна	Імпортні тарифи і експортні мита, зближення технологічного розвитку, уніфікація валютних курсів
Моделі часткової рівноваги	Оцінка інтеграційних ефектів від членства в інтеграційному об'єднанні для одного з секторів	Одна галузь; не можна враховувати більш складні ефекти; жорсткі передумови	Naanwaaba, Yeboah, 2012; Fetzer, Rivera, 2005	НАФТА	Імпортні тарифи, правила країни походження товару, зниження нетарифних

					бар'єрів
Статичні обчислювані моделі загальної рівноваги	Оцінка вигод від зміни тарифних заходів та зниження нетарифних бар'єрів	Невелика кількість галузей; не враховує більш складні ефекти; статичність; жорсткі передумови; залежність результатів від вибору способу калібрування і значень параметрів; проблема пошуку даних	ЦЕФІР, 2007; Tochitskaya, Vinhas de Souza, 2009; Park, Park, Estrada, 2012; Ando, Urata, 2006; АРЕС 2002; Chatti R., 2003; Кнобель, Чокан, 2014; ЄАБР, 2015	Росія-ЄС; Росія-Китай; АСЕАН-Корея; АСЕАН-Корея, Японія, Китай; АТЕС; Туніс-ЄС; ЄС-ТС; СЕП	Імпортні тарифи; експортні мита; нетарифні бар'єри; накопичення капіталу; трансфер технологій; недосконала конкуренція; зниження торговельних витрат; лібералізація інвестицій
Динамічні обчислювані моделі загальної рівноваги	Оцінка вигод від ліквідації комплексу тарифних і нетарифних бар'єрів, а також стимулюючих заходів державної політики у разі поглибленої інтеграції	Вкрай висока складність розрахунків; залежність результатів від вибору способу калібрування і значень параметрів; проблема високого рівня агрегування даних	Hertel, Walmsley, Itakura, 2001; Zhang Z., Tang L., VBao Q., Wang S., 2013	Японія-Сінгапур; Китай-ЄС, Японія, США, решта світу	Імпортні тарифи, витрати від торгових процедур; уніфікація стандартів торгівлі послугами, залучення ПШ; автоматизація митних процедур

*Складено автором за матеріалами: [55, 293, 328, 283, 348, 292, 306, 323, 305, 279, 294, 295, 252, 347, 277, 317, 288]

Аналіз факторів зовнішнього середовища з визначенням можливостей та ризиків (загроз) розвитку ШОС*

Можливості	Ризики (загрози)
<p>Створення загального для усіх країн-членів ШОС правового поля.</p> <p>Збільшення обсягів торгівлі з іншими країнами світу за умов зростання економічного потенціалу країн ШОС.</p> <p>Зменшення транзакційних витрат на зовнішньоторгівельні операції.</p> <p>Оптимізація транспортно-логістичної діяльності.</p> <p>Створення дієвих механізмів фінансово-інвестиційної підтримки для країн-членів ШОС.</p> <p>Поява нових технологій, які сприятимуть зростанню економік країн-членів ШОС.</p> <p>Поява нових інформаційних технологій.</p>	<p>Зростання розбіжностей у нормативно-правовому регулюванні окремих країн ШОС.</p> <p>Загострення конкуренції на зовнішніх ринках ШОС, посилення протидії США та ЄС.</p> <p>Загострення санкцій до окремих країн ШОС з боку світового співтовариства.</p> <p>Посилення вимог для здійснення зовнішньоторгівельних операцій.</p> <p>Фінансові кризи, послаблення національних валют країн ШОС.</p> <p>Коливання цін на сировинні ресурси.</p> <p>Поява нових технологій, що скоротять потребу у сировинних ресурсах, що постачаються країнами-членами ШОС.</p> <p>Екологічні катастрофи, погіршення екологічного стану регіону</p>

*Розроблено автором

Аналіз факторів внутрішнього середовища з визначенням його сильних та слабких сторін*

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Значні земельні, сировинні та людські ресурси.</p> <p>Зростання частки ВВП ШОС у світовому ВВП.</p> <p>Розвинена транспортно-логістична система.</p> <p>Поширення двосторонніх угод з торговельноекономічного співробітництва країн.</p> <p>Відкриття нових спільних підприємств.</p> <p>Значні торговельні потоки між країнами-членами ШОС.</p> <p>Значний промисловий та сільськогосподарський потенціал.</p> <p>Сприяння реалізації спільних проектів.</p> <p>Величезний інвестиційний та економічний ринок.</p> <p>Налагоджені комунікаційні зв'язки між країнами.</p> <p>Реалізація Стратегії розвитку ШОС до 2025 р.</p>	<p>Суттєві розбіжності в масштабах економік, рівні ВВП, чисельності населення, площі, структурі промисловості, експорту та імпорту країн-членів ШОС.</p> <p>Суттєві розбіжності в темпах економічного зростання країн-членів ШОС.</p> <p>Суттєві розбіжності в нормативно-правових системах країн-членів ШОС.</p> <p>Реалізація в основному двосторонніх договорів, незначна кількість багатосторонніх договорів.</p> <p>Нерівномірність у фінансуванні спільних проектів.</p> <p>Неузгодженість цілей інтеграції країн.</p> <p>Інституційна незрілість і недосконалість державного апарату.</p> <p>Гальмування реалізації «пілотних» проектів.</p> <p>Відсутність ефективного механізму фінансування проектів.</p> <p>Сировинна орієнтація окремих національних економік.</p>

*Розроблено автором

Порівняння економічних цілей та мотивів співпраці країн-учасниць ШОС*

Країна ШОС	Коротка характеристика цілей та мотивів
Китай	Збільшення товарообігу з країнами ШОС, забезпечення економічного виходу на ринки країн західної Європи, використання енергетичних ресурсів країн Середньої Азії, торгово-інвестиційна діяльність реалізація інфраструктурних проектів
Росія	Забезпечення контролю над енергетичними ресурсами країн Середньої Азії, монополізація каналів їх транспортування в інші регіони, участь у реалізації масштабних інфраструктурних проектів, торговельна діяльність, доступ до матеріальних, валютно-фінансових, торгівельних, інвестиційних та інших ресурсів країн ШОС
Таджикистан	Розвиток торговельних зв'язків, збільшення інвестиційних надходжень та транспортних магістралей, пільгове кредитування
Киргизька Республіка	Збільшення фінансування розвитку інфраструктурних проектів, транзит російської нафти, розвиток торговельних зв'язків
Узбекистан	Збільшення надходження інвестиційних ресурсів, промислове співробітництво, розвиток торговельних зв'язків
Казахстан	Збільшення експорту казахської нафти і газу на Захід через російські трубопроводи, отримання пільгових кредитних ресурсів, розвиток торговельних зв'язків
Пакистан	Збільшення торговельно-економічних потоків, оптимізації транспортних маршрутів та будівництво нових
Індія	Інтенсифікація внутривіслого поділу праці, підвищення інвестиційної привабливості, поліпшення транспортно-логістичних мереж, участь у великих інфраструктурних проектах, стимулювання розвитку галузей високих технологій, медичних та освітніх послуг, розвиток торговельних зв'язків

*Розроблено автором

Додаток Д.4

Визначення стратегічних напрямків розвитку ШОС на основі зіставлення факторів зовнішнього та внутрішнього з використанням SWOT-матриці*

			Фактори зовнішнього середовища	
			Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
			<p>Створення загального для усіх країн-членів ШОС правового поля</p> <p>Збільшення обсягів торгівлі з іншими країнами світу за умов зростання економічного потенціалу країн ШОС</p> <p>Зменшення транзакційних витрат зовнішньоторгівельних операцій</p> <p>Оптимізація транспортно-логістичної діяльності</p> <p>Створення дієвих механізмів фінансово-інвестиційної підтримки для країн-членів ШОС</p> <p>Поява нових технологій, які зможуть сприяти зростанню економік країн-членів ШОС</p> <p>Поява нових інформаційних технологій</p>	<p>Зростання розбіжностей в нормативно-правовому регулюванні окремих країн ШОС</p> <p>Загострення конкуренції на зовнішніх ринках ШОС, посилення протидії США та ЄС, як основних граків міжнародної торгівлі</p> <p>Загострення санкцій до окремих країн ШОС з боку світового співтовариства</p> <p>Посилення вимог для здійснення зовнішньоторгівельних операцій</p> <p>Фінансова криза, послаблення національних валют країн ШОС</p> <p>Коливання цін на сировинні ресурси</p> <p>Поява нових технологій, які зможуть замінити потребу на сировинні ресурси, які постачаються країнами-членами ШОС</p> <p>Екологічні катастрофи, погіршення екологічного стану регіону</p>

Фактори внутрішнього середовища	Сильні сторони	<p>Значні земельні, сировинні та людські ресурси Зростання частки ВВП ШОС в ВВП світу Розвинута транспортно-логістична система Збільшення кількості двосторонніх угод по торговельно-економічному співробітництву країн Відкриття нових спільних підприємств Значні торговельні потоки між країнами-членами ШОС Знаний промисловий та сільськогосподарський потенціал Створення Банку розвитку та Ділової ради ШОС Сприяння реалізації спільних проектів Величезний інвестиційний та економічний ринок Налагоджені комунікаційні зв'язки між країнами Реалізація Стратегії розвитку ШОС до 2025 р.</p>	<p>Розширення країн-учасниць ШОС, збільшення впливу в світі організації за рахунок збільшення масштабів діяльності, розвиток транспортно-логістичних систем, підвищення глобальної конкурентоспроможності - реалізація заходів щодо формування статусу світового лідера</p>	<p>Створення умов зменшення розбіжностей між країнами учасниками ШОС, формування фондів підтримки багатосторонніх проектів розвитку, підвищення конкурентоспроможності країн-членів ШОС на регіональних та глобальних ринках</p>
	Слабкі сторони	<p>Суттєві розбіжності в масштабах економік, рівня ВВП, чисельності населення, площі, структури промисловості, експорту та імпорту країн-членів ШОС Суттєві розбіжності в темпах економічного розвитку країн-членів ШОС Суттєві розбіжності в нормативно-правових системах країн-членів ШОС Реалізація в основному двосторонніх договорів, незначна кількість багатосторонніх договорів Нерівномірності в фінансуванні проектів Неузгодженість цілей інтеграції країн Різна можливості у співпраці Інституційна незрілість і недосконалість державного апарату Гальмування реалізації «пілотних» проектів Відсутність ефективного механізму фінансування проектів Сировинна орієнтація окремих національних економік</p>	<p>Створення сприятливих умов економічного зростання країн-учасниць ШОС, розвиток транспортно-логістичних систем, вдосконалення механізмів фінансування багатосторонніх проектів, підвищення конкурентоспроможності ШОС на глобальному та регіональному ринках за рахунок оптимізації транзакційних витрат</p>	<p>Сприяння економічній стабільності країн-учасниць ШОС, формування фондів підтримки багатосторонніх проектів, підтримка конкурентоспроможності країн-членів ШОС на регіональних ринках за рахунок оптимізації транзакційних витрат</p>

*Розроблено автором

Оцінка впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища країн
ШОС у короткостроковій перспективі*

Напрямок аналізу	Шифр фактора	Ваговий коефіцієнт (k)	Значення впливу (z)	Значення невизначеності впливу (p)	Значення впливу (v)	Сума важливості параметрів (U)
Можливості (O)						
Створення загального для всіх країн-членів ШОС правового поля	O1	0,1	4	0,7	0,4	0,28
Збільшення обсягів торгівлі з іншими країнами світу за умов зростання економічного потенціалу країн ШОС	O2	0,15	3	0,8	0,45	0,36
Зменшення транзакційних витрат зовнішньоторговельних операцій	O3	0,15	5	0,9	0,75	0,675
Оптимізація транспортно-логістичної діяльності	O4	0,25	4	0,8	1	0,8
Створення дієвих механізмів фінансово-інвестиційної підтримки для країн-членів ШОС	O5	0,1	5	0,8	0,5	0,4
Поява нових технологій, що сприятимуть зростанню економік країн-членів ШОС	O6	0,15	4	0,9	0,6	0,54
Поява нових інформаційних технологій	O7	0,1	4	0,9	0,4	0,36
Разом можливості		1				3,415
Загрози (T)						
Зростання розбіжностей у нормативно-правовому регулюванні окремих країн ШОС	T1	0,1	-4	0,7	-0,4	-0,28
Загострення конкуренції на зовнішніх ринках ШОС, посилення протидії США та ЄС, як основних гравців міжнародної торгівлі	T2	0,15	-5	0,9	-0,75	-0,675
Загострення санкцій до окремих країн ШОС з боку світового співтовариства	T3	0,1	-5	0,8	-0,5	-0,4
Посилення вимог для здійснення зовнішньоторговельних операцій	T4	0,2	-4	0,8	-0,8	-0,64
Фінансова криза, послаблення національних валют країн ШОС	T5	0,2	-3	0,9	-0,6	-0,54
Коливання цін на сировинні ресурси	T6	0,1	-4	0,8	-0,4	-0,32
Поява нових технологій, які зможуть замінити потребу в сировинних ресурсах, що постачаються країнами-членами ШОС	T7	0,1	-4	0,7	-0,4	-0,28
Екологічні катастрофи, погіршення екологічного стану регіону	T8	0,05	-3	0,7	-0,15	-0,105
Разом загрози		1				-3,24
Сильні боки (S)						
Значні земельні, сировинні та людські ресурси	S1	0,1	4	0,7	0,4	0,28
Зростання частки ВВП ШОС у ВВП світу	S2	0,05	3	0,8	0,15	0,12
Розвинена транспортно-логістична система	S3	0,1	4	0,8	0,4	0,32
Збільшення кількості двосторонніх угод з торговельно-	S4	0,05	4	0,7	0,2	0,14

економічного співробітництва країн						
Відкриття нових спільних підприємств	S5	0,1	3	0,8	0,3	0,24
Значні торговельні потоки між країнами-членами ШОС	S6	0,1	4	0,9	0,4	0,36
Значний промисловий та сільськогосподарський потенціал	S7	0,2	4	0,8	0,8	0,64
Створення Банку розвитку та Ділової ради ШОС	S8	0,1	5	0,8	0,5	0,4
Сприяння реалізації спільних проєктів	S9	0,1	3	0,8	0,3	0,24
Величезний інвестиційний та економічний ринок	S10	0,05	4	0,8	0,2	0,16
Налагоджені комунікаційні зв'язки між країнами	S11	0,05	3	0,8	0,15	0,12
Разом сильні боки		1				3,02
Слабкі боки (W)						
Суттєві розбіжності в масштабах економік, рівнях ВВП, чисельності населення, площі, структурі промисловості, експорті та імпорті країн-членів ШОС	W1	0,15	-5	0,7	-0,75	-0,525
Суттєві розбіжності в темпах економічного розвитку країн-членів ШОС	W2	0,1	-4	0,8	-0,4	-0,32
Суттєві розбіжності в нормативно-правових системах країн-членів ШОС	W3	0,05	-3	0,7	-0,15	-0,105
Реалізація в основному двосторонніх угод, незначна кількість багатосторонніх угод	W4	0,05	-3	0,9	-0,15	-0,135
Нерівномірності в фінансуванні проєктів	W5	0,1	-4	0,7	-0,4	-0,28
Неузгодженість цілей інтеграції країн	W6	0,1	-5	0,8	-0,5	-0,4
Різні можливості у співпраці	W7	0,1	-5	0,7	-0,5	-0,35
Інституційна незрілість і недосконалість державного апарату	W8	0,1	-4	0,9	-0,4	-0,36
Гальмування реалізації «пілотних» проєктів	W9	0,05	-4	0,9	-0,2	-0,18
Відсутність ефективного механізму фінансування проєктів	W10	0,1	-5	0,9	-0,5	-0,45
Сировинна орієнтація окремих національних економік	W11	0,1	-4	0,9	-0,4	-0,36
Разом слабкі боки		1				-3,465

*Розраховано автором за даними: [355, 349]

Додаток Д.6

Оцінка впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища країн

ШОС у довгостроковій перспективі*

Напрямок аналізу	Шифр фактора	Ваговий коефіцієнт (k)	Значення впливу (z)	Значення невизначеності впливу (p)	Значення впливу (v)	Сума важливості параметрів (U)
Можливості (O)						
Створення загального для всіх країн-членів ШОС правового поля	O1	0,1	4	0,7	0,4	0,28
Збільшення обсягів торгівлі з іншими країнами світу за умов зростання економічного потенціалу країн ШОС	O2	0,15	5	0,8	0,75	0,6
Зменшення транзакційних витрат зовнішньоторговельних операцій	O3	0,15	5	0,9	0,75	0,675
Оптимізація транспортно-логістичної діяльності	O4	0,25	4	0,8	1	0,8
Створення дієвих механізмів фінансово-інвестиційної підтримки для країн-членів ШОС	O5	0,1	5	0,8	0,5	0,4
Поява нових технологій, що сприятимуть зростанню економік країн-членів ШОС	O6	0,15	5	0,9	0,75	0,675
Поява нових інформаційних технологій	O7	0,1	5	0,9	0,5	0,45
Разом можливості	O	1	0	0	0	3,88
Загрози (T)						
Зростання розбіжностей у нормативно-правовому регулюванні окремих країн ШОС	T1	0,1	-4	0,5	-0,4	-0,2
Загострення конкуренції на зовнішніх ринках ШОС, посилення протидії США та ЄС, як основних гравців міжнародної торгівлі	T2	0,15	-5	0,9	-0,75	-0,675
Загострення санкцій до окремих країн ШОС з боку світового співтовариства	T3	0,1	-3	0,4	-0,3	-0,12
Посилення вимог для здійснення зовнішньоторговельних операцій	T4	0,2	-4	0,9	-0,8	-0,72
Фінансова криза, послаблення національних валют країн ШОС	T5	0,2	-3	0,9	-0,6	-0,54
Коливання цін на сировинні ресурси	T6	0,1	-5	0,9	-0,5	-0,45
Поява нових технологій, які зможуть замінити потребу в сировинних ресурсах, що постачаються країнами-членами ШОС	T7	0,1	-4	0,95	-0,4	-0,38
Екологічні катастрофи, погіршення екологічного стану регіону	T8	0,05	-5	0,7	-0,25	-0,175
Разом загрози	0	1	0	0	0	-3,26
Сильні боки (S)						
Значні земельні, сировинні та людські ресурси	S1	0,1	3	1	0,3	0,3
Зростання частки ВВП ШОС у ВВП світу	S2	0,05	5	0,7	0,25	0,175
Розвинена транспортно-логістична система	S3	0,1	4	0,95	0,4	0,38

Збільшення кількості двосторонніх угод з торговельно-економічного співробітництва країн	S4	0,05	4	0,9	0,2	0,18
Відкриття нових спільних підприємств	S5	0,1	5	0,95	0,5	0,475
Значні торговельні потоки між країнами-членами ШОС	S6	0,1	5	0,9	0,5	0,45
Значний промисловий та сільськогосподарський потенціал	S7	0,2	5	0,9	1	0,9
Створення Банку розвитку та Ділової ради ШОС	S8	0,1	5	0,95	0,5	0,475
Сприяння реалізації спільних проєктів	S9	0,1	5	0,9	0,5	0,45
Величезний інвестиційний та економічний ринок	S10	0,05	4	0,8	0,2	0,16
Налагоджені комунікаційні зв'язки між країнами	S11	0,05	5	0,9	0,25	0,225
Разом сильні боки	0	1	0	0	0	4,17
Слабкі боки (W)						
Суттєві розбіжності в масштабах економік, рівнях ВВП, чисельності населення, площі, структурі промисловості, експорті та імпорті країн-членів ШОС	W1	0,15	-5	0,5	-0,75	-0,375
Суттєві розбіжності в темпах економічного розвитку країн-членів ШОС	W2	0,1	-5	0,7	-0,5	-0,35
Суттєві розбіжності в нормативно-правових системах країн-членів ШОС	W3	0,05	-5	0,5	-0,25	-0,125
Реалізація в основному двосторонніх угод, незначна кількість багатосторонніх угод	W4	0,05	-5	0,7	-0,25	-0,175
Нерівномірності в фінансуванні проєктів	W5	0,1	-4	0,6	-0,4	-0,24
Неузгодженість цілей інтеграції країн	W6	0,1	-5	0,6	-0,5	-0,3
Різні можливості у співпраці	W7	0,1	-5	0,5	-0,5	-0,25
Інституційна незрілість і недосконалість державного апарату	W8	0,1	-5	0,6	-0,5	-0,3
Гальмування реалізації «пілотних» проєктів	W9	0,05	-5	0,5	-0,25	-0,125
Відсутність ефективного механізму фінансування проєктів	W10	0,1	-5	0,7	-0,5	-0,35
Сировинна орієнтація окремих національних економік	W11	0,1	-4	0,5	-0,4	-0,2
Разом слабкі боки	0	1	0	0	0	-2,79

*Розраховано автором за даними: [349, 355]

Структура експорту країн ШОС за окремими видами продукції та послуг у
2017 р.*

Продуктові групи	Країни ШОС							
	Китай	Індія	Росія	Казахстан	Киргизька Республіка	Таджикистан	Узбекистан	Пакистан
Машини та обладнання	49	9,3	3,8	1	4,2	1,2	0,92	1,2
Транспорт	3,2	6,4	2,3	0,51	7,4	1,2	1,6	0,25
Інструменти	3,2	0,98	0,53	0,8	0,38	0,024	0,028	1,1
Текстиль	9,9	13	0,27	0,49	7,8	13	15	60
Взуття	2,6	1,39	0,08	0,02	1,69	0,31	0,16	0,61
Інші види легкої промисловості	1	0,53	0,07	0,01	0,07	0,001	0,001	0,002
Метали	7,1	10	13	22,8	4,3	23	9,6	2,5
Дорогоцінні метали	0,459	13	4,09	1,9	39	17	45	0,11
Мінеральна продукція	1,3	12	58	60,2	18	35	8,9	4,6
Хімічна продукція	4,9	14	5,4	6,4	0,88	0,24	4,3	2,3
Пластмаси	4	3	1,8	0,25	1,2	0,23	5,3	1,4
Деревина та вироби з деревини	0,61	0,18	2,4	0,061	0,043	0,002	0,012	0,16
Папір і целюлоза	1,09	0,53	1,2	0,09	0,34	0,15	0,33	0,52
Продукти харчування	1,1	2,2	0,59	0,489	2,8	0,34	0,8	4,8
Продукти рослинного походження	0,98	5,9	3,3	4,1	6,4	4,5	7,5	11
Продукти тваринного походження	1,849	1,3	2,28	1	3,17	3,73	0,48	6,9
Тварини і рослинні продукти переробки	0,033	0,5	0,7	0,17	0,03	0,003	0,02	0,18
Зброя	0,015	0,03	0,07	0	0,005	0	0	0,043
Інше	9,513	7,06	2,4	0,71	5,462	3,8	0,529	9,225
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100

* Складено автором за матеріалами: [343]

Ресурсний та експортний потенціал країн ШОС*

	Експорт ресурсів в країни ШОС	Ресурсний потенціал
Китай	Мінеральні ресурси, паливо (вугілля),	Мінеральні ресурси, паливо (вугілля), кольорові метали
Індія	Драго цінні метали та каміння, листовий мусковіт	Драго цінні метали та каміння, нафта, олово, вугілля, уран, свинець, листовий мусковіт
Росія	Нафта, газ, мінеральні ресурси, метали, мінеральні добрива	Нафта, газ, вугілля, мінеральні ресурси, метали
Пакистан	Хлопок, залізна руда, мідь	Корисні копалини, хроміти, залізна руда, мідь, хлопок
Казахстан	Нафта і нафтопродукти, газ, уранова продукція, мідь, залізо-сплави, руди залізні, пшениця, борошно, цинк, хлопок	Нафта, природний газ, уран, рудні копалини рідкоземельних елементів, горючих і неметалевих корисних копалин, хлопок
Киргизька Республіка	Золото, неорганічні хімічні речовини, виноград, текстильні товари, бавовна необроблений, мідь і його лом, хлопок, вишня, абрикоси, електроенергія, квасоля	Золото, ртуть, сурма, рідкоземельні метали, гідроенергетичний потенціал
Таджикистан	Алюміній і вироби з нього, бавовна-сирець, горіхи і фрукти сушені, овочі і коренеплоди, виноград, руди мінеральні та металеві, хлопок, текстильні товари та одяг	Уран, срібло, золото, дорогоцінні камені, вугілля, свинцеві і металеві руди, сурма, ванадій, молибден, цинк, олово, вольфрам, мідь і інші, кам'яна сіль, граніт, мармур, гідроенергетичний потенціал, хлопок
Узбекистан	Нафта і нафтопродукти, природний газ, бавовна-волокно, хімічна продукція та пластмаси, чорні і кольорові метали, золото, уранова руда, продовольчі товари, хлопок	Золото, нафта, природний газ, уран, вугілля, мідь, бавовна, рідкоземельні метали, хлопок

*Складено автором за матеріалами: [146, 145, 144, 30, 168, 343]

Динаміка географічної структури експорту Китаю за період 2000-2017 рр.*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Індія	0,34	0,41	1,20	1,37	0,66	0,62	0,76
Казахстан	0,31	0,29	0,40	0,80	0,38	0,29	0,35
Киргизстан	0,03	0,02	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01
Пакистан	0,11	0,13	0,07	0,11	0,13	0,11	0,09
Російська Федерація	2,42	2,48	2,18	1,56	1,95	1,95	2,27
Таджикистан	0,00	0,00	0,00	0,02	0,01	0,01	0,01
Узбекистан	0,01	0,00	0,09	0,18	0,14	0,14	0,11
Разом країни ШОС	10,23	11,27	9,47	9,61	10,32	11,06	11,34
Інші країни світу	89,77	88,73	90,53	90,39	89,68	88,94	88,66
В тому числі:							
Європейський Союз	10,84	12,09	10,61	11,89	12,99	13,15	13,47
США	7,47	8,49	6,87	7,23	7,98	8,06	7,86
Японія	14,02	13,72	13,36	11,76	7,52	7,94	8,03
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури експорту Росії за період 2000-2017 рр.*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	5,23	5,11	10,31	13,16	19,15	21,00	19,45
Індія	2,00	1,58	0,55	0,62	0,89	1,02	0,97
Казахстан	4,00	3,27	2,28	1,34	2,51	1,97	2,05
Киргизстан	0,19	0,14	0,13	0,19	0,07	0,11	0,11
Пакистан	0,01	0,02	0,04	0,06	0,09	0,08	0,06
Таджикистан	0,68	0,31	0,06	0,06	0,08	0,06	0,06
Узбекистан	1,91	1,38	0,93	1,19	0,52	0,52	0,59
Разом країни ШОС	12,01	10,21	13,72	15,93	22,33	23,66	22,26
Інші країни світу	87,99	89,79	86,28	84,07	77,67	76,34	77,74
В тому числі:							
Японія	1,33	1,35	3,50	3,57	2,81	2,87	2,73
Європейський Союз	47,83	52,36	53,41	50,28	44,54	44,25	43,85
США	4,90	5,12	3,09	2,66	3,91	3,26	3,18
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури експорту Таджикистану за період 2000-
2017 рр.*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	1,16	1,46	12,44	40,93	45,71	47,26	37,12
Індія	0,57	0,47	0,57	0,49	0,80	0,54	0,70
Казахстан	9,00	16,84	13,04	7,72	10,65	10,19	13,07
Киргизстан	1,31	2,11	2,20	0,63	0,78	0,88	0,76
Пакистан	0,34	0,54	0,13	0,02	0,10	0,12	0,08
Російська Федерація	9,56	19,10	20,78	20,00	19,33	18,12	19,59
Узбекистан	34,19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Разом країни ШОС	55,55	40,05	48,59	69,31	76,56	78,00	72,09
Інші країни світу	44,45	59,95	51,41	30,69	23,44	22,00	27,91
В тому числі;							
Японія	0,24	0,13	0,14	0,04	0,14	0,10	0,17
Сполучені Штати Америки	2,06	7,88	2,49	1,70	0,48	0,58	0,51
Європейський Союз	6,14	9,08	9,40	5,64	4,72	5,37	5,58
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури експорту Киргизстану
за період 2000-2017 рр.*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	19,3	14,9	43,0	62,4	59,4	70,1	62,0
Індія	3,1	2,1	1,5	0,4	0,4	0,3	0,4
Казахстан	10,0	16,2	11,2	6,4	7,2	4,7	5,8
Пакистан	0,5	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Російська Федерація	18,0	16,1	18,7	14,7	17,9	12,8	16,1
Таджикистан	0,5	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Узбекистан	14,1	14,6	3,6	2,5	1,3	1,1	2,4
Разом країни ШОС	61,8	62,3	76,6	86,1	85,9	89,1	86,8
Інші країни світу	38,2	37,7	23,4	13,9	14,1	10,9	13,2
В тому числі:							
Японія	0,8	0,2	0,1	0,5	0,3	0,1	0,3
США	4,0	5,4	1,5	1,2	0,4	0,3	0,3
Європейський Союз	11,2	12,1	7,1	4,2	4,1	3,3	3,8
Світ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури експорту Казахстану
за період 2000-2017 рр*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	11,94	5,66	21,18	27,45	26,51	28,68	32,34
Індія	0,77	0,94	0,49	0,43	0,53	0,43	0,33
Киргизстан	0,65	0,73	0,72	0,70	0,70	0,81	0,82
Пакистан	0,21	0,12	0,05	0,02	0,04	0,08	0,20
Російська Федерація	44,80	48,00	35,52	31,48	32,35	32,61	33,35
Таджикистан	0,12	0,06	0,09	0,05	0,21	0,33	0,41
Узбекистан	1,48	1,63	1,60	2,75	3,55	2,26	2,28
Разом країни ШОС	58,98	56,07	59,10	62,44	63,32	65,20	69,72
Інші країни світу	41,02	43,93	40,90	37,56	36,68	34,80	30,28
В тому числі:							
Європейський Союз	25,83	27,20	23,73	20,42	21,25	19,38	16,00
Сполучені Штати Америки	2,48	2,77	2,93	2,15	1,60	3,84	1,54
Японія	1,37	1,26	0,96	0,65	0,75	0,66	0,77
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури експорту Узбекистана
за період 2000-2017 рр*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	1,89	2,18	6,71	14,08	20,31	19,81	21,86
Індія	0,42	0,31	0,77	0,67	0,98	0,90	1,04
Казахстан	6,41	6,45	7,07	13,13	8,59	9,11	9,94
Киргизстан	4,91	2,69	0,61	0,70	1,00	1,69	1,36
Пакистан	0,51	0,25	0,07	0,03	0,02	0,03	0,03
Російська Федерація	13,18	17,56	25,09	19,83	20,24	19,39	20,81
Таджикистан	5,75	4,12	1,68	0,09	0,05	0,06	0,07
Разом країни ШОС	32,15	32,98	41,16	47,84	50,20	50,06	55,11
Інші країни світу	67,85	67,02	58,84	52,16	49,80	49,94	44,89
В тому числі:							
Японія	1,18	0,76	1,05	0,92	2,29	1,58	0,96
США	7,57	6,22	2,15	1,21	1,26	3,14	1,08
Європейський Союз	26,61	24,01	22,30	19,96	15,66	16,63	15,40
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Структура імпорту країн ШОС за окремими видами продукції та послуг
у 2018 р.*

Продуктові групи	Країни ШОС							
	Китай	Індія	Росія	Казахстан	Киргизька Республіка	Таджикистан	Узбекистан	Пакистан
Машини та обладнання	30	20	30	26	12	13	25	20
Транспорт	6,8	2,7	14	8,8	3,7	6,0	12	6,0
Інструменти	5,8	2,0	3,3	3,2	0,97	1,1	2,2	1,6
Текстиль	1,8	1,6	5,4	3,7	22	14	4,4	6,9
Взуття	0,22	0,18	1,8	1,4	14	4,0	0,3	0,31
Метали	5,7	1,6	6,8	11	6,5	9,7	14	9,1
Дорогоцінні метали	3,2	17	0,24	0,33	0,34	0,29	0,07	0,09
Мінеральна продукція	22	30	1,9	9,0	12	11	7,2	23
Хімічна продукція	7,4	8,7	12	11	7,2	6,9	10	11
Пластмаси	5,2	3,8	5,3	5,4	3,5	3,9	6,1	5,3
Деревина та вироби з деревини	1,3	0,35	0,34	1,1	1,05	2,3	3,6	0,3
Папір і целюлоза	1,7	1,3	1,5	2,1	1,6	2,1	2,2	1,6
Продукти харчування	0,5	0,68	4,4	5,8	5,7	6,0	2,5	1,2
Продукти рослинного походження	3,8	2,2	4,4	3,1	2,4	6,1	4,9	6,5
Продукти тваринного походження	1,12	3,57	3,7	2,33	3,6	2,67	0,824	0,68
Тварини і рослинні продукти переробки	-	-	0,56	0,62	1,0	2,6	1,9	4,1
Зброя	0,0013	0,017	0,018	0,037	0,05	0,003	0,029	0,11
Інше	27,2587	34,653	6,582	15,183	15,44	21,637	13,577	25,51
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100

* Розраховано автором за матеріалами: [349]

Динаміка географічної структури імпорту Китаю за період 2000-2017 рр.*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Індія	0,45	0,54	1,16	2,17	2,46	2,67	2,69
Казахстан	0,09	0,06	0,23	0,38	0,26	0,24	0,28
Киргизстан	0,01	0,01	0,01	0,03	0,04	0,06	0,06
Пакистан	0,13	0,11	0,22	0,26	0,43	0,58	0,57
Російська Федерація	0,48	0,60	1,09	1,71	1,36	1,63	1,72
Таджикистан	0,00	0,00	0,01	0,03	0,04	0,04	0,02
Узбекистан	0,01	0,02	0,02	0,06	0,09	0,09	0,11
Разом країни ШОС	0,59	0,68	1,36	2,23	1,79	5,31	5,45
Інші країни світу	99,41	99,32	98,64	97,77	98,21	94,69	94,55
В тому числі:							
Японія	13,38	13,60	10,06	7,74	6,25	6,68	6,10
США	24,28	24,04	24,09	19,34	19,63	20,54	19,50
Європейський Союз	17,75	18,48	20,65	21,69	17,56	19,02	17,95
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури імпорту Росії за період 2000-2017 рр*

Країни	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	5,12	7,45	6,04	6,02	9,26	10,58	11,10
Індія	0,88	0,82	1,06	1,09	1,41	1,74	1,89
Казахстан	2,05	2,68	2,41	1,75	2,88	2,86	2,86
Киргизстан	0,12	0,08	0,14	0,25	0,35	0,26	0,32
Пакистан	0,07	0,08	0,14	0,04	0,05	0,08	0,08
Таджикистан	0,07	0,10	0,09	0,16	0,25	0,25	0,20
Узбекистан	0,33	0,49	0,36	0,40	0,63	0,66	0,75
Разом країни ШОС	7,69	10,80	9,05	8,59	13,37	14,61	15,22
Інші країни світу	92,31	89,20	90,95	91,41	86,63	85,39	84,78
В тому числі:							
Японія	4,07	3,61	2,35	3,75	4,38	3,70	3,71
США	6,80	5,86	6,15	6,17	4,78	5,01	4,76
Європейський Союз	51,31	49,20	54,85	53,07	45,81	45,53	43,73
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури імпорту Таджикистану
за період 2000-2017 рр*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	1,51	1,14	1,49	5,01	5,36	3,69	4,35
Індія	0,26	0,36	0,49	1,41	0,72	1,22	2,96
Казахстан	0,74	0,56	1,81	1,82	11,53	16,54	18,55
Киргизстан	0,28	0,31	0,21	0,24	0,84	0,76	1,35
Пакистан	0,06	0,13	0,78	0,55	0,01	2,24	0,81
Російська Федерація	41,22	34,31	9,67	13,36	16,77	12,07	11,14
Узбекистан	19,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Разом країни ШОС	62,76	36,33	13,17	20,43	34,49	36,52	39,15
Інші країни світу	37,24	63,67	86,83	79,57	65,51	63,48	60,85
В тому числі:							
Японія	0,08	0,03	0,44	2,32	0,23	0,14	0,14
США	1,30	1,09	26,04	0,14	3,52	0,10	0,09
Європейський Союз	25,46	45,10	31,01	6,63	6,70	12,74	4,52
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури імпорту Киргизстану
за період 2000-2017 рр*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	13,36	10,77	16,83	5,45	4,51	7,64	5,58
Індія	0,58	0,30	1,18	0,06	0,11	0,23	1,07
Казахстан	6,26	9,67	18,19	15,06	15,53	18,39	15,95
Пакистан	0,02	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01
Таджикистан	1,54	1,90	3,41	1,10	1,93	2,44	1,31
Російська Федерація	17,33	18,30	24,88	26,90	8,93	18,29	15,09
Узбекистан	24,83	18,29	3,50	4,21	8,26	16,92	11,15
Разом країни ШОС	63,31	58,94	66,80	52,71	39,16	63,92	50,16
Інші країни світу	36,69	41,06	33,20	47,29	60,84	36,08	49,84
В тому числі							
Японія	0,27	0,18	0,06	0,01	0,21	0,04	0,09
США	0,39	0,85	0,85	0,31	1,23	0,37	0,43
Європейський Союз	25,53	29,10	4,23	20,53	4,14	8,43	12,23
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури імпорту Узбекистану
за період 2000-2017 рр.*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	0,45	0,29	11,02	18,53	18,42	19,67	15,22
Індія	0,45	0,81	0,92	0,35	0,85	0,58	1,03
Казахстан	2,60	3,13	5,91	7,58	10,19	6,59	6,80
Киргизстан	2,81	2,51	1,47	1,34	0,86	0,85	1,69
Пакистан	0,23	0,21	0,28	0,27	0,02	0,04	0,03
Російська Федерація	29,33	25,18	25,12	25,82	9,84	9,74	11,46
Таджикистан	7,25	6,62	3,56	0,89	1,79	1,35	0,95
Разом країни ШОС	42,43	37,73	47,10	54,16	41,09	38,21	37,18
Інші країни світу	57,57	62,27	52,90	45,84	58,91	61,79	62,82
В тому числі:							
Японія	2,96	2,01	3,06	2,47	0,04	0,03	0,05
США	1,55	2,02	2,39	0,98	0,15	0,38	0,15
Європейський Союз	28,73	33,48	20,10	6,96	4,14	2,42	2,43
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Динаміка географічної структури імпорту Казахстану
за період 2000-2017 рр*

Країна	Період						
	2000	2001	2005	2010	2015	2016	2017
Китай	10,09	10,84	11,72	22,12	14,87	14,79	14,32
Індія	0,28	0,14	0,11	0,29	0,75	1,18	2,03
Киргизстан	0,60	0,92	0,73	0,77	1,72	1,96	1,32
Пакистан	0,01	0,00	0,00	0,07	0,01	0,01	0,02
Російська Федерація	22,76	22,29	13,12	5,84	11,73	11,03	10,70
Таджикистан	0,73	0,91	0,62	0,48	0,91	1,04	0,85
Узбекистан	1,88	2,19	1,07	2,28	2,43	2,92	3,01
Разом країни ШОС	36,08	37,15	27,26	31,49	31,67	32,92	32,25
Інші країни світу	63,92	62,85	72,74	68,51	68,33	67,08	67,75
В тому числі:							
Японія	0,96	1,18	1,35	1,20	2,06	1,82	2,82
США	4,52	3,97	4,69	3,85	2,16	2,42	1,86
Європейський Союз	37,84	35,50	54,21	45,22	52,72	48,74	49,18
Світ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Розраховано автором за матеріалами: [349, 355]

Індекс характеру інтеграційних зв'язків щодо митних пільг між країнами-членами ШОС *

Країна	Росія	Китай	Киргизка Республіка	Казахстан	Узбекистан	Таджикистан	Індія	Пакистан
Росія	0	0,5	1	1	0,75	0,75	0,25	0,25
Китай	0,5	0	0,25	0,25	0,25	0,25	0,75	0,75
Киргизка Республіка	1	0,25	0	1	0,75	0,75	0,25	0,25
Казахстан	1	0,25	1	0	0,75	0,75	0,25	0,25
Узбекистан	0,75	0,25	0,75	0,75	0	0,75	0,25	0,25
Таджикистан	0,75	0,25	0,75	0,75	0,75	0	0,25	0,25
Індія	0,25	0,75	0,25	0,25	0,25	0,25	0	0,5
Пакистан	0,25	0,75	0,25	0,25	0,25	0,25	0,5	0

Примітки: 1 - країна належить до Митного союзу; 0,75 - країна має режим сприяння та пільги щодо взаємної торгівлі; 0,5 - країна має пільги щодо взаємної торгівлі; 0,25 - країна має пільги щодо взаємної торгівлі відносно окремих груп товарів; 0 - країни не мають взаємних договорів щодо сприяння торгівельних відносин.

*Розраховано автором

Оцінка відстані між окремими країнами-членами ШОС*

Країна	Росія	Китай	Киргизка Республіка	Казахстан	Узбекистан	Таджикистан	Індія	Пакистан
Росія	0	5791	2988	2999	2275	2792	5186	3755
Китай	5791	0	4044	3451	3646	3935	2651	4353
Киргизька Республіка	2988	4044	0	2792	1408	294	1417	1464
Казахстан	2999	3451	2 792	0	953	491	2331	2316
Узбекистан	2275	3646	1 408	953	0	1114	1821	1214
Таджикистан	2792	3935	294	491	1114	0	1263	911
Індія	5186	2651	1417	2331	1821	1263	0	785
Пакистан	3755	4353	1464	2316	1214	911	785	0

*Розраховано автором

Оцінка наявності сухопутних кордонів між країнами-членами ШОС*

Країна	Росія	Китай	Киргизка Республіка	Казахстан	Узбекистан	Таджикистан	Індія	Пакистан
Росія	0	1	0	1	0	0	0	0
Китай	1	0	1	1	0	1	1	1
Киргизка Республіка	0	1	0	1	1	1	0	0
Казахстан	1	1	1	0	1	0	0	0
Узбекистан	0	0	1	1	0	1	0	0
Таджикистан	0	1	1	0	1	0	0	0
Індія	0	1	0	0	0	0	0	1
Пакистан	0	1	0	0	0	0	1	0

*Розраховано автором

Додаток 3.1

Вихідні дані для побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних операцій Китаю в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр.*

Країна-партнер ШОС	ВВП країни	ВВП країни-партнера	Населення країни	Населення країни-партнера	Іноземні інвестиції країни	Іноземні інвестиції країни-партнера	Відстань між країнами	Індекс характеру інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону	Експорт	Імпорт
Китай 2001											
Росія	1339,4	306,60	1270,00	146,00	47100,00	2850,00	5791	0,5	1	5596013	2532521
Киргизстан	1339,4	1,53	1270,00	4,95	47100,00	5,01	4044	0,25	1	38540,6	48536,9
Казахстан	1339,4	22,15	1270,00	14,86	47100,00	2820,00	3451	0,25	1	646650,7	261141,3
Узбекистан	1339,4	11,40	1270,00	24,96	47100,00	82,80	3646	0,25	0,1	8623,03	65473,32
Таджикистан	1339,4	1,08	1270,00	6,32	47100,00	9,50	3935	0,25	1	4342,008	5945,312
Індія	1339,4	485,44	1270,00	1080,00	47100,00	5130,00	2651	0,75	1	922542,3	2304898
Пакистан	1339,4	72,31	1270,00	142,00	47100,00	378,00	4353	0,75	1	289380,2	487015,9
Китай 2010											
Росія	6087,20	1524,90	1340,00	143,00	244000,00	43200,00	5791	0,5	1	19783043	33891919
Киргизстан	6087,20	177,41	1340,00	179,00	244000,00	5,01	4044	0,25	1	72028,29	666303,1
Казахстан	6087,20	4,79	1340,00	5,45	244000,00	7460,00	3451	0,25	1	10122070	7599233
Узбекистан	6087,20	39,33	1340,00	28,56	244000,00	1640,00	3646	0,25	0,1	2286214	1227172
Таджикистан	6087,20	5,64	1340,00	7,53	244000,00	93,94	3935	0,25	1	222105,5	687864,9
Індія	6087,20	1675,60	1340,00	1230,00	244000,00	27400,00	2651	0,75	1	17439991	42957792
Пакистан	6087,20	148,05	1340,00	16,32	244000,00	2020,00	4353	0,75	1	1435944	5247713

Китай 2015											
Росія	11000	1363,59	1370	144,00	242000	6850,00	5791	0,5	1	28334955	34976774
Киргизстан	11000	6,68	1370	5,96	242000	6580,00	4044	0,25	1	54172,16	1029111
Казахстан	11000	184,39	1370	17,54	242000	1620,00	3451	0,25	1	5480137	6654955
Узбекистан	11000	81,85	1370	28,56	242000	66,49	3646	0,25	0,1	2042928	2261608
Таджикистан	11000	7,85	1370	8,45	242000	454,00	3935	0,25	1	101799,5	970994,6
Індія	11000	2103,59	1370	1310,00	242000	44000,00	2651	0,75	1	9576579	63190828
Пакистан	11000	270,56	1370	199,00	242000	1140,00	4353	0,75	1	1934926	11019005
Китай 2017											
Росія	12100	304,95	1390	7160,00	166000	28600,00	5791	0,5	1	37524519	46402248
Киргизстан	12100	7,70	1390	305000,0	166000	4710,00	4044	0,25	1	99720,51	1493694
Казахстан	12100	162,89	1390	7700,00	166000	2950,00	3451	0,25	1	5777684	7423257
Узбекистан	12100	59,16	1390	28,56	166000	1800,00	3646	0,25	0,1	1829455	2949882
Таджикистан	12100	7,16	1390	59200,00	166000	186,00	3935	0,25	1	128764,3	669053,9
Індія	12100	2652,55	1390	163000,0	166000	40000,00	2651	0,75	1	12495230	72691574
Пакистан	12100	304,95	1390	1580000	166000	0,00	4353	0,75	1	1508080	15383398

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Додаток 3.2

Вихідні дані для побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних операцій Росії в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр.*

Країна-партнер ШОС	ВВП країни	ВВП країни-партнера	Населення країни	Населення країни-партнера	Іноземні інвестиції країни	Іноземні інвестиції країни-партнера	Відстань між країнами	Індекс характеру інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону	Експорт	Імпорт
Росія 2001											
Китай	307	1340,00	146	1270,00	2850	47100,00	5791	0,5	1	2710472	7958795
Киргизстан	307	1,53	146	4,95	2850	5,01	2988	1	0,1	74583,87	85052,35
Казахстан	307	22,20	146	14,86	2850	2820,00	2999	1	1	1733412	2864724
Узбекистан	307	11,40	146	24,96	2850	82,80	2275	0,75	0,1	733468,8	528478,3
Таджикистан	307	1,08	146	6,32	2850	9,50	2792	0,75	0,1	162635,1	101723,7
Індія	307	485,00	146	1080,00	2850	5130,00	5186	0,25	0,1	839595	870987,3
Пакистан	307	72,30	146	142,00	2850	378,00	3755	0,25	0,1	8091,842	90266,91
Росія 2010											
Китай	1520	6090,00	143	1340,00	43200	244000,00	5791	0,5	1	29612074	25913994
Киргизстан	1520	177,00	143	179,00	43200	5,01	2988	1	0,1	429705,1	1083863
Казахстан	1520	4,79	143	5,45	43200	7460,00	2999	1	1	3006543	7533957
Узбекистан	1520	39,30	143	28,56	43200	1640,00	2275	0,75	0,1	2670017	2099980
Таджикистан	1520	5,64	143	7,53	43200	93,94	2792	0,75	0,1	2670017	674377,9
Індія	1520	1680,00	143	1230,00	43200	27400,00	5186	0,25	0,1	1393223	4704203
Пакистан	1520	148,00	143	16,32	43200	2020,00	3755	0,25	0,1	144336,7	156882,4

Росія 2015											
Китай	1360	11000,00	144	1370,00	6850	242000,00	5791	0,5	1	34756877	33258663
Киргизстан	1360	6,68	144	5,96	6850	6580,00	2988	1	0,1	124403,9	1271642
Казахстан	1360	184,00	144	17,54	6850	1620,00	2999	1	1	4547502	1271642
Узбекистан	1360	81,80	144	28,56	6850	66,49	2275	0,75	0,1	947350,1	2253923
Таджикистан	1360	7,85	144	8,45	6850	454,00	2792	0,75	0,1	149444,3	914435,4
Індія	1360	2100,00	144	1310,00	6850	44000,00	5186	0,25	0,1	1611893	5055637
Пакистан	1360	271,00	144	199,00	6850	1140,00	3755	0,25	0,1	160924,8	170240,8
Росія 2017											
Китай	305	12100,00	144	1390,00	28600	166000,00	5791	0,5	1	42830600	41390293
Киргизстан	305	7,70	144	305000,0	28600	4710,00	2988	1	0,1	247102,2	1180320
Казахстан	305	163,00	144	7700,00	28600	2950,00	2999	1	1	4515165	10657903
Узбекистан	305	59,20	144	28,56	28600	1800,00	2275	0,75	0,1	1299005	2809062
Таджикистан	305	7,16	144	59200,00	28600	186,00	2792	0,75	0,1	123737,4	749607,5
Індія	305	2650,00	144	163000,0	28600	40000,00	5186	0,25	0,1	2138972	7043820
Пакистан	305	305,00	144	1580000	28600	0,00	3755	0,25	0,1	130895,4	310938,2

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Додаток 3.3

Вихідні дані для побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних операцій Таджикистану в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр.*

Країна-партнер ШОС	ВВП країни	ВВП країни-партнера	Населення країни	Населення країни-партнера	Іноземні інвестиції країни	Іноземні інвестиції країни-партнера	Відстань між країнами	Індекс характеру інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону	Експорт	Імпорт
Таджикистан 2001											
Китай	1,08	1340,00	6,32	1270,00	9,50	47100,00	2792	0,75	0,1	5301,046	5451,661
Киргизстан	1,08	1,53	6,32	4,95	9,50	5,01	3935	0,25	1	7676,265	1501,55
Казахстан	1,08	22,20	6,32	14,86	9,50	2820,00	294	0,75	1	61198	2650,053
Узбекистан	1,08	11,40	6,32	24,96	9,50	82,80	491	0,75	0,1	0,1	0,1
Росія	1,08	307,00	6,32	146,00	9,50	2850,00	1114	0,75	1	69403,95	163770,4
Індія	1,08	485,00	6,32	1080,00	9,50	5130,00	1263	0,25	0,1	1713,731	1708,776
Пакистан	1,08	72,30	6,32	142,00	9,50	378,00	911	0,25	0,1	1959,1	600,329
Таджикистан 2010											
Китай	5,64	6090,00	7,53	1340,00	93,94	244000,00	2792	0,75	0,1	1376501	56048,42
Киргизстан	5,64	177,00	7,53	179,00	93,94	5,01	3935	0,25	1	21164,31	2691,156
Казахстан	5,64	4,79	7,53	5,45	93,94	7460,00	294	0,75	1	259736,7	20374,59
Узбекистан	5,64	39,30	7,53	28,56	93,94	1640,00	491	0,75	0,1	0,1	0,1
Росія	5,64	1520,00	7,53	143,00	93,94	43200,00	1114	0,75	1	688,496	149455,4
Індія	5,64	1680,00	7,53	1230,00	93,94	27400,00	1263	0,25	0,1	16353,04	15724,9
Пакистан	5,64	148,00	7,53	16,32	93,94	2020,00	911	0,25	0,1	688,496	6184,207

Таджикистан 2015											
Китай	7,85	11000,00	8,45	1370,00	454,00	242000,00	2792	0,75	0,1	1795388	52034,55
Киргизстан	7,85	6,68	8,45	5,96	454,00	6580,00	3935	0,25	1	30462,49	8134,504
Казахстан	7,85	184,00	8,45	17,54	454,00	1620,00	294	0,75	1	418451	111870,6
Узбекистан	7,85	81,80	8,45	28,56	454,00	66,49	491	0,75	0,1	0,1	0,1
Росія	7,85	1360,00	8,45	144,00	454,00	6850,00	1114	0,75	1	759104,4	162722
Індія	7,85	2100,00	8,45	1310,00	454,00	44000,00	1263	0,25	0,1	31347,92	6982,193
Пакистан	7,85	271,00	8,45	199,00	454,00	1140,00	911	0,25	0,1	3977,352	97,394
Таджикистан 2017											
Китай	7,16	12100,00	59200,00	1390,00	186,00	166000,00	2792	0,75	0,1	1301375	46736,55
Киргизстан	7,16	7,70	59200,00	305000,0	186,00	4710,00	3935	0,25	1	26587,36	14449,53
Казахстан	7,16	163,00	59200,00	7700,00	186,00	2950,00	294	0,75	1	458347,3	199279,3
Узбекистан	7,16	59,20	59200,00	28,56	186,00	1800,00	491	0,75	0,1	0	0
Росія	7,16	305,00	59200,00	144,00	186,00	28600,00	1114	0,75	1	686895,7	119628
Індія	7,16	2650,00	59200,00	163000,0	186,00	40000,00	1263	0,25	0,1	24365,91	31758,86
Пакистан	7,16	305,00	59200,00	1580000	186,00	0,00	911	0,25	0,1	2949,027	8699,3

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Додаток 3.4

Вихідні дані для побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних операцій Киргизстану в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр.*

Країна-партнер ШОС	ВВП країни	ВВП країни-партнера	Населення країни	Населення країни-партнера	Іноземні інвестиції країни	Іноземні інвестиції країни-партнера	Відстань між країнами	Індекс характеру інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону	Експорт	Імпорт
Киргизстан 2001											
Росія	1,53	307,00	4,95	146,00	5,01	2850,00	2988	1	0,1	83312,99	71717,61
Китай	1,53	1340,00	4,95	1270,00	5,01	47100,00	4044	0,25	1	76638,73	42220,72
Казахстан	1,53	22,20	4,95	14,86	5,01	2820,00	2 792	1	1	83777,9	37898,62
Узбекистан	1,53	11,40	4,95	24,96	5,01	82,80	1 408	0,75	1	75548,38	71675,07
Таджикистан	1,53	1,08	4,95	6,32	5,01	9,50	294	0,75	1	1992,273	7434,438
Індія	1,53	485,00	4,95	1080,00	5,01	5130,00	1417	0,25	0,1	10738,45	1167,83
Пакистан	1,53	72,30	4,95	142,00	5,01	378,00	1464	0,25	0,1	1341,706	8,257
Киргизстан 2010											
Росія	177	1520,00	179,00	143,00	5,01	43200,00	2988	1	0,1	975377,2	355729,4
Китай	177	6090,00	179,00	1340,00	5,01	244000,00	4044	0,25	1	4127513	72069,07
Казахстан	177	4,79	179,00	5,45	5,01	7460,00	2 792	1	1	424253,8	199121,8
Узбекистан	177	39,30	179,00	28,56	5,01	1640,00	1 408	0,75	1	164916,8	55681,27
Таджикистан	177	5,64	179,00	7,53	5,01	93,94	294	0,75	1	4248,535	14507,6
Індія	177	1680,00	179,00	1230,00	5,01	27400,00	1417	0,25	0,1	24323,67	10214,56
Пакистан	177	148,00	179,00	16,32	5,01	2020,00	1464	0,25	0,1	1245,342	99,797

Киргизстан 2015											
Росія	6,68	1360,00	5,96	144,00	6580,00	6850,00	2988	1	0,1	1289413	116006,9
Китай	6,68	11000,00	5,96	1370,00	6580,00	242000,00	4044	0,25	1	4282123	58570,89
Казахстан	6,68	184,00	5,96	17,54	6580,00	1620,00	2 792	1	1	517722,4	201648,1
Узбекистан	6,68	81,80	5,96	28,56	6580,00	66,49	1 408	0,75	1	95481,08	107318,3
Таджикистан	6,68	7,85	5,96	8,45	6580,00	454,00	294	0,75	1	5623,316	25126,56
Індія	6,68	2100,00	5,96	1310,00	6580,00	44000,00	1417	0,25	0,1	29861,17	1485,289
Пакистан	6,68	271,00	5,96	199,00	6580,00	1140,00	1464	0,25	0,1	849,51	63,545
Киргизстан 2017											
Росія	7,7	305,00	305000,00	7160,00	4710,00	28600,00	2988	1	0,1	1388701	235331,5
Китай	7,7	12100,00	305000,00	1390,00	4710,00	166000,00	4044	0,25	1	5336808	87055,36
Казахстан	7,7	163,00	305000,00	7700,00	4710,00	2950,00	2 792	1	1	503233	248774,7
Узбекистан	7,7	59,20	305000,00	28,56	4710,00	1800,00	1 408	0,75	1	203426,2	173802,1
Таджикистан	7,7	7,16	305000,00	59200,00	4710,00	186,00	294	0,75	1	10700,61	20445,51
Індія	7,7	2650,00	305000,00	163000,0	4710,00	40000,00	1417	0,25	0,1	30921,81	16680,59
Пакистан	7,7	305,00	305000,00	1580000	4710,00	0,00	1464	0,25	0,1	928,725	117,531

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Додаток 3.5

Вихідні дані для побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних операцій Узбекистану в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр.*

Країна-партнер ШОС	ВВП країни	ВВП країни-партнера	Населення країни	Населення країни-партнера	Іноземні інвестиції країни	Іноземні інвестиції країни-партнера	Відстань між країнами	Індекс характеру інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону	Експорт	Імпорт
Узбекистан 2001											
Росія	1,14	307,00	24,96	146,00	82,80	2850,00	2275	0,75	0,1	409102,7	668568,3
Киргизстан	11,4	1,53	24,96	4,95	82,80	5,01	1408	0,75	1	62623,36	66733,59
Казахстан	11,4	22,20	24,96	14,86	82,80	2820,00	953	0,75	1	150233,5	83132,71
Китай	11,4	1340,00	24,96	1270,00	82,80	47100,00	3646	0,25	0,1	50683,85	7616,917
Таджикистан	11,4	1,08	24,96	6,32	82,80	9,50	1114	0,75	1	95892,8	175660,2
Індія	11,4	485,00	24,96	1080,00	82,80	5130,00	1821	0,25	0,1	7120,847	21562,51
Пакистан	11,4	72,30	24,96	142,00	82,80	378,00	1214	0,25	0,1	5753,034	5443,171
Узбекистан 2010											
Росія	1,14	307,00	24,96	146,00	82,80	2850,00	2275	0,75	0,1	1663521	19189,46
Киргизстан	11,4	1,53	24,96	4,95	82,80	5,01	1408	0,75	1	58949,89	93832,23
Казахстан	11,4	22,20	24,96	14,86	82,80	2820,00	953	0,75	1	1101225	532205,2
Китай	11,4	1340,00	24,96	1270,00	82,80	47100,00	3646	0,25	0,1	1181024	1300780
Таджикистан	11,4	1,08	24,96	6,32	82,80	9,50	1114	0,75	1	7873,632	62728,32
Індія	11,4	485,00	24,96	1080,00	82,80	5130,00	1821	0,25	0,1	56589,45	24751,87
Пакистан	11,4	72,30	24,96	142,00	82,80	378,00	1214	0,25	0,1	58949,89	19189,46

Узбекистан 2015											
Росія	81,8	1360,00	28,56	144,00	66,49	6850,00	2275	0,75	0,1	2221188	676663
Киргизстан	81,8	6,68	28,56	5,96	242000,00	6580,00	1408	0,75	1	109700,6	59219,23
Казахстан	81,8	184,00	28,56	17,54	242000,00	1620,00	953	0,75	1	942266,8	59219,23
Китай	81,8	11000,00	28,56	1370,00	242000,00	242000,00	3646	0,25	0,1	2228761	1267064
Таджикистан	81,8	7,85	28,56	8,45	242000,00	454,00	1114	0,75	1	5603,556	123316,5
Індія	81,8	2100,00	28,56	1310,00	242000,00	44000,00	1821	0,25	0,1	107855,1	58659,62
Пакистан	81,8	271,00	28,56	199,00	242000,00	1140,00	1214	0,25	0,1	1975,336	1122,006
Узбекистан 2017											
Росія	59,2	305,00	28,56	7160,00	1800,00	28600,00	2275	0,75	0,1	2618172	1107990
Киргизстан	59,2	7,70	28,56	305000,0	1800,00	4710,00	1408	0,75	1	170933,7	163617,7
Казахстан	59,2	163,00	28,56	7700,00	1800,00	2950,00	953	0,75	1	1250332	656891,3
Китай	59,2	12100,00	28,56	1390,00	1800,00	166000,00	3646	0,25	0,1	2749423	1471449
Таджикистан	59,2	7,16	28,56	59200,00	1800,00	186,00	1114	0,75	1	8946,855	91758,42
Індія	59,2	2650,00	28,56	163000,0	1800,00	40000,00	1821	0,25	0,1	130707,4	99387,65
Пакистан	59,2	305,00	28,56	1580000	1800,00	0,00	1214	0,25	0,1	3933,768	2938,688

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Додаток 3.6

Вихідні дані для побудови гравітаційної моделі експортно-імпортних операцій Казахстану в межах ШОС за 2001, 2010, 2015 та 2017 рр.*

Країна-партнер ШОС	ВВП країни	ВВП країни-партнера	Населення країни	Населення країни-партнера	Іноземні інвестиції країни	Іноземні інвестиції країни-партнера	Відстань між країнами	Індекс характеру інтеграційних зв'язків	Наявність спільного кордону	Експорт	Імпорт
Казахстан 2001											
Росія	22,2	307,00	14,86	146,00	2820,00	2850,00	2999	1	1	2778015	1975851
Киргизстан	22,2	1,53	14,86	4,95	2820,00	5,01	2792	1	1	42029,91	81769,39
Китай	22,2	1340,00	14,86	1270,00	2820,00	1270,00	3451	0,25	1	327718,7	960650,8
Узбекистан	22,2	11,40	14,86	24,96	2820,00	82,80	953	0,75	1	94113,65	194071,4
Таджикистан	22,2	1,08	14,86	6,32	2820,00	9,50	491	0,75	0,1	3528,218	80410,76
Індія	22,2	485,00	14,86	1080,00	2820,00	5130,00	2331	0,25	0,1	54450,85	12637,57
Пакистан	22,2	72,30	14,86	142,00	2820,00	378,00	2316	0,25	0,1	7101,13	294,085
Казахстан 2010											
Росія	4,79	1520,00	5,45	143,00	7460,00	43200,00	1520,00	1	1	10690358	2934027
Киргизстан	4,79	177,00	5,45	179,00	7460,00	5,01	2792	1	1	237619,4	385477,8
Китай	4,79	6090,00	5,45	1340,00	7460,00	244000,00	3451	0,25	1	9320401	11108591
Узбекистан	4,79	39,30	5,45	28,56	7460,00	1640,00	953	0,75	1	935388,5	1144255
Таджикистан	4,79	5,64	5,45	7,53	7460,00	93,94	491	0,75	0,1	17319,19	242851,2
Індія	4,79	1680,00	5,45	1230,00	7460,00	27400,00	2331	0,25	0,1	146211,5	143583,4
Пакистан	4,79	148,00	5,45	16,32	7460,00	2020,00	2316	0,25	0,1	5921,149	34971,28

Казахстан 2015											
Росія	184	1360,00	17,54	144,00	1620,00	6850,00	2999	1	1	10301606	4614366
Киргизстан	184	6,68	17,54	5,96	1620,00	6580,00	2792	1	1	224017,4	677406,5
Китай	184	11000,00	17,54	1370,00	1620,00	242000,00	3451	0,25	1	8441241	5848947
Узбекистан	184	81,80	17,54	28,56	1620,00	66,49	953	0,75	1	1129980	956153,7
Таджикистан	184	7,85	17,54	8,45	1620,00	454,00	491	0,75	0,1	68245,53	358941,8
Індія	184	2100,00	17,54	1310,00	1620,00	44000,00	2331	0,25	0,1	168372	293825,3
Пакистан	184	271,00	17,54	199,00	1620,00	1140,00	2316	0,25	0,1	12843,88	3717,306
Казахстан 2017											
Росія	163	305,00	7700,00	7160,00	2950,00	28600,00	2999	1	1	11924244	4763912
Киргизстан	163	7,70	7700,00	305000,0	2950,00	4710,00	2792	1	1	291843,9	585815,6
Китай	163	12100,00	7700,00	1390,00	2950,00	166000,00	3451	0,25	1	11564443	6378691
Узбекистан	163	59,20	7700,00	28,56	2950,00	1800,00	953	0,75	1	816714,3	1341493
Таджикистан	163	7,16	7700,00	59200,00	2950,00	186,00	491	0,75	0,1	145784	379799,1
Індія	163	2650,00	7700,00	163000,0	2950,00	40000,00	2331	0,25	0,1	118499,9	905087,7
Пакистан	163	305,00	7700,00	1580000	2950,00	0,00	2316	0,25	0,1	70441,07	7626,798

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Регресійне оцінювання гравітаційних моделей Китаю в 2010-2015 рр

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту Китаю в 2010 р

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость</i> <i>F</i>
Регрессия	9	28,5584077	3,173156406	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	28,5584077		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная</i> <i>ошибка</i>	<i>t-</i> <i>статистика</i>	<i>Нижние</i> <i>95%</i>	<i>Верхние</i> <i>95%</i>	<i>Нижние</i> <i>95,0%</i>	<i>Верхние</i> <i>95,0%</i>
Y-пересечение	23,5562677	0	65535	23,55627	23,55626769	23,55627	23,55627
ВВП Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	1,37925219	0	65535	1,379252	1,37925219	1,379252	1,379252
Населення Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
					-		
Населення відповідної країни	-1,1749538	0	65535	-1,17495	1,174953826	-1,17495	-1,17495
Іноземні інвестиції Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної	0,69068221	0	65535	0,690682	0,690682212	0,690682	0,690682

країни

відстань	-4,8955819	0	65535	-4,89558	4,895581939	-4,89558	-4,89558
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-3,0543071	0	65535	-3,05431	3,054307142	-3,05431	-3,05431
наявність кордону	0,49010367	0	65535	0,490104	0,490103667	0,490104	0,490104

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту Китаю в 2010 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

Регрессионная статистика

Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	18,3270828	2,036342529	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	18,3270828		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	20,3017505	0	65535	20,30175	20,30175055	20,30175	20,30175
ВВП Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	1,12333079	0	65535	1,123331	1,123330787	1,123331	1,123331
Населення Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-0,8092404	0	65535	-0,80924	-0,80924037	-0,80924	-0,80924

Іноземні інвестиції Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,42412939	0	65535	0,424129	0,42412939	0,424129	0,424129
відстань	-3,5662853	0	65535	-3,56629	3,566285253	-3,56629	-3,56629
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-1,7778955	0	65535	-1,7779	1,777895519	-1,7779	-1,7779
наявність кордону	0,87214837	0	65535	0,872148	0,872148372	0,872148	0,872148

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту Китаю в 2015 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	32,11940086	3,568822	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	32,11940086		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-21,0632	0	65535	-21,0632	-21,0631942	-21,0632	-21,0632
ВВП Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	1,398691	0	65535	1,398691	1,398690673	1,398691	1,398691

Населення Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-0,16339	0	65535	-0,16339	-0,16338716	-0,16339	-0,16339
Іноземні інвестиції Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	-0,17881	0	65535	-0,17881	-0,17880789	-0,17881	-0,17881
відстань	0,621541	0	65535	0,621541	0,621541267	0,621541	0,621541
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-1,26315	0	65535	-1,26315	-1,26315185	-1,26315	-1,26315
наявність кордону	0,163395	0	65535	0,163395	0,163394614	0,163395	0,163395

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту Китаю в 2015 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	16,39810633	1,822012	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	16,39810633		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-7,37524	0	65535	-7,37524	-7,37524079	-7,37524	-7,37524
ВВП Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,525598	0	65535	0,525598	0,525597979	0,525598	0,525598
Населення Китаю	0	0	65535	0	0	0	0

Населення відповідної країни	0,271772	0	65535	0,271772	0,27177244	0,271772	0,271772
Іноземні інвестиції Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,085975	0	65535	0,085975	0,085974726	0,085975	0,085975
відстань	0,317891	0	65535	0,317891	0,317891158	0,317891	0,317891
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-0,36493	0	65535	-0,36493	-0,364933333	-0,36493	-0,36493
наявність кордону	0,22923	0	65535	0,22923	0,229229878	0,22923	0,22923

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту Китаю в 2017 р

Регрессионная статистика

Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	29,66868593	3,296521	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	29,66868593		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-32,8953	0	65535	-32,8953	-32,895276	-32,8953	-32,8953
ВВП Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	1,133126	0	65535	1,133126	1,133126489	1,133126	1,133126
Населення Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-0,29618	0	65535	-0,29618	-0,29618274	-0,29618	-0,29618
Іноземні інвестиції Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної	0,019956	0	65535	0,019956	0,019956233	0,019956	0,019956

країни								
відстань	3,017494	0	65535	3,017494	3,017493829	3,017494	3,017494	
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-0,6761	0	65535	-0,6761	-0,67610036	-0,6761	-0,6761	
наявність кордону	0,788747	0	65535	0,788747	0,788746836	0,788747	0,788747	

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту Китаю в 2017 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	18,30816535	2,034241	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	18,30816535		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-43,7797	0	65535	-43,7797	-43,7796539	-43,7797	-43,7797
	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП Китаю	1,023788	0	65535	1,023788	1,023788068	1,023788	1,023788
ВВП відповідної країни	0	0	65535	0	0	0	0
Населення Китаю	0,275534	0	65535	0,275534	0,275534193	0,275534	0,275534
Населення відповідної країни	0	0	65535	0	0	0	0
Іноземні інвестиції Китаю	0,059908	0	65535	0,059908	0,059908261	0,059908	0,059908

іноземні інвестиції відповідної країни	3,021252	0	65535	3,021252	3,021252011	3,021252	3,021252
відстань	-0,70559	0	65535	-0,70559	-0,70558638	-0,70559	-0,70559
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-0,66005	0	65535	-0,66005	-0,66004856	-0,66005	-0,66005

*Побудовано за матеріалами: [349,355]

Регресійне оцінювання гравітаційних моделей Росії в 2010-2017 рр

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту Росії в 2010 р

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	16,89963	1,877736	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	16,89963		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t- статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
У-пересечение	-114,466	0	65535	-114,466	-114,466	-114,466	-114,466
ВВП Росії	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,853038	0	65535	0,853038	0,853038	0,853038	0,853038
Населення Росії	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-1,69557	0	65535	-1,69557	-1,69557	-1,69557	-1,69557
Іноземні інвестиції Росії	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	1,191532	0	65535	1,191532	1,191532	1,191532	1,191532
відстань	13,68718	0	65535	13,68718	13,68718	13,68718	13,68718

індекс характеру інтеграційних зв'язків	11,01777	0	65535	11,01777	11,01777	11,01777	11,01777
наявність кордону	-4,19167	0	65535	-4,19167	-4,19167	-4,19167	-4,19167

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту Росії в 2010 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

Регрессионная статистика

Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	17,04839	1,894266	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	17,04839		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	11,15317	0	65535	11,15317	11,15317	11,15317	11,15317
Переменная X 1	0	0	65535	0	0	0	0
Переменная X 2	-0,57441	0	65535	-0,57441	-0,57441	-0,57441	-0,57441
ВВП Росії	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,970795	0	65535	0,970795	0,970795	0,970795	0,970795
Населення Росії	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	0,296053	0	65535	0,296053	0,296053	0,296053	0,296053

Іноземні інвестиції Росії	-0,53735	0	65535	-0,53735	-0,53735	-0,53735	-0,53735
іноземні інвестиції відповідної країни	0,984882	0	65535	0,984882	0,984882	0,984882	0,984882
відстань	0,474988	0	65535	0,474988	0,474988	0,474988	0,474988

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту Росії в 2015 р

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>				
Множественный R	1			
R-квадрат	1			
Нормированный R-квадрат	65535			
Стандартная ошибка	0			
Наблюдения	7			
<i>Дисперсионный анализ</i>				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	26,39504	2,932782	#ЧИСЛО!
Остаток	0	0	65535	
Итого	9	26,39504		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-204,465	0	65535	-204,465	-204,465	-204,465	-204,465
ВВП Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	4,261127	0	65535	4,261127	4,261127	4,261127	4,261127
Населення Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-4,76872	0	65535	-4,76872	-4,76872	-4,76872	-4,76872

Іноземні інвестиції Китаю	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	-1,80942	0	65535	-1,80942	-1,80942	-1,80942	-1,80942
відстань	28,37521	0	65535	28,37521	28,37521	28,37521	28,37521
індекс характеру інтеграційних зв'язків	6,087207	0	65535	6,087207	6,087207	6,087207	6,087207
наявність кордону	-3,48745	0	65535	-3,48745	-3,48745	-3,48745	-3,48745

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту Росії в 2015 р. ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость</i>			
				<i>F</i>			
Регрессия	9	15,85694	1,761883	#ЧИСЛО!			
Остаток	0	0	65535				
Итого	9	15,85694					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-204,48	0	65535	-204,48	-204,48	-204,48	-204,48
ВВП Росії	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	2,89971	0	65535	2,89971	2,89971	2,89971	2,89971
Населення Росії	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-2,82695	0	65535	-2,82695	-2,82695	-2,82695	-2,82695
Іноземні інвестиції Росії	0	0	65535	0	0	0	0

іноземні інвестиції відповідної країни	-1,75492	0	65535	-1,75492	-1,75492	-1,75492	-1,75492
відстань	28,43919	0	65535	28,43919	28,43919	28,43919	28,43919
індекс характеру інтеграційних зв'язків	8,944509	0	65535	8,944509	8,944509	8,944509	8,944509
наявність кордону	-3,96626	0	65535	-3,96626	-3,96626	-3,96626	-3,96626

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту Росії в 2017 р

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>							
Множественный R	1						
R-квадрат	1						
Нормированный R-квадрат	65535						
Стандартная ошибка	0						
Наблюдения	7						
<i>Дисперсионный анализ</i>							
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость</i>			
				<i>F</i>			
Регрессия	9	27,40731	3,045257	#ЧИСЛО!			
Остаток	0	0	65535				
Итого	9	27,40731					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-3,03078	0	65535	-3,03078	-3,03078	-3,03078	-3,03078
ВВП Росії	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,895697	0	65535	0,895697	0,895697	0,895697	0,895697
Населення Росії	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-0,0317	0	65535	-0,0317	-0,0317	-0,0317	-0,0317
Іноземні інвестиції Росії	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,04026	0	65535	0,04026	0,04026	0,04026	0,04026

відстань	-0,61529	0	65535	-0,61529	-0,61529	-0,61529	-0,61529
індекс характеру інтеграційних зв'язків	2,049239	0	65535	2,049239	2,049239	2,049239	2,049239
наявність кордону	0,03331	0	65535	0,03331	0,03331	0,03331	0,03331

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту Росії в 2017 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

Регрессионная статистика

Множественный R	1
R-квадрат	1
Нормированный R-квадрат	65535
Стандартная ошибка	0
Наблюдения	7

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость</i>			
				<i>F</i>			
Регрессия	9	17,15799	1,906443	#ЧИСЛО!			
Остаток	0	0	65535				
Итого	9	17,15799					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t- статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
У-пересечение	10,76131	0	65535	10,76131	10,76131	10,76131	10,76131
ВВП Росії	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,492618	0	65535	0,492618	0,492618	0,492618	0,492618
Населення Росії	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	0,028222	0	65535	0,028222	0,028222	0,028222	0,028222
Іноземні інвестиції Росії	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,103643	0	65535	0,103643	0,103643	0,103643	0,103643

відстань	-1,27398	0	65535	-1,27398	-1,27398	-1,27398	-1,27398
індекс характеру інтеграційних зв'язків	0,42772	0	65535	0,42772	0,42772	0,42772	0,42772
наявність кордону	0,37102	0	65535	0,37102	0,37102	0,37102	0,37102

*Побудовано за матеріалами: [349,355]

Додаток М.1

Динаміка обсягів та середніх темпів зростання зовнішньоторговельного обороту України з країнами ШОС, іншими країнами світу та світу в цілому протягом 2010-2018 рр.*

Країна	2011		2013		2014		2015		2017		2018	
	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %
Китай	10411740,1	134,7	11122091,9	107,4	8589772,4	77,2	7071512	82,3	7380286	110,0	9824981,6	133,1
Індія	2865206,85	128,5	2731082,83	89,1	2538703,4	93,0	1965130	77,4	2888999	124,7	2718263,3	94,1
Казахстан	4500540,22	205,3	4189834,35	80,1	2769466,2	66,1	1935517	69,9	1514150	116,5	1427470	94,3
Киргизстан	133839,909	149,5	171044,832	115,7	119874,46	70,1	96750,16	80,7	42402,53	99,1	49064,679	115,7
Пакистан	178786,716	113,8	297723,116	146,7	447911,89	150,4	178574,3	39,9	203820,6	161,7	144607,08	70,9
Російська Федерація	39157458,1	142,0	30310719,7	93,4	21353136	70,4	12318158	57,7	12401653	123,4	13997820	112,9
Таджикистан	97345,855	82,4	131659,786	77,7	108246,53	82,2	85739,53	79,2	71275,47	99,7	56356,456	79,1
Узбекистан	1683936,61	445,9	477954,932	70,0	430989,74	90,2	270438,5	62,7	314995,5	129,0	669956,3	212,7
Разом країни ШОС	55984860,9	147,0	46403305,5	94,6	33371486	71,9	21778114	65,3	21724762	118,0	28888520	133,0
Інші країни світу	100617343	132,8	96791463,8	95,6	81631115	84,3	59374243	72,7	75895092	122,1	82542807	108,8
Світ в цілому	156602204	137,5	143194769	95,3	115002601	80,3	81152357	70,6	97619854	121,2	111431326	114,1

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Додаток М.2

Динаміка обсягів та середніх темпів зростання імпорту до України з країн ШОС, інших країн світу та світу в цілому протягом 2010-2018 рр.*

Країна	2010	2011		2012		2013		2015		2016		2017		2018	
	Обсяг, тис. дол. США	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зрос- тання, %
Китай	5563831	7147075	128	7324649	102	7849225	107	3515713	45	4216953	120	5040645	120	6983323	139
Індія	778355	501126	64	514844	103	519676	101	251600	48	291053	116	330647	114	399524	121
Казахстан	665658	2670503	401	2549008	95	2041424	80	1173659	57	911193	78	1138401	125	1063775	93
Киргизстан	8009	8922	111	7754	87	13658	176	7435	54	2998	40	3513	117	3461	99
Пакистан	66524	85179	128	78920	93	81152	103	41586	51	34382	83	42125	123	49082	117
Російська Федерація	13608728	18064358	133	14815774	82	15215255	103	7163122	47	6280263	88	7940788	126	9521066	120
Таджикистан	6589	16034	243	10378	65	8402	81	5655	67	4972	88	5457	110	4377	80
Узбекистан	148515	1322655	891	219583	17	135936	62	91001	67	79827	88	143054	179	198054	138
Разом країни ШОС	20001329	29229547	146	24927145	85	25263898	101	11956585	47	11496206	96	14271857	124	18222664	128
Інші країни світу	35519641	48409469	136	50310230	104	49888939	99	24476439	49	28054840	115	34589779	123	39297584	114
Світ	55520971	77639016	140	75237375	97	75152837	100	36433024	48	39551045	109	48861636	124	57520247	118

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Динаміка обсягів та середніх темпів зростання експорту з України до країн ШОС, інших країн світу та світу в цілому протягом 2010-2018 рр.*

Країни	2010		2011		2012		2013		2015		2016		2017		2018	
	Обсяг, тис. дол. США	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	Обсяг, тис. дол. США	Темпи зростання, %	
Китай	2163583	3264665	151	3031234	93	3272867	108	3555798	109	2490795	70	2339642	94	2841658	121	
Індія	1450909	2364081	163	2550019	108	2211407	87	1713530	77	2026500	118	2558352	126	2318739	91	
Казахстан	1526982	1830038	120	2679788	146	2148410	80	761858	35	388001	51	375748	97	363695	97	
Киргизстан	81534	124918	153	140040	112	157387	112	89315	57	39784	45	38890	98	45604	117	
Пакистан	90634	93608	103	124017	132	216571	175	136988	63	91670	67	161695	176	95525	59	
Російська Федерація	13959351	21093100	151	7649510	84	5095465	86	5155036	34	3766256	73	4460865	118	4476754	100	
Таджикистан	111572	81312	73	159092	196	123258	77	80084	65	66525	83	65819	99	51979	79	
Узбекистан	229107	361281	158	463649	128	342019	74	179437	52	164322	92	171942	105	471902	274	
Разом країни ШОС	18072129	26755314	148	24123313	90	21139407	88	9821529	46	6915684	70	7452905	108	10665856	143	
Інші країни світу	40267446	52207874	130	60934997	98	46902525	92	34897804	74	34080896	98	41305313	122	43245223	105	
Світ	58339575	78963188	135	75058309	95	68041932	91	44719333	66	40996579	92	48758218	119	53911079	111	

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

Регресійне оцінювання гравітаційних моделей України в 2010-2017 рр

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту України в 2010 р

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,999625
R-квадрат	0,999251
Нормированный R-квадрат	-2,00524
Стандартная ошибка	0,135482
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость</i>			
				<i>F</i>			
Регрессия	9	24,48532	2,720592	#ЧИСЛО!			
Остаток	1	0,018355	0,018355				
Итого	10	24,50368					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
У-пересечение	-8,59772	11,44723	-0,75107	-154,049	136,8532	-154,049	136,8532
ВВП України	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	-0,58973	0,106115	-5,55746	-1,93804	0,758587	-1,93804	0,758587
Населення України	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	0,590162	0,117937	5,004049	-0,90837	2,088694	-0,90837	2,088694
Іноземні інвестиції України	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,296921	0,024285	12,22666	-0,01165	0,605488	-0,01165	0,605488
відстань	2,926195	1,80818	1,618309	-20,0489	25,90131	-20,0489	25,90131
індекс характеру інтеграційних зв'язків	2,012143	0,344201	5,845841	-2,36134	6,38563	-2,36134	6,38563
наявність кордону	1,019361	0,159548	6,389077	-1,00788	3,046605	-1,00788	3,046605

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту України в 2010 р.
ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,99421
R-квадрат	0,988454
Нормированный R-квадрат	-2,08082
Стандартная ошибка	0,796347
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	54,29103	6,032336	#ЧИСЛО!
Остаток	1	0,634169	0,634169	
Итого	10	54,9252		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	46,37433	67,2855	0,689217	-808,569	901,3177	-808,569	901,3177
ВВП України	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,429878	0,62373	0,689206	-7,49536	8,355119	-7,49536	8,355119
Населення України	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	0,62414	0,69322	0,90035	-8,18405	9,432333	-8,18405	9,432333
Іноземні інвестиції України	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,543344	0,142743	3,806457	-1,27037	2,357064	-1,27037	2,357064
відстань	-7,66554	10,62828	-0,72124	-142,711	127,3795	-142,711	127,3795
індекс характеру інтеграційних зв'язків	3,609131	2,023173	1,783897	-22,0977	29,31598	-22,0977	29,31598
наявність кордону	-0,13934	0,937802	-0,14858	-12,0552	11,77657	-12,0552	11,77657

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту України в 2015 р

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,977466
R-квадрат	0,955441
Нормированный R-квадрат	-2,31191
Стандартная ошибка	0,809013
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	14,03385	1,559316	#ЧИСЛО!
Остаток	1	0,654502	0,654502	
Итого	10	14,68835		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
У-пересечение	-31,4568	52,22055	-0,60238	-694,982	632,0682	-694,982	632,0682
ВВП України	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,411197	0,703153	0,58479	-8,52321	9,345599	-8,52321	9,345599
Населення України	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-0,14619	0,760698	-0,19218	-9,81178	9,519401	-9,81178	9,519401
Іноземні інвестиції України	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	-0,07655	0,492524	-0,15542	-6,33465	6,18156	-6,33465	6,18156
відстань	4,498518	8,386955	0,536371	-102,068	111,0649	-102,068	111,0649
індекс характеру інтеграційних зв'язків	2,302193	3,669538	0,62738	-44,3237	48,9281	-44,3237	48,9281
наявність кордону	-1,46435	0,823385	-1,77846	-11,9265	8,997744	-11,9265	8,997744

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту України в 2015 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,956246
R-квадрат	0,914407
Нормированный R-квадрат	-2,59915
Стандартная ошибка	1,809362
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	34,9745	3,886056	#ЧИСЛО!
Остаток	1	3,273791	3,273791	
Итого	10	38,24829		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	72,56013	116,7916	0,621279	-1411,42	1556,538	-1411,42	1556,538
ВВП України	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	2,040493	1,572605	1,297524	-17,9413	22,02234	-17,9413	22,02234
Населення України	0	0	65535	0	0	0	0
Населення відповідної країни	-1,52286	1,701306	-0,89511	-23,14	20,09429	-23,14	20,09429
Іноземні інвестиції України	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,699178	1,101532	0,634732	-13,2971	14,69547	-13,2971	14,69547
відстань	-12,3081	18,75747	-0,65617	-250,644	226,0282	-250,644	226,0282
індекс характеру інтеграційних зв'язків	-3,74923	8,206943	-0,45684	-108,028	100,5299	-108,028	100,5299
наявність кордону	1,453823	1,841505	0,789475	-21,9447	24,85236	-21,9447	24,85236

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі експорту України в 2017 р

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,990135
R-квадрат	0,980367
Нормированный R-квадрат	-2,13743
Стандартная ошибка	0,682176
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	23,23741	2,581935	#ЧИСЛО!
Остаток	1	0,465364	0,465364	
Итого	10	23,70277		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	18,40505	39,71528	0,463425	-486,225	523,0356	-486,225	523,0356
ВВП України	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,621374	0,236616	2,626088	-2,38511	3,627861	-2,38511	3,627861
Населення України	-0,77831	2,981408	-0,26105	-38,6607	37,10407	-38,6607	37,10407
Населення відповідної країни	-0,04129	0,106371	-0,3882	-1,39287	1,310282	-1,39287	1,310282
Іноземні інвестиції України	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	-0,05032	0,464564	-0,10831	-5,95317	5,852533	-5,95317	5,852533
відстань	-0,43486	3,865152	-0,11251	-49,5463	48,67655	-49,5463	48,67655
індекс характеру інтеграційних зв'язків	0	0	65535	0	0	0	0
наявність кордону	0,967562	0,381949	2,533224	-3,88556	5,820685	-3,88556	5,820685

Регресійне оцінювання гравітаційної моделі імпорту України в 2017 р.

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,994998
R-квадрат	0,99002
Нормированный R-квадрат	-2,06986
Стандартная ошибка	0,767802
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	9	58,48094	6,497882	#ЧИСЛО!
Остаток	1	0,58952	0,58952	
Итого	10	59,07046		

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-8,44821	44,70032	-0,189	-576,42	559,5232	-576,42	559,5232
ВВП України	0	0	65535	0	0	0	0
ВВП відповідної країни	0,995066	0,266316	3,736419	-2,38879	4,378926	-2,38879	4,378926
Населення України	4,493718	3,355632	1,339157	-38,1436	47,13107	-38,1436	47,13107
Населення відповідної країни	-0,07335	0,119723	-0,61269	-1,59458	1,44787	-1,59458	1,44787
Іноземні інвестиції України	0	0	65535	0	0	0	0
іноземні інвестиції відповідної країни	0,793793	0,522876	1,518127	-5,84998	7,437566	-5,84998	7,437566
відстань	-11,712	4,350304	-2,69221	-66,9878	43,5639	-66,9878	43,5639
індекс характеру інтеграційних зв'язків	0	0	65535	0	0	0	0
наявність кордону	1,263078	0,429891	2,938135	-4,19921	6,725361	-4,19921	6,725361

*Побудовано за матеріалами: [349, 355]

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Miroshnychenko T. M., Dovgal O. A. Specific features, results and prospects of integration activities of the SCO as a regional organization // Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine: monograph / edited by authors. 1st ed. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2019. P. 97-115. URL: http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science-2/all-science_part_1.pdf (дата звернення 29.05.2019).

Особистий внесок здобувача: визначено перспективи інтеграційної діяльності ШОС як регіональної організації.

2. Мірошниченко Т. М. Імперативи сучасного розвитку співробітництва в рамках ШОС // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. №5-6 (70-71). С. 47-53. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/5-6\(70-71\)/uazt_2013_5-6_10.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/5-6(70-71)/uazt_2013_5-6_10.pdf) (дата звернення 29.05.2019) (Index Copernicus).

3. Мірошниченко Т.М. Шанхайська організація співробітництва (ШОС) в системі зовнішньоекономічних відносин України: теоретичний аспект // Економічний форум. 2013. №2. С. 188-195.

4. Мірошниченко Т. М. Напрями інтеграційної діяльності країн ШОС // Бізнес Інформ. 2019. № 3. С. 332-36 (Index Copernicus).

5. Мірошниченко Т. М. Співпраця країн ШОС в межах проекту «Економічний пояс на Великому шовковому шляху» // Ефективна економіка 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7014>. (дата звернення 29.05.2019). (Index Copernicus).

6. Мірошниченко Т. М. Економічні напрями і пріоритети китайської ініціативи Економічного поясу Шовкового шляху і Морського шовкового шляху XXI століття // «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2019. № 4.

URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-4-4887> (дата звернення 29.05.2019).

7. Miroshnychenko T. Conceptual bases for the development of world integration processes // The scientific heritage. 2019. № 33. Vol. 2. P. 23-27. (Index International Scientific Indexing, General Impact Factor, Scientific Indexing Services).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Мірошніченко Т. М. Проблеми зростання добробуту в країнах групи ШОС // Добробут націй в умовах глобальної нестабільності: мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції, 25-26 жовтня 2013 р. Ч. I. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. С. 23-25.

9. Мірошніченко Т. М. Інвестування в країнах ШОС // Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри: мат-ли наук.-практ. інтернет-конференції, 27 березня 2014 р. Черкаси : Черкаський державний технологічний університет, 2014. С. 105-106.

10. Мірошніченко Т. М. Особливості та проблеми ШОС як регіонального інтеграційного об'єднання // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: мат-ли ІХ наук.-практ. конференції молодих вчених, 4 квітня 2014 р. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 284-286.

11. Мірошніченко Т. М. Особливості зовнішньої торгівлі Китаю в рамках інтеграційного об'єднання ШОС // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: мат-ли Х наук.-практ. конференції молодих вчених, 3 квітня 2015 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 220-222.

12. Мірошніченко Т. М. Інтеграційні об'єднання та їх конкурентоспроможні підприємства // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: мат-ли четвертої міжнар. наук.-практ.

конференції, 18 вересня 2015 р. Одеса : Одеський національний економічний університет, 2015. С. 61-62.

13. Мірошніченко Т. М. Перспективні проекти в енергетиці на просторі ШОС в умовах економічної інтеграції // Глобальні проблеми економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт III Міжнар. наук.-практ. конференції, 30 вересня 2015 р. Київ-Прага-Відень: Фінансово-економічна наукова рада, 2015. С. 120-122.

14. Мірошніченко Т. М. Варвашенко В. А. Інституційна матриця в інтеграційному об'єднанні // Перспективи розвитку галузей економіки з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів: мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції, 21-22 квітня 2017 р. Дніпро : НО «Перспектива», 2017. С. 22-24.

Особистий внесок здобувача: розроблено інституційну матрицю в інтеграційному об'єднанні ШОС.

15. Мірошніченко Т. М. Новий економічний порядок та перспективи інтеграційного об'єднання ШОС // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: мат-ли XIII міжнар. наук.-практ. конференції молодих вчених, 29 березня 2019 р. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 80-83. URL: <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/bb37dec0268b11578c773bffbe4f8b6.pdf> (дата звернення 29.05.2019).

16. Мірошніченко Т. М. Проблеми та перспективи економічної ролі ШОС у системі світового господарства // Сучасні перетворення міжнародного бізнесу: мат-ли II Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 16 квітня 2019 р. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 155-157. URL : <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/daf7cc9f944109b6a284e7e74e0319a0.pdf> (дата звернення 29.05.2019).